

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Kätlin Kask

**FOLKLOORI LÜHIVORMID 5. JA 6. KLASSI
EMAKEELE JA KIRJANDUSE ÕPPEMATERJALIDES**

Magistritöö

Juhendajad Piret Voolaid (PhD), Maigi Vija (MA)

TARTU 2013

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Folkloori lühivormid kui pärimuskultuuri osa	5
1.1. Folkloor ja selle käsitusviisid	7
1.2. Folkloor ja väärtuskasvatus	9
2. Folkloori lühivormide kolm põhiliiki: vanasõnad, kõnekäänud ja mõistatused	11
2.1. Vanasõnad.....	11
2.1. Kõnekäänud	15
2.2. Mõistatused.....	17
2.3. Lühivormide kajastatus õppekavades	19
2.4. Vanasõnad, kõnekäänud ja mõistatused kui tüvitekstid	22
3. Lühivormide ülesanded 5. ja 6. klasside õpikutes ja töövihikutes.....	25
3.1. Eesti keele ülesannete analüüs	26
3.2. Kirjanduse ülesannete analüüs.....	35
3.3. Järeldused.....	42
3.4. Informatsioon töölehtede kohta	45
3.4.1. Töölehe nr 1 informatsioon	45
3.4.2. Töölehe nr 2 informatsioon	47
3.4.3. Töölehe nr 3 informatsioon	47
3.4.4. Töölehe nr 4 informatsioon	48
3.4.5. Töölehe nr 5 informatsioon	48
Kokkuvõte	50
Kasutatud kirjandus	52
Kasutatud õpikud ja töövihikud.....	55
Töölehtedes kasutatud allikad.....	56
Summary. <i>The use of folklore short forms in 5th and 6th grade Estonian language and literature materials</i>	57
Lisa 1 – Lisaülesanded õpilastele	59
Lisa 2 – Kasutatud keele ja kirjanduse õppematerjalide ülesanded	64

Sissejuhatus

Folkloor on inimese elu ja traditsioonilise elukorralduse oluline osa. See on kollektiivne suhtlemisvahend, mille abil mõjutatakse inimese käekäiku, reguleeritakse omavahelisi suhteid perekonnas ja ühiskonnas, kasvatatakse lapsi, antakse eluks vajalikke õpetusi noortele ja kantakse edasi põlvkondade kogemusi (Rüütel 2000: 4). Folkloor leiab sageli väljendust inimese loomulikus argikeeles, kuid sellel on olnud kindel koht nii alushariduses kui ka kõigis kooliastmetes edastatava õppe sisus. Rahvaluulel on tihe seos keelega, sellel on koht pedagoogikas ning koolis on erinevaid folkloorivorme õpetatud just keele ja kirjanduse tundides.

Magistritööks sain inspiratsiooni mitmest varasemast magistri- ja bakalaureusetööst, milles on tähelepanu keskmes pärimuse, folkloori õpetamine. 2011. aastal kaitses Tartu Ülikoolis magistritöö Maris Irbo, kes uuris pärimuskultuuri, sh folkloori õpetamise võimalusi üldhariduskoolis Setomaal I ja II kooliastme õpetajate hinnangul. Irbo uuris, kuidas õpetajad pärimust mõistavad ja õpetavad ning mis osa on pärimuses kohalikul folklooril. 2011. aastal kaitses haridusteaduskonnas bakalaureusetöö Helene Kõiv, kes uuris vanasõnade kasutamist inglise keele õpetamisel. Aastal 2009 kaitses magistritöö Evi Kambrimäe, kes analüüsis Setomaa esivanemate mälestamise kombeid ning nende rakendamist kooliõpetuses. Tallinna Ülikoolis kaitses 2005. aastal bakalaureusetöö Meeti Siim, kes uuris rahvajutu rolli lapse elus (eelkooliealiste laste näitel).

Käesolevas magistritöös keskendun rahvaluule lühivormidele: vanasõnadele, mõistatustele ja kõnekäändudele. Need on keelega tihedalt seotud ning keele ja kirjanduse ainekava õpitulemustes välja toodud. Töö eesmärk on anda ülevaade folkloori lühivormidest 5. ja 6. klassi emakeele ja kirjanduse õppematerjalides. Folkloristlike uurimismeetodite (nt kontekstianalüüs) abil vaatlen, millistes õpiku- ja töövihikuharjutustes lühivorme kasutatakse, missugune on nende funktsioon ülesannetes ning millistes tõlgendusseostes need esinevad. Lisaks näitan põgusalt, kuidas langeb lühivormide käsitlemine õpikutes ja töövihikutes kokku praeguseaegsete folkloristlike käsitlustega. Vaatlen, milline ülesanne on lühivormidel folkloristikas traditsiooniliselt olnud ja kuidas on neid käsitletud kooliõpikutes.

Töö teoreetilise osa moodustavad kaks esimest peatükki, millest esimeses avan pärimuskultuuri ja folkloori mõisted ning uurin, kuidas folkloor pärimuskultuuri paigutub. Teises peatükis keskendun tänapäeva uurimuste toel vanasõnade, kõnekäändude ja

mõistatuste olemusele ja allvormidele, mida tänapäeva elavas folklooriprotsessis kohtab, ja mõtestan lühivormide tüvitekstilisust. Esitlen keele ja kirjanduse ainekavas lühivormide kohta käivaid õpitulemusi ning võrdlen neid põhjanaabri Soome keele ja kirjanduse õppekava analoogsete eesmärkidega ja käsitlen folkloori lühivormide väärtuskasvatuslikku iseloomu. Mõistete käsitlemisel toetun erinevatele teadustöödele, eelkõige eesti lühivormiuurijate Arvo Krikmanni, Anneli Barani, Piret Voolaiu ning folkloori kommunikatsiooni- ja kontekstiteooriate ühe looja, Ameerika folkloristi Dan Ben-Amose uurimustele. Töö kolmas peatükk on analüüsiosa, milles esitan elementaartasandil statistilise ülevaate õppematerjalides kasutatud lühivormidest ning tõlgendan vanasõnade, kõnekäändude ja mõistatuste esitlemist 5. ja 6. klasside eesti keele ja kirjanduse õpikutes. Klassid valisin isiklikust kogemusest lähtudes. Magistriõpingute koolipraktika ajal olin 6. klassi emakeele ja kirjanduse õpetaja ning 5. klassi õppematerjalid kaasasin uurimistöösse analüüsitava ainese mitmekesistamiseks. 4. klassi jätan käesolevast tööst välja, kuivõrd selles klassiastmes on eesti keel ja kirjandus intergreeritud ühe õppeaine alla.

1. Folkloori lühivormid kui pärimuskultuuri osa

Selleks, et mõista, mida tähendab pärimuskultuur ja kuhu see uues riiklikus õppekavas paigutub, on oluline selgitada mõiste tähendust. Pärimuskultuuriks nimetatakse tavaliselt kultuuri, milles vaimne pärand (teadmised, oskused, uskumused jm) püsib suuremalt jaolt inimeste mälus ning kandub edasi suuliselt-kuuldeliselt, vahetu kogemuse ja jäljendamise kaudu ehk pärimuse kujul. Pärimuskultuuri olulisemateks tunnusteks on looduslähedus, kollektiivsus ja traditsioonilisus (Särg 2005: 27). Pärimusühiskonnas välja kujunenud ja sealt tänapäeva edasi kandunud, kohati mõnevõrra muutunud kultuurivorme nimetatakse pärimuskultuuriks.

Eesti Rahvusliku Folkloorinõukogu seisukoha järgi on pärimuskultuur levinud suulise pärimuse või jäljendamise teel ning jaguneb aineliseks kultuuriks (ehitised, vanaaegsed tööriistad, tarbeesemed) ja vaimseks kultuuriks ehk folklooriks, mis haarab kunstilise rahvaloomingu liigid, nagu rahvaluule ja -muusika, rahvatantsud ja -mängud, aga ka traditsioonilised tõekspidamised, teadmised ja oskused, rahvausundi ja -kombestiku ning muu (Folkloorinõukogu). Taive Särg (2005: 56) on seisukohal, et pärimuskultuuri mõiste seisukohalt on kõige olulisem selle seos minevikuga ning selge etniline omapära, isegi kui see on uuema kultuuriga segunenud.

Pärimuskultuuri sünonüümina võib kasutada ka mõistet *kultuuripärand*, mida on lahti mõtestatud kui kultuurivara, mis siirdub eelnevate põlvkondadelt järgnevatele. Selle alla kuulub nii vaimne kui ka materiaalne loome. Esiplaanil on side minevikuga, mida tõlgendatakse kaasaja vajadustest lähtuvalt. Kultuuripärandid tõstetakse olemuslikult esile eelkõige olukorras, mil tuntakse vajadust rõhutada etnilisust, paikkondlikkust ja ajaloolist ulatuvust. Sellel on tänapäeva maailmas vaieldamatult oluline koht staatuse loomisel, seda eriti rahvusvahelisel tasandil. Mõiste on muutunud eriti oluliseks viimasel kümnendil globaliseerumise kontekstis, kus üleilmse kultuurisuhtluse tingimustes tõuseb päevakorda kultuurinähtuste teisenemine ja kaduvus (Rüütel 1999: 16).

Selguse huvides on oluline mainida, et käesolevas töös räägitakse riiklikust õppekavast, mis on vastu võetud 2010. aastal ja õppekava rakendus täielikult 2011. aastal.

Läbivaid teemasid on uues põhikooli õppekavas senise nelja asemel kaheksa:

1. „Elukestev õpe ja karjääri planeerimine“;
2. „Keskkond ja jätkusuutlik areng“;

3. „Kodanikualgatus ja ettevõtlikkus“;
4. „Kultuuriline identiteet“;
5. „Teabekeskond“;
6. „Tehnoloogia ja innovatsioon“;
7. „Tervis ja ohutus“;
8. „Väärtused ja kõlblus.“ (Põhikooli riiklik õppekava: 2010)

Uues õppekavas on täpsemalt lahti kirjutatud läbivate teemade sisu ning eeldatavad õpitulemused mingi õppeastme lõpuks. Uue õppekavaga lisandus läbiv teema „Kultuuriline identiteet“, mis hõlmab endas nii pärimuskultuuri kui ka sellega kaasnevat väärtuskasvatust. Seega võib lühivormide õpetamine kaasa aidata läbivate teemade käsitlemisele.

Pärimuskultuuri mõistet on täpsemalt kasutatud keele ja kirjanduse ainekavas keele- ja kirjanduspädevuse alapeatüki juures, kus on nimekiri sellest, mida õpilane põhikooli lõpuks peab omandanud olema. Alapeatüki seitsmenda punkti juures on ka pärimuskultuuri osa: „Põhikooli lõpetaja tunneb ja väärtustab nii rahvuskirjandust kui ka teiste rahvaste kirjandust, nii oma rahvuslikku pärimuskultuuri kui ka kodumaa kultuuritraditsioone ning kultuurilist mitmekesisust“ (Põhikooli riiklik õppekava: 2010).

Põhikooli riiklikus õppekavas (2010) on toodud kolm põhikoolile seatud ülesannet, mis seostuvad otseselt või kaudselt pärimuskultuuriga. Need on õpilase väärtuste kujundamine, identiteedi toetamine ning eesti keele ja kultuuri säilitamine. Loetletud valdkonnad on omavahel tihedalt seotud ja neid ei tuleks õpetamisel lahutada (Irbo 2011: 9–10). Kuna pärimust iseloomustab terviklikkus ja mitmekülgsus, on pärimuskultuuri toomine klassitundi üks hea võimalus nende õppekava punktide täitmiseks (Rüütel 2000: 36). Pärimuskultuuri üldisemad eesmärgid on toodud järgnevalt:

- 1) säilitada ja edasi kanda esivanemate pärimust ning siduda mineviku ja tänapäeva erinevaid põlvkondi;

- 2) aidata kaasa Eesti ühiskonna jätkusuutlikule kultuurilisele arengule;

- 3) võimaldada noorel inimesel maailma integreeruda läbi pärimuskultuuri. (Põhikooli riiklik õppekava: 2010; Rüütel: 2000)

Folkloori lühivorme võib pidada pärimuskultuuri osaks, sest vastavalt pärimuskultuuri õpetamise eesmärkidele, säilitavad ja seovad lühivormid mineviku ja tänapäeva ning suunavad õpilasi neid oma (ja oma vanemate, eakaaslaste jne) igapäevases elukeskkonnas märkama. Muinasjutud ja muistendid on folkloorse ainesena rikkalikud, aga samas nõuab

nende käsitlemine ja lugemine õpilastelt aega. Kuna lühivormid ühendavad endas nii mineviku kui tänapäeva, on nad hea vahend vaatlemaks ühiskonnas toimunud muutusi väärtushinnangutes. Pärimuskultuuri ja folkloori osaga on võimalik kinnistada väärtushinnanguid, anda teadmisi ühiskonna toimimisest ning tutvustada pärimust. Lühivormide kaudu on võimalik õpetada ühiskonnas käibel olevaid tõdesid, neil on didaktiline funktsioon.

1.1. Folkloor ja selle käsitusviisid

Folkloori on käsitletud pärimuskultuuri mõiste kaudu ja pärimuskultuuri alamvaldkonnana. Pärimuskultuur jaguneb nii aineliseks ja vaimseks kultuuriks, folkloor ehk rahvaluule kuulub neist viimasesse (Folkloorinõukogu).

Jakob Hurt kasutas folkloori kohta mõistet *rahvamälestused* ehk *vanavara*. Seega oli Hurda ainealane käsitus suunatud minevikule – uuriti kõike, mis seostub rahvuse ajaloo, mälestustega, kommetega. Hurda jaoks oli folkloor osa muinasaja teadusest (Jaago 1999: 72). Seega oli 19. sajandi rahvaluulekäsitus pigem minevikule suunatud, kuigi rahvaluulet koguti kaasajas ja inimesed rääkisid ja kirjutasid seda, mida ise kasutasid.

Hilisem uurija, Oskar Loorits, defineerib rahvaluulet kui rahva mälus suulise traditsioonina säilinud ja levinud vaimset loomingut, mille autoreid nimepidi ei teata. Kitsamas mõttes tähendab rahvaluule esmajoones rahva luuleloomingut (rahvajutud, -laulud, -mängud, mõistatused jm), laiemas mõttes aga üldiselt rahva elutarkust (eriti vanasõnu), kombestikku, arvamusi, uskumusi jne (Jaago 1999: 76). 20. sajandil toimus märkimisväärne muutus mõistes ja sisus. Rahvaluule ei olnud enam nii tugevalt minevikku paigutatud, vaid üha enam hakati rahvaluule määratlemisel rõhutama folklooriainese muutuvat ja varieeruvat iseloomu. Folklorist Ülo Tedre liigitas rahvaluule neljaks põhiliigiks: rahvalaul, rahvajutt, vanasõnad koos kõnekäändudega ja mõistatused (Jaago 1999: 76). Rahvaluuleõpikute autor Eduard Laugaste sõnastas rahvaluule kui töötava rahva kollektiivse traditsioonilise vaimse kunstiloomingu, mis on tekkinud ja levinud suuliselt ja peegeldab oma tekkimise ja levimise keskkonda (1999: 76). Seega Laugaste seisukoht on see, et rahvaluule on tekkinud mingis kontekstis ja kannab endaga kaasas seda keskkonda, milles ta tekkis. Kõiki kolme käsitlust iseloomustabki rahvaluule kui nähtuse minevikuline kuuluvus.

Üks tuntumaid ja kõige rohkem Eestis kasutatud folkloori määratlusi pärinebki rahvaluuleteadlaselt Tiiu Jaagolt, kes on rahvaluulet määratlenud järgmiselt: „Rahvaluule ehk

folkloor on kultuuriliselt kokkukuuluva rühma sünkreetiline pärimus, milles on koos teadmised, kogemused ja esteetika. Rahvaluule kujuneb, püsib ja levib kommunikatsiooniprotsessis ning talle on omane pidev muutumine.“ (Jaago 1999: 70)

Seega on rahvaluule midagi, mis on küll kujunenud aja jooksul konkreetsete inimrühmade kommunikatsiooni ja kooseksisteerimise tulemusena ning peaks kinnistama ja hoidma rühma ühtekuuluvustunnet ja identiteeti, aga Jaago määratluse järgi on rahvaluulele omane ka pidev muutumine vastavalt sellele, kuidas muutub ühiskond. Jaago ja eelnevate määratluste erinevus ongi rahvaluule minevikulise rõhuasetuse kadumine ning selle pidevasse ringlusse asetamine.

Tunnustatud Ameerika folklorist Dan Ben-Amos (2009: 10) on folkloori defineerinud konteksti kaudu. Ben-Amos on seisukohal, et kontekstianalüüs ei seleta folkloori, vaid interpreteerib seda, otsides pigem tähendusi kui põhjusi. Kontekstianalüüsis ei võeta arvesse mitte ainult teksti, vaid kogu ühiskonna rahvaluulealaseid kogemusi. Seega võtab iga põhjendatud interpretatsioon arvesse kogu kultuurilist ümbrust ja teksti tähendus ilmnebki selles. Teoreetiliselt rõhutabki kontekstikirjeldus iga konkreetse esituse eripära. Siiski on Ben-Amos seisukohal, et iga uurimissituatsioon loob oma ümbruse, sest tehniliselt arenenud maailmas esitavad inimesed oma pärimusi trükis, massimeedias, folkloori taaselustamise festivalidel, ja näitustel turistide ees. (Ben-Amos 2009b) Käesolev uurimissituatsioonis asetan pärimuse (folkloori lühivormid) pedagoogilis(tes)se konteksti(desse).

Ben-Amos on seisukohal, et folkloori vormid on superorgaanilised selles mõttes, et kord juba loodud, ei vaja nad edasiseks eksisteerimiseks enam tingimata sünnipärast keskkonda ja kultuurikonteksti, vaid võivad areneda omasoodu. Ben-Amos (2009: 12) arvab, et ükskõik, kuidas folkloori defineerida, tema olemasolu sõltub ikkagi sotsiaalsest kontekstist (ehk kultuurilisest ümbrusest), olgu selleks siis geograafiline, lingvistiline, etniline või kutsealane rühmitus. Käesoleva töö eesmärkidest lähtuvalt lisandubki siia pedagoogiline kontekst, st kuidas käsitletakse folkloori koolihariduses, sh õpikutes. Kas eeskujuks on võetud tänapäevane käsitus rahvaluulest kui pidevast dünaamilisest protsessist (Jaago 1999: 76) või on jätkuvalt lähtunud näiteks Looritsa või Laugaste liigisüsteemist.

Muutunud on folkloori mõiste sisu ja uurimisteedad, aga ka meetodid, kuidas rahvaluulele läheneda – selle põhjuseks võib pidada varasema teadustraditsiooni ümberhindamist ning suurenenud teadlikkust uurija isiku ja tegevuse mõjust uurimisprotsessile ja -tulemustele (Seljamaa 2012: 71). Folkloriste on hakanud üha enam

huvitama folkloori toimimine inimese ehk folkloorikandja kaasajas, tema igapäevaelu osana. Uurima on hakatud folkloori mõju identiteediloomele, suhtlusele, järjepidevusele ja inimelu mõtestamisele. Samuti on jätkuvalt aktuaalne ühiskondlike arengute mõju folkloorile ja folkloori mõju ühiskondlikele tõekspidamistele (nt folkloori rakendamine nais- ja soouurimustes). Folkloristide huvi on fokuseerunud klassikaliste rahvaluuležanrite tänapäevastele muutustele, folkloori käsitletakse dünaamilisena ja avatuna ühiskondlikele vooludele (vanasõnade ja kõnekäändude kasutamisest tänapäeva koolinoorte keeles on uurinud nt Anneli Baran (2010), mõistatusžanri uuemaid arenguid on analüüsinud nt Piret Voolaid (2012). Ühiskondlike muutuste, näiteks infotehnoloogia arenguga on kaasnenud uute, tänapäevaste folkloorivormide ja žanrite teke, samas kasutatakse uutes vormides sageli varem olemas olnud motiive. Folkloori uurimisel on rõhuasetus sageli folkloori kasutajatel ja reaalsel kasutus- ja esituskontekstil.

1.2. Folkloor ja väärtuskasvatus

Aastal 2012 avaldatud raamatus „Uus kool 2“ tuuakse välja seitse olulisemat aspekti uues kooliõpetuses ja üks neist on väärtuskasvatus. Raamatus täheldatakse, et väärtuste mõiste all on kasulik ja otstarbekas vaadelda omakorda kahte mõistet: tähendus ja identiteet. Mõisteid pakutakse välja seetõttu, et mis omab inimese jaoks tähendust, on mõttekas – see kujutabki endast teatud väärtust. Need väärtused on inimese identiteedi oluliseks osaks (Saks 2012: 207). On tähtis, et õpilane mõtestaks õpetaja kaasabil enda jaoks lahti õpitava tähenduse ja olulisuse.

Identiteedi ja ka sotsiaalse identiteedi ehk minapildi osa, mis määratleb indiviidi kuulumise või mittekuulumise mingisse inimrühma või ühendusse, on otseses seoses tähenduse mõistmisega (Saks 2012: 211–212). Selleks, et õpilasel tekiks kuuluvustunne mingisse sotsiaalsesse grupp, võiks õpilane mõista ja aru saada identiteeti kinnistavatest kultuuri osadest nagu folkloor ja traditsioonid. Identiteeti kujundab nii indiviid kui ka ümbritsev sotsiaalne grupp ja elukeskkond. Võib öelda, et identiteet on suuresti seotud fantaasiaga ning sellepärast mängib identiteedi loomises ja kujundamises suurt osa (ilu)kirjandus kui ümbritseva keskkonna osa (Mihkelev 2011: 102).

Lauri Honko (1998) teeb vahet folkloori laiema ja kitsama tähenduse vahel, nimetades viimast, otseselt identiteediga seotud osa tuumikfolklooriks. Honko on seisukohal, et pärimust kasutav inimene valib vastavalt vajadusele neid osi, mida tal on vaja oma liikmeskonna või

kultuuri tarbeks. (Honko 1998: 64–65) On oluline, et õpilane mõistaks rahvaluule sisu, mis on vanasõna, mõistatus ja kõnekäänd ning kuidas on need seotud meie folklooriga ning mis osa need meie eneseteadvuses, isiklikus analüüsisioskuses ja iseteadlikkuse kasvus mängivad.

2. Folkloori lühivormide kolm põhiliiki: vanasõnad, kõnekäänud ja mõistatused

Käesolevas magistritöös käsitlen rahvaluule lühivormide õpetamist põhikooli II astmes, aga selleks, et lühivormide olemus ja tähtsus oleks selge, pean esmalt vajalikuks seletada lahti nimetatud mõistete olemuse. Traditsiooniliselt peetakse rahvaluule lühivormideks vanasõnu, kõnekäände ja mõistatusi. Alljärgnevalt esitan kolme alaliigi klassikalise olemuse, kuid osutan ka ühiskondlike (majanduslike, poliitiliste, infotehnoloogiliste jne) arengutega kooskõlas tekkinud tänapäevastele allvormidele. Need, enamasti hilistekkelised vormid on tänapäeva elavas folkloorirepertuaaris õpilastele tuttavad. Sageli kooliõpilastelt endilt kogutud (seda näitavad nt 1992. ja 2007. aastal toimunud üle-eestiliste koolipärimuse kogumisvõistluste tulemused (nt kogumikus „Tulnukad ja internetilapsed. – Uurimusi laste- ja noortekultuurist“ 2010). Sellepärast huvitab mind ka õpikuid analüüsides, millises mahus ja millisel viisil on uuem materjal neisse kaasatud.

2.1. Vanasõnad

Folkloristide sulest pärineb üsna erinevaid vanasõna määratlusi. Arvo Krikmann on vanasõna määratlenud kui üldistavat lauset või väidet (*Haukuja koer ei hammusta*) või üldistavat käsklauset (*Ära vanasse kaevu sülitada, enne kui uus valmis*) (1997a: 24). Krikmann on oma loengukursusel „Sissejuhatus folkloori lühivormidesse“ kasutanud Ameerika folkloristi Archer Tayloriga (1931/1962) seisukohta, mille kohaselt on vanasõnad rahva seas käibivad ütled Samuti on vanasõna keeruline määratleda kindlate iseloomustavate terminite abil. (Krikmann 1997b).

Vene klassik, Juri Sokolov öelnud vanasõnade kohta järgmist:

1. Vanasõna on lühike ütlus.
2. Vanasõna käib elu mitmesuguste külgede kohta.
3. Vanasõna on käibel kõnekeelses pruugis. (Krikmann 1997b).

Juri Sokolov pole vanasõnu määratlenud kui õpetliku sisuga ütlist, vaid kui elu eri tahkude kohta käivaid lauseid. Sokolov on jätnud vanasõna vormi suhteliselt lahtiseks, arvab Arvo Krikmann Sokolovi seisukohtade kokkuvõttes (Krikmann 1997a: 151).

Kui aga vaadelda meie folkloristi, Eduard Laugaste seisukohta, siis on ka tema määratlenud vanasõnu nelja erineva tahu alt:

1. Vanasõna on iseseisev žanr.
2. Vanasõna on üks terviklik otsustus.
3. Vanasõna on mõtteavaldus, mis on a) lühike, b) tihedalt ja tabavalt sõnastatud, c) poeetiline, d) didaktilise sisuga, e) kondenseeritud ühteainsasse lausesse.
4. Vanasõna on mitmete põlvkondade elukogemuse kontsentraat. (Laugaste 1977: 53)

Laugaste on loetletud teoreetikutest esimene, kes on oma vanasõnade žanrimääratlusse lisanud ka vanasõnade arhailisuse aspekti. Kui vaadata viimase loetelu neljandat punkti, siis saame järeldada, et Laugaste on mõjutust saanud Jakob Hurdast, kes oli teadupärast Eesti rahvaluuleteaduse rajaja ja edendaja. Nagu eespool öeldud, mõistis Hurt rahvamälestuste ehk vanavarana kõike, mida rahvas oma minevikust mäletab. Samas huvitusid Hurda korrespondendid ka kaasaegsest rahvaluulest.

Krikmann üldistab Taylori, Sokolovi ja Laugaste jpt teoreetikute määratlusi ning toob neist välja järgmise ühisosa:

1. Vanasõna on traditsiooniline (st esindab folkloori)
2. Vanasõna on lühike (st esindab lühivormi, olles folkloori lühivorm)
3. Vanasõna on õpetlik
4. Vanasõna on poeetilise vormiga. (Krikmann 1997a: 21)

Krikmann on järeldanud, et vanasõnad on üldjuhul lühikesed, koosnedes keskmiselt 4-8 sõnast ning nende üks omadusi on pedagoogiline ehk kasvatuslik sisu (1997a: 10). Liisa Granbom-Herranen (2012: 81) on vanasõnu iseloomustanud ka kui autoriteetseid lausungeid, mida ei saa seada kahtluse alla. See tähendab, et vanasõnades sisalduvad üldtuntud tõed ja tarkused.

Võib öelda, et vanasõnad on küllaltki globaalsed nähtused ning esinevad põhimõtteliselt igas kultuuris – nad on ületanud keele- ja riigipiire. Peale selle, et vanasõnad on väga levinud, oleneb nende tähendus tihti näiteks kontekstist, kuhu need on asetatud. Pean silmas, et vanasõnade pedagoogiline eesmärk ja kasvatuslik funktsioon võivad esile tulla ka muudes tänapäeva kultuurinähtustes. Näiteks kasutatakse vanasõnu meedias, et kajastada mingit olulist küsimust või asetada mingi teema humoristlikusse plaani mistõttu didaktiline funktsioon võib jääda tagaplaanile.

Anneli Baran on uurinud kõnekäändude kasutamist internetis. Vanasõnu üritatakse internetis visualiseerida. Baran vaatles, kuidas kasutavad tavalised keelekasutajad omakeelseid traditsioonilisi väljendeid netikeskkonnas. Käsitletavat temaatikat üritatakse visuaalselt ilmestada ja selleks annab kõnekäänu või vanasõna kujundlikkus/piltlikkus hea võimaluse. (Baran 2012: 124)

Baran leidis meelelahutusportaalist fotomontaaži, mille all olevas kommentaaris oli osutus kõnekäänule *Ta on hunt lambanahas*. Kommentaar oli mõeldud pildile, kus hunt seisis väljal, olles end maskeerinud lambanahaga. See näide iseloomustab arusaamu kõnekäänu aktuaalsest tähendusest (2012: 124). Lisaks on kõnekäänd kujundlik ning selle kaudu on võimalikud ka visuaalsed kujutlused, mis võivad moodustada metafoorseid tähendusi. (Baran 2012: 124–125). Eeltoodud lühivormi kasutuskonteksti põhjal saab öelda, et lühivormide kasutusümbrused võivad olla erinevad ning inimesed loevad nendest välja erinevaid sõnumeid. Vanasõna, asetatuna pedagoogilisse konteksti, võib indiviidi jaoks kanda hoopis teisi sõnumeid.

Peale eespool nimetatud vanasõna iseloomustavatele tahkudele, võib käesolevat tööd silmas pidades lisada veel viienda punkti ja selleks on „vanasõna kui identiteedi kandja.“ Pean silmas seda, et vanasõnad on pidevalt kultuuris olemas, sest nad täiustuvad, modifitseeruvad kasutuse käigus ning on väärtushinnangute ja ühiskonnas valitsevate tõekspidamise peegelpildiks.

Vanasõnadele on üldjuhul omane poeetilisus ja allegooria. Nende seas on eestimaist päritolu, aga ka rahvusvaheliselt tuntud vanasõnu. Arvo Krikmann on välja selgitanud, et meie vanasõnade edetabeli eesotsas troonivad järgmised ütlused:

1. Kelle jalg tatsub, selle suu matsub;
2. Kes koera saba kergitab, kui koer ise;
3. Varane pühib nokka, hiline saputab tiibu;
4. Pill tuleb pika ilu peale;
5. „Suur tükk ajab suu lõhki.“ (Krikmann 1997b)

Nagu loetelust näha, siis tõestab antud vanasõnade populaarsus ka väidet, et vanasõnadel on enamasti pedagoogiline sisu (*Pill tuleb pika ilu peale, Suur tükk ajab suu lõhki*) ning neid on võimalik rakendada erinevates elusituatsioonides, teisalt on neil ka varieeruv tähendussisu. Leidub ka metafoorseid vanasõnu, mis võivad tekkida mingi lihtsa tegevuse, sündmuse või olukorra metafoorse kasutamise läbi:

1. Vaga vesi, sügav põhi;
2. Merel silmad, metsal kõrvad;
3. Lehm lüpsab suust, kana muneb nokast. (Krikmann 1997b)

Metafoorsed vanasõnad erinevad teistest seetõttu, et neil on palju tähendusi. Seetõttu on kujundlikel vanasõnadest oluline osa ka näiteks kujundliku mõtlemise arendamisel. Kui aga vanasõnadest on niivõrd mitmeid tähendusi, siis milliste üldiste kriteeriumite järgi üldse vanasõnu hinnatakse?

On neid vanasõnu, mis aja jooksul kaovad ja neid, mis on olnud käibelt kadunud, aga tulevad mingil hetkel tagasi käibesse. Selle protsessi tingivad tavaliselt muutused ühiskonnas ja kultuuris. Seetõttu saame siinkohal rääkida folkloori esimesest ja teisest elust. Folkloor elab esimest elu siis, kui ta on aktiivses kasutuses. Inimesed kasutavad ning tunnevad mingit vanasõna ja selle tähendust. Folkloori teine elu algab siis, kui ta kaob käibelt ning ta satub näiteks arhiivi või raamatukaante vahele, kust see siis mingi aja pärast uuesti avastatakse ning käibele võetakse (Honko 1998). Folkloori üks olemuslikke jooni on varieerumine ajas ja ruumis, püüdega säilitada oma põhikuju. Traditsiooniline kultuur pole liialt kanooniline ja selle fenomenidel pole alati üht fikseeritud kuju (kuigi leidub ka kivilinenud tähendusega vanasõnu nagu näiteks *Tee tööd töö ajal, aja juttu jutu ajal*).

Põhjus, miks käsitlen vanasõnade (ja folkloori lühivormide) tähtsuse suurenemist kooliõppes ning vanasõnadest kui identiteedi kandjatest on see, et koolikeskkonnas saab õpilane teadmisi folkloorist. Ta õpib tundma mõiste ajalugu, kasutust, tähendusi ning tavaliselt jääb õppimisprotsessis ka midagi meelde. Vajadusel võib õpilane selle näiteks sobivas kontekstis uuesti kasutusele võtta. Seega on inimene võtnud selle omaks, teadvustanud selle kuulumist millegi „oma“ kategooriasse ja kasutanud seda ka igapäevaelus. Ka Ingrid Rüütel on seisukohal, et õpilaste puhul on taasloomise protsess oluline (Rüütel 1999: 14). Oluline on see, et õpilane mõistaks vanasõna olulisust, ent samas teeks enda valikud, mida edasiseks eluks meelde jätta. Taasloomise protsess hõlmab endas nii vanasõna osadeks harutamist, selle sisu mõistmist, võimaliku metafoori aimamist, enda kujundliku mõtlemise oskuse rakendamist ja pedagoogilise sisu tunnistamist ning vanasõnas peituvat moraali teatavaks võtmist. Vanasõna traditsioonilisele esinemisele on uuemal ajal lisandunud ka uuemaid vanasõnade kasutusviise ja vorme, kus on esiplaanil näiteks huumor või meelelahutus. Piret Voolaid (2010: 27) on välja toonud ka selle, et vanasõnu on tänapäevaga kohandatud näiteks vanasõnaparoodiate näol.

Vanasõnaparoodia alla liigituvad näiteks edasiarendused traditsioonilisest vanasõnast „Kes teisele auku kaevab, see ise sisse kukub.“

- **Kes teisele auku kaevab**, selle käes on labidas;
  - see ise labida ära viib;
  - on hauakaevaja/kopajuht;
  - see seisab augu kõrval;
  - see osaleb kaevamisprotsessis;
  - sellel on väike feim. (Baran 2010: 116)

Või ka näiteks „Kes viimasena naerab, naerab paremini“ teise poole muudatused:

- **Kes viimasena naerab**, saab hiljem naljast aru;
  - ei saanud (tõenäoliselt) naljast aru;
  - naerab ilma hammasteta;
  - see tulistas esimesena;
  - sellel on pikad juhtmed. (Baran 2010: 116)

Sellised loovad lahendused osutavad vanasõnade jm varasema ainese jätkuvale populaarsusele ka tänapäeva noorte seas. Siiski oleks vajalik, et õpilased teeksid antivasõna ja traditsioonilise vanasõna vahel vahet ja õpiksid teadlikult märkama folkloori muutusi, kasutusvõimalusi ja tähendusvarjundeid nii kirjanduses, meedias kui ka ühiskonnas. Vahetegemine pole oluline sellepärast, et vanasõnaparoodias pole sees tõde, vaid seetõttu, et õpilane oskaks aru saada folkloori muutumisest.

2007. aasta koolipärimuse kogumisvõistluse põhjal väidab Anneli Baran (2010: 115), et tänapäeva kooliõpilastel on raske teha vahet traditsioonilisel vanasõnal ja vanasõnaparoodial, mistõttu kogumisvõistlusel esitati tihti traditsioonilist vanasõna paroodia pähe ja vastupidi. Baran (2010: 115) märgib ka, et vanasõnaparoodia ei ole uuema aja nähtus, vaid on juba aastakümneid vana. Võib järeldada, et õpilastel on teadmatuse tõttu raske vahet teha traditsioonilisel vanasõnal ja paroodial. Põhjus võib olla näiteks folkloori uuemate arengusuundade õppematerjalidesse mittekaasamisel.

2.1. Kõnekäänud

Arvo Krikmann on kõnekäändu defineerinud kui mingit osa lausest, mingi üksikjuhu kujundlikku iseloomustust (1997b: 24). Anneli Baran (2007) on väitnud, et kõnekäänd on traditsiooniline väljend, mida iseloomustab lühidus, kujundlikkus ja sõltuvus kontekstist.

Väljendades arvamust või selle osa, mõtet või mõttekatket, võimaldab kõnekäänd selgelt ja lühidalt anda hinnangu ühele või teisele nähtusele, iseloomustada mingit olukorda (Baran 2007). Lühivormid, sealhulgas ka kõnekäänud, võivad peegeldada ajaloolisi fakte, sündmusi, rahvakultuuri ja vanu teadmisi. Ka kõnekäändudele, mis on nagu vanasõnad ja mõistatusedki folkloor, on omane ajas muutumine. Muutuvad kontekstid ja muutuvad ka ütlusele omistatavad tähendused. See tähendab, et kõnekäändusid on võimalik mitut moodi mõista. Kui võtta võrdlus *Nagu hane selga vesi*, siis võib see olenevalt keskkonnast, kuhu see on paigutatud, omada erinevaid tähendusi. Ühelt poolt võib lause tähendada seda, et vesi voolab hane sulgedelt lihtsalt maha, sest suled on kaetud vetthülgava rasvainega ja tahetakse rõhutada, et just selle linnu sulestik tõrjub vett. Kui aga asetada lause teise konteksti ja otsida selle taga peituvat metafoori, võib eelnimetatud väljend tähendada ka, et mingi info jätab kuulajat ükskõikseks. Koolisituatsioonis võib väljend tähendada, et teadmised ei jõua õpilas(t)eni.

Järelikult on kõnekäändudele omane semantiline teisenemine ehk ümbermõtestamine. See seisneb selles, et mingi keelendi, olgu selleks siis sõna, sõnaühend või väljend, otsest tähendust mõistetakse ülekantult, kusjuures ülekantud tähendus on seotud otsese tähendusega mingi suhte, teatavate reeglite alusel. Eespool toodud näites on teatavaks suhteks/ülekandvaks reegliks hane selg. Ühes lauses on ta otseses tähenduses, teises ülekantud tähenduses.

Kuna kõnekäänud sisaldavad kujundlikkust, metafoore, on sõltuvuses kontekstist ja neis sisaldub tihti ka aegade jooksul kivistunud arusaamu ja varasemat maailmanägemust, on nad hea vahend, mille abil näiteks metafoori mõistega tutvust teha ja loovülesandeid lahendada. Piret Voolaid (2011: 133–134) kirjutab, et emakeeleõpetajad püüavad koolitundides varasemate mõistatusnäidete eeskujul ajendada lapsi endid uusi mõistatusi looma. Sellist lähenemist saaks katsetada ka kõnekäändude ja vanasõnade puhul.

Maria E. Zuniga (1992: 10) märgib, et kõnekäände või ütlusi kasutatakse eri kultuurides selleks, et anda (eelkõige) nooremale põlvkonnale nõu ja aidata ütlustes peituvate tarkuste lahtimõtestamisel saadud teadmisi enda ellu üle kanda. Seega on kõnekäändude funktsiooniks olla ühelt poolt eneseanalüüsi soodustav ja kaugemas perspektiivis ka pedagoogiline.

Kui vanasõnad on otseselt pedagoogilist ainet sisaldavad, siis kõnekäänud on seda pigem kaudsemalt. Kõnekäänud ei anna otseseid juhtnööre, vaid indiviid peab lause mõistmiseks avama lauses peituvat metafoori, kujundi, mille ta oskaks enda ellu ümber kanda, mõistma

konteksti ja seejärel proovima järeldusi teha. Taoline analüüsiprotsess on omamoodi eneseanalüüs ja teisalt ka õppimisprotsess.

Ka killud on osa lühivormide valdkonda kuuluvatest piirinähtustest. Kilde defineeritakse kui naljakaid ütlushi, mis pärinevad enamasti kas televisioonist, filmidest või reklaamist, aga ka ka igapäevasest ja virtuaalsest suhtlusest. (Baran 2010: 99) Killud võivad toimida ka omaette slängina (*Näksi muru!; Sae pekki!; Tule taevas appi!*).

2007. aasta koolipärimuse kogumise raames ilmnisid punktid, mida küsitletavad nimetasid kildude kasutamise põhjustena:

- 1) naljategemise eesmärgil (tujutõstmiseks; kui ollakse haiget teinud kellelegi, siis olukorra leevendamiseks);
- 2) soovitakse olla lahe, tähelepanu äratamiseks, usaldusväärse tõstmiseks, rühmakuuluvuse tähistamiseks;
- 3) mõnitamiseks, osatamiseks, naeruvääristamiseks. (Baran 2010: 101)

Baran jõuab järeldusele, et kuigi kildude põhifunktsioon on naljategemine, kinnitavad need ka ühtekuuluvust, mis on ka üks slängi funktsioon.

2.2. Mõistatused

Arvo Krikmann on öelnud, et mõistatus on puhtfolkloorne žanr ning mõistatamine on teatud intellektuaalne mäng või võistlus (1997b: 6). Piret Voolaid on märkinud, et mõistatusžanrile on omased dialoogiline mäng ja (kohustuslik) küsimus – vastus vorm ning klassikalise mõistatuse ülesehitus õpitakse selgeks juba lasteaias või koolis kohustusliku õppekava kaudu. Mõistatuse vormi omandamisel on sageli abiks õpetajalt saadud ülesanne mõistatuse ise loovuse arendamiseks välja mõelda. (Voolaid 2010b: 126, 133–134) Tuletades meelde põhikooli õppekava, on mõistatustel selles oma koht. Folkloristid (Krikmann 1995: 33; Voolaid 2010b: 129) on koolipärimuse kogumisaktsioonide põhjal kinnitanud, et klassikalised mõistatused on elusast repertuaarist peaaegu kadunud ning asendunud mitmete muude mõistatuste alaliikidega nagu keerdküsimused, piltmõistatused, (liit)sõnamängud.

Kui vanemas kultuuris oli mõistatamine peamiselt seotud taluelu, looduse ja loomadega, siis tänapäevane mõistatusaines on väga tugevate rahvusvaheliste mõjudega ja seotud kultuuriliste, poliitiliste ja majanduslike muutustega (Voolaid 2011: 25).

Ana Stefanova (2007: 132) on seisukohal, et mõistatuse võiks pidada teatud sorti kontaktide loomise viisiks mingis keskkonnas ning neid võib pidada kokkuvõtlikeks

lühipiltideks maailma toimimisest. Järelikult aitavad mõistatused kaasa kommunikatsioonile erinevates eluvaldkondades. Näiteks on kommunikatsiooni hõlbustav funktsioon olnud mõistatustel ka nüüdisaegses mardid- ja kadrisantide repertuaaris (Voolaid 2011: 26), samas on päris kindel, et õpilased on omandanud suure osa repertuaarist just koolitundides.

Mõistatuste kasutamine kooliprogrammis on põhjendatud, kuivõrd esile on toodud mõistatuste roll kultuurilise kompetentsi omandamise protsessis (Voolaid 2011: 133–134). Lähtuvalt Krikmanni ja Voolaiu definitsioonidest, mille kohaselt on mõistatamine intellektuaalne mäng või võistlus (Krikmann) ja sellele on omane küsimus-vastus vormis ülesehitus, on sellele omane ka pedagoogiline formaat ja sellel on ka meelelahutuslik funktsioon. Lapsed ei mõistata ainult täiskasvanute surve all, vaid sellepärast, et nad mõistatamist kui protsessi naudivad (Voolaid 2011: 133–134).

Arvo Krikmann (1995: 33–34) on 1992. aasta üle-eestilise koolipärimuse kogumisvõistlusele laekunud mõistatusainese põhjal nimetanud ja määratlenud uuemad alaliigid ja need terminid on eesti mõistatusalastes uurimustes kasutusel praeguseni. Uuemaid eesti mõistatuste allvorme on uurinud Piret Voolaid, kes on kaitsnud sel teemal ka doktoritöö (Voolaid 2011). Tänapäeval kõige levinum mõistatuste alaliik on küsisõnalise või küsisõnaühendilise algusvormeliga keerdküsimused, mille puhul on küsija eesmärgiks vastaja narritamine ja hanekstõmbamine (*Miks jookseb jänes üle mäe? Sest läbi mäe ei saa joosta*).

Ühtlasi on populaarsed liitsõnamängulised mõistatused, mis algavad enamasti vormeliga *missugune?* või *milline?*, kuid ei nõua ootuspäraseks vastuseks mitte tavapäraselt neile küsisõnadele vastavat omadussõna, vaid enamasti hoopis liitnimisõna (*Missugust vorsti ei sööda? Laiskvorsti*). Liitsõna viimase moodustusosa ehk põhiosa järgi tüüpilisemate eesti liitsõnamängude allikaks on somaatilised ehk kehametafoorid (*Missugune hammas sööb kõik ära? Ajahammas*) (Voolaid 2004: 28–29).

Liitsõnamängu põhimõttel loodud mõistatused on ühe keele kesksed, neid on enamasti võimatu võõrkeelde tõlkida. Liitsõnamängud on küllalt vanad, varasemad neist pärinevad XIX sajandi keskpaiku ilmunud ajalehtedest ja kalendritest. Tänapäeval võib liitsõnamänge nagu enamikku mõistatusainesest pidada koolipärimuseks, mille laiemaks harrastajaskonnaks on eelkõige lapsed. Nagu laiemalt mõistatustest, nii on ka liitsõnamängude ülesandeks tänapäeval esmalt pakkuda meelelahutust ja mõnusat ajaveetmist, ent sama tähtis on sealjuures taibu teritamine ja keeleliste võimete proovilepanek (Voolaid 2004: 33–35). Voolaid on ka seisukohal, et laste puhul on igasugune omalooming loovuse ilming ning miks

mitte innustada neid just liitsõnamänge välja mõtlema, arendades seejuures nende keelevaistu (Voolaid 2004: 35).

Lastefolkloori hulka kuuluvad tänapäeval ka piltmõistatused ehk reebused, mis erinevalt harjumuspärasest suulisest rahvaluulest on ainult kirjalik fenomen. Reebuste küsimuspoole moodustab paberile joonistatud (tavaliselt raamitud) minimalistlik pilt koos selle juurde esitatud küsimusega *Mis on pildil?*, vastuseks aga pildil oleva nähtuse, eseme, tegevuse, olukorra ühe sõna või lausena antud kujundlik kirjeldus (Voolaid 2002: 21). Samas rõhutab Voolaid ka, et mitte igat pilti ei pea rahvaluuleuurijad mõistatuseks, vaid olulisim element rahvaluule seisukohalt on kujundlikkus.

Piltmõistatuse kujundlikkus väljendub kõige üldisemas plaanis lihtsa pildikriitelduse kohta antava mitmetähendusliku vastuse teisetähenduslikus (kujundlikus) osas (Voolaid 2002: 22). Artiklis „Piltmõistatused kui vaimukas koolifolkloor“ küsib Voolaid (2002: 27) lugejalt piltmõistatuste ja tavamõistatuste kasuteguri kohta koolitundides ning milleks neid emakeeletundides on võimalik üldse käsitleda. Samas vastab autor iseenda küsimusele ja märgib, et rahvaluulet on emakeeletundides hea õpetada just tänapäevase materjali tutvustamisega alustades, sest see on elav ja lastele tuttav. Õpilased näevad, et nemad ise ongi rahvaluule tekitajad ja kandjad. Muuhulgas arendavad piltmõistatused laste mõtlemist, loovust ja traditsioonilisi piltmõistatuse luues loovad lapsed neist inspireerituna ise uusi (Voolaid 2002: 28). Samas märgib autor, et ringlema jäävad vaid parimad, mis siis omakorda traditsioonilistena kinnistuvad.

Folklooriliikide (sh lühivormide omavahelised) piirid võivad sageli olla väga hägused. Näiteks on vanasõnade suhe teiste folkloorižanritega ilmne, sest vanasõnad on nii arhailisel kujul kui ka uute modifikatsioonidena (näiteks paroodiatena) narratiivides (didaktilise eesmärgiga muinasjuttudes, naljandites ja anekdootides) või meedias väga tuntud (Voolaid 2010a: 27). Seega on mõistatuste alaliikide maailm rikkalik aines nii uurijatele kui õppematerjalide koostajatele, kes saavad võimaluse korral luua õpilastele mitmekesise ja mängulise õhkkonna, mille abil süvendada teadmisi folkloorist kui ka anda näiteks keelealaseid teadmisi.

2.3. Lühivormide kajastatus õppekavades

Kui võrrelda uut põhikooli riiklikku õppekava varasemaga, on folklooriõpetuse osakaal jäänud suhteliselt samaks, muutunud on ainult väliskeskonna mõjud

folklooriõpetusele. Viimasel paaril aastal on toimunud suur folkloori populariseerumine (teaduslike ja meelelahutuslike folklooriväljaannete paljusus, folkloori- ja rahvamuusikafestivalide rohkus, folkloorielemendid rõivamoos ja tarbekunstis) ning ka koolides hakanud tekkima suurem huvi pärimuskultuuri õppimise ja säilitamise vastu. Lisandunud on huviringid ja pärimuskultuuri valikained. Samuti on kirjutatud bakalaureuse- ja magistritööid, pakutud välja erinevaid tööplaanid.

Vanasõnad, kõnekäänud ja mõistatused on uues õppekavas konkreetselt eraldatud ning II kooliastme keele ja kirjanduse ainekavas on nende kohta sätestatud ka konkreetsed õpitulemused:

- 6. klassi lõpetaja oskab seletada õpitud vanasõnade ja kõnekäändude tähendust;
- oskab seletada oma sõnadega kõnekäänu ja vanasõna olemust;
- õppeastme lõpuks on õpilane käsitlenud tarkuse-, õppimis- ja tööteemalisi vanasõnu ja kõnekäände;
- on õppinud kõnekäändude ja vanasõnade tähenduste seletamist ning nende võrdlevat ning eristavat seostamist tänapäeva elunähtustega;
- on õppinud vanasõnade või kõnekäändude põhjal jutu, ette antud riimide põhjal või iseseisvalt luuletuse, luuletuse põhjal samasisulise jutu või algustähekordustega naljaloo kirjutamist. (Põhikooli riiklik õppekava 2010)

Niisiis on lühivorme puudutatvates õpitulemustes rõhutatud vanasõnadele ja kõnekäändudele ja kuigi mõistatuse osa on riiklikus õppekavas sees, pole sellega seonduvaid õpitulemusi eraldi välja toodud. Sellest tulenevalt on õpitulemustes keskendutud vanasõnade ja kõnekäändude tähenduse seletamisele (metafoorid, epiteedid), olemuse mõistmisele (mõisted), teemadele (vanasõnade ja kõnekäändude kasutamisel on keskendutud kolmele temale), seostamisele ja võrdlemisele ning viimaks ka nende praktilisele rakendamisele. Kuidas aga on olukord mõistatustega? Mõistatuste mõiste on riiklikus õppekavas sees – II kooliastmet puudutavas osas on mõiste nimetatud, aga õpitulemustes pole välja toodud. Kui suur osa on neile pühendatud õpikutes?

Kristiina Iisis Laur (2012) on Õpetajate Lehes kirjutanud, et õpilased ei tunne folkloori lühivorme, kuigi riikliku õppekava õpitulemustes on lühivormide tundmine kirjas. Artikli autor uuris 2006.–2008. aastate II kooliastme tasemetööde tulemusi ning tõi peale muude murepunktidele välja ka lühivormide problemaatika – õpilased ei tunne mõistatuse ega vanasõnu. Iisis Laur kirjutab, et 2007. aasta tasemetöodes kuulus sõnavaraülesannete alla

kõnekäänu, mõistatuse ja vanasõna tundmist kontrolliv ülesanne, mille sooritusprotsent oli väga madal, samuti on autor seisukohal, et selle põhjuseks võib pidada vähest süvenemist lausete mõistmisse, aga ka loogilise mõtlemise puudujääke. Oma osa madalal sooritusprotsendil oli ilmselt ka kontekstil, sest iga teksti tähendus sõltub sellest. Kas õpilasele on ette antud vanasõna *Muna õpetab kana* (vanasõnatüüp 6903, vt <http://www.folklore.ee/rl/date/robotid/leht1.html>) või lauses asuv kõnekäänd *Täna õpetas koolis muna kana*. Ainult lühivormide liikide määramine võib olla eksitav ning ei saa olla õpetamisel eesmärk omaette, sest ka folkloristidel on nende piirküsimuste määratlemisega probleeme (vt ka Krikmann 1997a: 52 jj).

Kui võrrelda Soome riiklikku õppekava meie õppekavaga, siis võib leida erinevusi lühivormide kajastamises ja õpitulemustes. Soomes on kaks riigikeelt (soome ja rootsi), seetõttu on ka kaks eraldi õppekava. Peale selle on eraldi riiklikud õppekavad ka saamidele ja romadele). Õppekavades on jäetud ruumi ka kohalikele erinevustele ja õpetajad valivad üldjuhul ise meetodid ning vahendid aine edastamiseks. Põhihariduse kavas, mida jälgisin, paistis silma huvitav jaotus. Eesti haridussüsteemis on neli kooliastet (1.–3. klass on I aste, 4.–6. II, 7.–9. III ja 10.–12. klass IV aste), kuid Soome riiklikus õppekavas astmeline jagunemine puudub. Panin tähele, et õppekavas jaotuvad klassid 1.–2., 3.–5. ja 6.–9. klassiks mis tähendab, et meie õppekavaga võrreldes on II ja III astme algus mõnevõrra nihkes. Sellest tulenevalt on ka näiteks õppe- ja kasvatuseesmärgid mõnevõrra erinevad. Näiteks eeldatakse Soome emakeele ja kirjanduse õppekavas, et alles 9. klassi lõpuks on õpilane omandanud esimesed teadmised eeposest, rahvatraditsioonidest (Soome riiklik õppekava 2004). Samas tutvutakse meie koolisüsteemis eepose lühemat varianti juba II kooliastmes. Soome õppekavas pole peale eepose määratletud, mida õpilased peaksid täpsemalt lugema või milliste tekstiliikidega kokku puutuma. Eesti kirjanduse ja keele õppekavasse on sisse kirjutatud tekstivalik, mille seast õpetaja peaks valima ning ka keeleõpet puudutavad küsimused on täpselt määratletud.

Soome riiklikus õppekavas ei ole keele ja kirjanduse oodatavate õpitulemuste juures 5. klassi õpitulemuste hulgas lühivormidega või ka folklooriga tutvumist sätestatud. Soome õppekava keele ja kirjanduse osas on muuhulgas kirjutatud:

- 5. klassi lõpuks süveneb õpilase kultuuriteadlikkus ning teadmised võõrastest kultuuridest filmi, muusika ja teatri kaasabil;

- on lugenud klassiastmele vastavat kirjandust, lühijutte ja mitmeid vabalt valitud raamatuid ning on neid käsitleanud erinevaid meetodeid kasutades;
- oskab leida endale meeldivat lugemisvara ning oskab end lugejana hinnata. (Soome riiklik õppekava 2004)

Vaadates aga järgmist kooliastet (klassid 6.–9.), on õpitulemustes sätestatu mõnevõrra kitsamalt lahti kirjutatud:

- põhiõpetuse lõpuks on õpilane lugenud nii kodu- kui ka välismaist luulet, muinasjutte, novelle ja draamatekste;
- õpilane teab ja tunneb värsse „Kalevalast“ ja on tutvunud ka rahvatraditsioonidega;
- on lugenud vähemalt selle hulga kirjandusteoseid, mis on eelnevalt olnud kokku lepitud. (Soome riiklik õppekava 2004)

Kahe õppeastme nende õpitulemuste põhjal, mis puudutavad kõige rohkem minu töö teemat, saan järeldada, et folkloori lühivorme pole naaberriigi põhiõpetusse sisse kirjutatud ning õpetajatele on ka näiteks kirjanduse valikul jäetud suurem valikuvabadus.

Ainus üleüldine kohustuslik teos on „Kalevala“ ja ka näiteks folklooritraditsiooniga tutvumine on pikemalt lahti seletamata. Ilmselt rõhutakse siingi õpetaja ja õpilaste ning õpetaja ja kohalike olude koostööle sõelumaks välja see, mis peaks õpilasi kõige rohkem kõnetama. Õpitulemustest saab järeldada, et meie õppekava on palju reglementeeritum ning vaatamata sellele, et õpetajatele on jäetud näiteks erinevate teoste ja teemade hulgast valikuvõimalus, on õppetasemete õpitulemused siiski palju konkreetsemad kui põhjanaabritel.

2.4. Vanasõnad, kõnekäänud ja mõistatused kui tüvitekstid

Rein Veidemann on seisukohal, et tüvitekst (tuumtekst) on selline tekst, mille mõjuväli laieneb kogu ühiskonnale (2006: 59–73). See on ühe rahva kultuuri keskmeks ja tugipunktiks. Samas on Veidemann seisukohal, et tüvitekstid toovad esile ja võimendavad rahvusele omaseid jooni, väljendades kollektiivseid ihasid ja hirme (2006: 73). Veidemann määratleb tüviteksti kogu kultuurilise identiteedi keskmeks (Veidemann 2006: 63). Jaan Undusk, kes on ka tüviteksti kasutuselevõtja, toetab tüviteksti ainulisust, toonitades tüviteksti kui rahvust loovat ja rahvusideoloogia keskmeks asuvat teksti (1994: 148–149). Annela Tohv on järeldanud: „Unduski tüviteksti seisukoht toetub eelkõige rahvuse kujunemise aluseks olevale tekstile, aga Veidemann vastupidiselt rõhutab tüvitekstidena kanoonilisi seoseid, mis

on ühe rahva kultuurilise eksistentsi keskmeks ja kannavad endas rahvusele omaseid jooni, eetilisi tõekspidamisi ja kõlbelisi hinnanguid“ (Tohv 2012: 27). Tohv on seisukohal, et nii Veidemann kui ka Undusk on veendunud, et tüviteksti tunnuseks on rohkete siirete kandumine tervesse kultuuri, sest need aitavad kinnistada rahvuslikku identiteeti ja on raskete aegade tugitekstideks (2012: 28).

Tiit Hennoste on seisukohal, et tüvitekst on midagi pooleliolevat ja enne seda on killud, millest tüvitekst kokku pannakse. Hennoste kritiseerib ka Unduskit, kes pakkus välja „Kalevipoja“ kui tüviteksti (Hennoste 2011). Hennoste on seisukohal, et „Kalevipoeg“ ei ole tüvitekst, vaid suuremalt jaolt on meil üksnes tüvilauseid või -lõigud (*Teed tööd, siis ...Parem suutäis soolast....Kes kannatab...*). Hennoste (2011) arvab, et Eesti tüvitekst tuleks alles lausetest kokku korjata. Kuna folkloori lühivormid on enamasti lühikesed laused, võib ka neid pidada tüvitekstilisteks lauseteks. Nagu eespool mainitud, on lühivormidel ka oma funktsioon ja koostisosad, aegade jooksul kogunenud tähenduspagas.

Selleks, et mõista põhjust, miks pean lühivorme nii oluliseks, et neist võiks kujuneda omaette tüviteksid, on oluline lahti seletada ka nende poeetika. Arne Merilai määratleb poeetikat kui luulekunsti või laiemalt ilukirjanduslikkuse õpetust. Merilai selgitab, et teksti poeetikaks võib nimetada ka näiteks luulekunstiõpetuse uurimisobjekti. Selleks on kunstilise mõjuga sõnateose sisu, mis allub kirjandusteaduslikule ehk poeetikaanalüüsile (Merilai 2009: 9). Roman Jakobson on seisukohal, et poeetika ei ole mitte ainult mingi keelelise väljenduse tulem, vaid poeetilisust saab analüüsida ka teiste kunstide juures, näiteks võime „Vihurimäe“ raamatuteksti ümber asetada kinofilmi või kellegi graafilise kunsti hoopis kirjanduslikuks teoseks (Jakobson 2012).

Arvo Krikmann on seisukohal, et folkloorse poeetika reeglid on kirjutamata seadused, aga nad moodustavad siiski folklooripädevuse. Neid seaduseid siiski järgitakse ja selle järgimise tulemusena tõrjub folkloor tagasi kõik improvisatsioonid ja proovid, mille küljes pole piisavalt n-ö oma lõhna. Teisalt võimaldavad need seadused ulatuslikku folkloorisest laenamist teosest teosesse ja/või žanrist žanri. (Krikmann 1997b)

See tähendabki, et lühivormid on muutumisaltid nähtused ning neid on võimalik paigutada erinevatesse situatsioonidesse, kus nende kujundlikkus on võimalik keskkonnaga kohanduma sulandada. On selge, et vanasõnasõnu, kõnekäände ja ka mõistatusi on võimalik kasutada näiteks laulude loomisel või ka ajakirjanduses, kunstis, reklaamis. Lühivormide interpreteerimisvõimalusi on palju, olenedes õpilase kujundlikkuse mõistmise astmest, aga

samas on mingil vanasõnal vanema inimese jaoks hoopis teine tähendus kui 21. sajandi õpilase jaoks.

Vaadeldes lühivorme kui tüvitekste pedagoogilises valguses, selgub õppematerjalide põhjal, et omakultuuri temaatika on jätkuvalt aktuaalne. Paraku ei ole riiklikus õppekavas tüviteksti mõistet eraldi defineeritud ning on rõhutatud ainult ainekava avatusele. Välja on toodud see, et kultuuri järjepidevuse huvides oleks vaja tunda tüvitekste (Põhikooli riiklik õppekava 2010). Selge on see, et näiteks vanasõnade õpetlikku sisu peetakse nende kõige tähtsamaks tunnuseks (Vanasõnaraamat 1984) On näha, et erinevates uurimustes on aja jooksul vanasõnade temaatikat käsitletud ning seda oluliseks peetud. Erna Normann (1955: 5) on seisukohal, et vanasõnade sisu on paljude kogemuste üldistav järeldus, mille ülesandeks on jagada õpetust kas kõlbelises, kasvatuslikus, tööalases või eluolulises mõttes. Lühivormid, sealhulgas vanasõnad on ka ajas muutuvad ning vastavalt situatsioonidele kohanduvad. Nagu eespool juba mainitud, ei tehta noorte seas tihtilugu vahet vanasõnal ja selle paroodial ning on olukordi, kus vanasõnade kasutamine võib olla väga loominguline tegevus, millega antakse neile mitte ainult uudne sisu, vaid ka teistlaadne funktsioon. Wolfgang Mieder (2004: 1) on seisukohal, et vanasõnad on väga universaalsed ja neis peituv tarkus pole kasutatav ainult ühes kontekstis, vaid seda saab rakendada kõikvõimalikes erinevates olukordades.

Vanasõnu, kõnekäände ja mõistatusi on traditsiooniliselt peetud universaalseteks tarkusteks ja seetõttu on nende õpetamine riiklikus õppekavas igati oluline. Ka Margit Sutrop (2011) on öelnud, et kirjanduslikke teemasid ja üldlevinud tõekspidamisi võiks kirjanditeemadena julgemalt kasutada, kuivõrd need annavad arutlemiseks selgema fookuse.

3. Lühivormide ülesanded 5. ja 6. klasside õpikutes ja töövihikutes

Käesolevas töös käsitlen lähemalt 5. ja 6. klasside eesti keele ja kirjanduse õpikuid ja töövihikuid. Vaatlen, millistes ülesannetes lühivorme kasutatakse, missugune on nende funktsioon ülesannetes ning millistes tõlgendusseostes need esinevad. Vaatluse all on seitse eesti keele õpikut ja sinna juurde kuuluvat töövihikut ning kaheksa kirjanduse õpikut ja nende juurde kuuluvat töövihikut. Vaadeldud õpikutest enamused on koostatud vanemat õppekava silmas pidades ning uue riikliku õppekava kohta käivaid õpikuid oli valimis kokku kolm komplekti. Kaks eesti keele õpikukomplekti ja üks kahest osast koosnev kirjanduse õppekomplekt. Õppematerjalide valikul pidasin ühtlasi silmas, et õpikute ilmumisaeg ei jääks varasemasse aega kui eelmise riikliku õppekava jõustumine (eelmine õppekava jõustus 2002. aastal ning kaotas kehtivuse uue õppekava vastuvõtmisel 2010. aastal).

Vaadeldud õppekomplektid on välja andnud kaks suuremat õppekirjandusega tegelevat kirjastust – Avita ja Koolibri.

Eesti keele õppematerjal:

Maanso, V., Vardja, V., Vardja, K. 2002. Sõnasõber. – V klassi emakeeleõpik. Tallinn: Koolibri

Sarapuu, Kaja 2004. Eesti keele õpik V klassile. Tallinn: Avita

Sarapuu, K., Piits, L. 2005. Eesti keele õpik VI klassile. – Keeleõpetus. Tallinn: Avita

Sarapuu, K., Piits, L. 2005. Eesti keele töövihik VI klassile I ja II osa. – Keeleõpetus. Tallinn: Avita

Bobõlski, R., Puksand, H. 2006. Pesapuud. – VI klassi eesti keele õpik. Tallinn: Koolibri

Bobõlski, R., Puksand, H. 2006. Pesapuud. – VI klassi eesti keele töövihik I ja II osa. Tallinn: Koolibri

Bobõlski, R., Puksand, H. 2007. Keelekillud. – VI klassi eesti keele õpik. Tallinn: Koolibri

Bobõlski, R., Puksand, H. 2007. Keelekillud. – VI klassi eesti keele töövihik II osa. Tallinn: Koolibri

Bobõlski, R., Puksand, H. 2012. Koma. – V klassi eesti keele õpik. Tallinn: Koolibri

Bobõlski, R., Puksand, H. 2012. Koma. – V klassi eesti keele töövihik I ja II osa. Tallinn: Koolibri

Piits, L., Sarapuu, K., Varul, T. 2012. Eesti keele õpik V klassile. Tallinn: Avita

Piits, L., Sarapuu, K., Varul, T. 2012. Eesti keele töövihik V klassile I ja II osa. Tallinn: Avita

Kirjanduse õppematerjal:

Urmet, J., Vanamölder, L. 2004. Kirjanduse I ja II raamat. Tallinn: Avita

Urmet, J., Vanamölder, L. 2005. Kirjanduse I ja II raamat. Tallinn: Avita

Vardja, M., Vardja, K. 2006. Tuulepesad. – V klassi kirjanduse õpik. Tallinn: Koolibri

Vardja, M., Vardja, K. 2006. Tuulepesad. – V klassi kirjanduse töövihik. Tallinn: Koolibri

Vardja, M., Vardja, K. 2007. Kivikillud. – VI klassi kirjanduse õpik. Tallinn: Koolibri

Vardja, M., Vardja, K. 2007. Kivikillud. – VI klassi kirjanduse töövihik. Tallinn: Koolibri

Urmet, J., Vanamölder, L. 2012. Kirjanduse õpik V klassile I ja II osa. Tallinn: Avita

Varblane, M., Leemets, M., Külv, R-A. 2012. Kirjanduse töövihik V klassile I ja II osa. Tallinn: Avita

3.1. Eesti keele ülesannete analüüs

Lühivormide kohta käivate ülesannete kogumiseks töötasin eesti keele õppematerjalid läbi ning lugesin kokku ülesanded, kus lühivorme oli kasutatud või mis sisaldasid lühivorme. Seejärel vaatlesin, mis funktsiooni lühivormid nendes ülesannetes täitsid ning millistes seostes neid esitleti.

Ülesanded rühmitasin nende funktsioonide järgi, mille põhjal on võimalik jälgida lühivormide populaarsemaid kasutus- ja tähendusfunktsioone. Eesti keele õpitulemustes lühivorme puudutavaid tulemusi ei olnud, aga lõimingu soodustamine uues õppekavas võimaldab eesti keele ja kirjanduse tulemusi ühildada ning selle kaudu muuta ainet mitmekesisemaks.

Eesti keele õpikuid ja töövihikuid analüüsid selgus, et lühivorme kasutatakse väga erinevates ülesannetes. Õppematerjale kokku lugedes leidis 11 keeleteemat, milles sisaldas lühivorme: käänamine ja pööramine, kokku- ja lahkukirjutamine, tekstiõpetus ja teksti ülesehitus, liht- ja liitlause/koma, keel suhtluses, sõnavara, häälikuõigekiri, teabetekst, algustäheortograafia, kirjeldamine ja kirjelduse kirjutamine, arutluse kirjutamine.

Erinevatest ülesannetest lühivorme otsides liigitasin kõik ülesanded, mis puudutavad liht- ja liitlause, sõnade käänamist ja pööramist, nimi- ja omadussõnu, koma ning kokku- ja lahkukirjutamist, lauseõpetuse alla, sest nendes ülesannetes tegeleti ainult lause ülesehitust

puudutavate küsimustega. Järgnevalt vaatlen lauseõpetuse õppetükkides olevaid lühivormide ülesandeid ja vastan küsimusele, kuidas on need eesti keele grammatikaga seotud ja millist funktsiooni need seal täidavad.

Käänamise ja pööramise teemas oli peale muude harjutuste kaks ainult lühivormidest koosnevat ülesannet. Neis ülesannetes kasutati kõnekäände ja mõistatusi. Esimeses ülesandes oli vajalik määrata noomenite arv ja kääne:

- *Esimest VIIULIT mängima*
- *Lahtiste KAARTIDEGA mängima*
- *Pükse JALAST mängima*
- *NÄRVIDEL mängima* (Piits jt: 29, Lisa 2).

Ning teises ülesandes oli õpilasel vaja mõelda, mis pöördes on tegusõna, kui ta mõistatuses peaks esinema:

Näiteks: 7. Käib tööl ööd ja päevad, ära ei väsi? _____

1. *Käsita rätsep käristab riidet?* _____ (Bobõlski, Puksand 2006: 22, Lisa 2)

Esimese ülesande funktsioon oli kinnistada käändsõnade kohta käivat reeglit, mille kohaselt on eesti keeles 14 käänet ning käändsõnad ehk noomenid muutuvad käändes ja arvus (ainsus ja mitmus). Pööramise ülesandes kasutati mõistatusi, kuna mõistatuses puudub sageli tegusõna, mistõttu on mõistatusi võimalik pöördsõnade leidmisel või juurdemõtlemlisel edukalt kasutada. Peale selle pidi õpilane käänamise ülesandes lisama vanasõnadesse puuduvad nimi- ja omadussõnad ning arutlema, millises olukorras on sobilik ette antud vanasõnu kasutada (*Kaks ..... kivi ei jahvata ..... jahu – Kui pead pinginaabriga koos ülesannet lahendama*). (Sarapuu, Piits 2005: 10–11, Lisa 2)

Õpikutes käsitletud kokku- ja lahkukirjutamise ülesanded olid peamiselt ühendatud kõnekäändudega. Kõnekäände kasutati piltlike väljendite moodustamise ülesannetes, kus oli vajalik ühendada sarnase tähendusega väljendtegasõnad ning otsustada, kas väljendi sees olevad sõnad kirjutatakse kokku või lahku:

Otsaette kirjutama – kõrva taha kirjutama

Kas kirjutad väljendi sees olevad sõnad kokku või lahku? (Sarapuu, Piits 2005: 36, Lisa 2)

Liht- ja liitlauset puudutavates ülesannetes kasutati nii vanasõnu kui ka mõistatusi ja esiplaanil olid eelkõige vanasõnad. Töökäsu järgi pidi õpilane leidma vanasõnast puuduva sõna ning selle kohta küsimuse esitama. Näiteks *Kass ja _____ ei lepi iial kokku; Siil ajab*

_____ *pesast välja* (Sarapuu 2004: 40, Lisa 2). Liitlausetes harjutustes olid vanasõnad ühendatud õpilase teadmistega lauseliikmetest, komast ja folkloorist. Liitlauset puudutavas ülesandes oli vaja mõistatada, lisada mõistatusse koma(d), tunda ära vanasõna, leida öeldised, ning kirjutada, kas tegu on liht- või liitlausega:

Pane mõistatusesse puuduvad komad. Seejärel lahenda mõistatused.

Tõsta jõuab visata ei jõua? (Bobõlski, Puksand 2007: 4, Lisa 2)

Tõmba vanasõnades öeldisele joon alla. Sulgudesse kirjuta, kas see on liht- (L) või liitlause (LL).

Kui sa oma nahka armastad, siis ära teist löö. ( ) (Sarapuu, Piits 2005: 55, Lisa 2)

Uurides lauseõpetuse ülesannetes kasutatavaid lühivorme, leidsin, et eelistatum variant olid vanasõnad ning sellele järgnesid kõnekäänud ja mõistatused. Vanasõnu kasutati järgmistes ülesannetes: kokku- ja lahkukirjutamine, nimi- ja omadussõnu puudutavad ülesanded, käänamine ja lihtlause. Kõnekäände kasutati käänamise ning kokku- ja lahkukirjutamise harjutustes. Mõistatusi kasutati pööramisülesandes ja liitlauset puudutavas harjutuses.

Järgmine rohkem silma paistnud ülesannete kogum on lühivormi taga peitua tähenduse selgitamise ülesanded. Selle osa alla koondasin kõik ülesanded eesti keele õppematerjalidest, kus õpilasel oli palutud teha järgmisi harjutusi:

- Vanasõna, mõistatuse või kõnekäänu kohta käiva jutu põhjal kokkuvõtte tegemine, mõistekaardi koostamine või küsimustele vastamine.
- Lühivormi taga peitua tähenduse selgitamine, moraali või metafoori leidmine: *Kuidas mõistad vanasõna? Kui pillad maha tüki kulda ja raamatud, siis võta enne üles raamatud ja alles seejärel kuld* (Bobõlski, Puksand 2012: 4, Lisa 2).
- Lühivormi (vanasõna, mõistatuse või kõnekäänu) mõiste defineerimine või oma sõnadega seletamine, näidete toomine.

Mõnes ülesandes või küsimuses kasutati mitut lühivormiliiki, aga üldisest hulgast jäid kasutussageduselt esile vanasõnad. Ingrid Rüütel (1999: 14) kirjutab, et õpilaste jaoks on oluline taasloomisprotsess ning vanasõna, mis on didaktilise loomuga (*Kes head ei tee, see hakkab kurja tegema; Kuri süda tunneb hirmu*), aitab õpilasel tutvust teha folklooriga kui õpetab aimama võimalikku metafoori, pedagoogilist sisu ja aitab arendada vanasõnas peitua moraali teatavaks võtmist. Eesti keele õppematerjalides kasutati lisaks õppekavas sätestatud

õpitudemusele, mille kohaselt on õpilane 6. klassi lõpuks käsitlenud tarkuse-, õppimis- ja tööteemalisi vanasõnu ja kõnekäände (*Tark on see, kes tunneb, et ta alles rumal on* (Sarapuu, Piits 2005: 55, Lisa 2)) ka muid didaktilise sisuga eespool nimetatud lühivorme, mis moodustasid õppematerjalides teemadekogumeid (headus, keele olulisus, juttude ja lugude olulisus kultuuris, sõnavara ja sõnumi tähtsus suhtluses). Õpikutesse oli tõlgendamiseks ja tähenduse selgitamiseks otsitud vanasõnad ja kõnekäänud eespool nimetatud teemade mõtestamiseks (*Headus võidab kõik; Keelelt libisema; Targa mehe sõna on rohkem väärt kui albi mehe päeva jutt; Õige sõna õigel ajal on kallim kui kuld* (Maanso, Vardja 2002: 240; Piits jt 2012: 4, Lisa 2)). Kui õpilane analüüsib enda jaoks tähenduse selgitamise kaudu mõiste olemust, soodustab see ka eneseanalüüsi. Kasutades vanasõna kõige rohkem, on õppematerjalides pandud rõhku näiteks väärtuskasvatusele, sest vanasõna aitab oma didaktilise loomu poolest ka kasvatus- ja kasvamisprotsessile kaasa. Siinkohal nõustun Jakob Saksa (2012: 207) seisukohaga, et teemat analüüsides loob õpilane enda jaoks tähenduse ning väärtuse. Näiteks suunatakse õpilane eneseanalüüsile tööd puudutavate vanasõnade tähenduse lahtiseletamisel:

Vali üks järgmistest vanasõnadest ja koosta õpetlik jutt, mille õpetus ehk moraal peitub vastavas vanasõnas.

1. *Kuidas töö, nõnda palk.*
2. *Mis täna tehtud, see homme hooleta.*
3. *Kes teisele auku kaevab, see ise sisse kukub.*
4. *Valel on lühikesed jalad.*
5. *Üheksa korda mõõda, üks kord lõika.*
6. *Parem varblane pihus kui vares katusel.*
7. *Kaks pead on ikka kaks pead.* (Bobõlski, Puksand 2006: 30, Lisa 2)

Õpilase ülesanne on luua vanasõnast saadava info põhjal enda jaoks tähendus, see teadvustada ning mõelda, kas vanasõna edastab talle mingi väärtuse või õpetuse edasiseks eluks. Siinkohal peaks tähenduse mõistmisele ja analüüsile kaasa aitama vanasõna kui kõige didaktilisema sisuga lühivormiliik. Kuigi kontekstiks on grammatikaõpetus, aitab see ilmselt lühivormi sisu ja tähenduse mõistmisele kaasa, sest lause grammatiliseks analüüsiks on vaja kindlasti ka sisulist ehk tähenduse mõistmist ning luua tõlgendusseosed oma eluga – mida need selles situatsioonis tähendaksid.

Järgmine rohkem silma paistnud kogum oli sissejuhatuses kasutatavad lühivormid. Sissejuhatuse alla koondasin õpikutes ja töövihikutes olevad lühivormid, mis olid esitatud peatükkide alguses ning mille funktsioon oli peatükk sisse juhatada ning teema kujundlikult avada. Teemasid oli kokku kaheksa ning lühivorme kasutati mitmesugustes ümbrustes: keel suhtluses, sõnavara, teabetekst, häälikuõigekiri, suur ja väike algustäht, kirjelduse kirjutamine, arutluse kirjutamine, tekstiõpetus ja teksti ülesehitus. Panin ka tähele, et enamasti kasutati sissejuhatavas funktsioonis kahte lühivormiliiki – vanasõna ja kõnekäändu. Mõistatust kasutati vähem. Sissejuhatuses oli lühivormide kandvaim funktsioon suunata õpilane keelele ja kõnele mõtlema. Samuti aidati lühivormidega suunata õpilast arutlema keele ja kultuuri väärtuse üle. Selleks esitati lugejale keele, lugemise või kirjutamisega seonduvaid vanasõnu ja kõnekäände ning paluti neid tõlgendada, samuti oli vajalik teadmiste korral ise samalaadseid lühivorme juurde mõelda:

Keelt hammaste taga hoidma

Keelt peksma

Mõtle ise veel juurde, milliseid kõnekäände keelest tead! (Piits jt 2012: 21, Lisa 2)

Mõistatustele läheneti mõnevõrra teisiti – sissejuhatuseks kasutati mõistatuse funktsiooni kohta käivaid jutukatkendeid. Peamine idee oli tutvustada konkreetse lühivormi ajalugu, kus ja millal mõistatust kasutati ja mis oli nende funktsioon. Näide on ka tõestus sellest, et räägitakse liigipiiride ületusest. Mõistatustjutud ja mõistatuslaulud on juba mitme liigi sulamid või vaheliigid, nii nagu sama sisu edasiandmise viise on palju:

Mõnikord esitati mõistatust lauldes. Mõistatuslaulus annab üks laulja küsimuse ja vastulaulja(d) lahenduse. Ka rahvajuttudes tuleb ette mõistatamist. Sageli vastab üks tegelane teise küsimusele mõistatusega. Taiplikuks vastajaks osutub karjapoiss, talupoja tark tütar jne.

Mõistatamine oli ka tarkuse proovikiviks ja meeldivaks ajaviiteks. Mõistatati kergemaid töid tehes või puhkehetkedel, kui rohkem inimesi koos oli: talveõhtuti rehetoas kedrates ja kududes, enne tule süütamist videvikku pidades, talgutel, pulmas ja mujal. Mõistatasid ka teolised kui nad mõisatöö lühikestel vaheaegadel puhkama istusid. Mõistatuste kaudu tutvustati lastele neid ümbritsevat maailma ja arendati nende taiplikkust. Rahva suuline sõnalooming asendas kooliharidust ja kirjandust. (Vilma Metstak „Mõista, mõista...“)

1. Millal tavatsesid vanad eestlased mõistatada?
2. Kuidas mõistatatakse lauldes?
3. Kes olid rahvajuttudes nutikad mõistatustele vastajad?

4. Miks oli suuline rahvalooming oluline minevikus?

Arutage klassis, miks on rahvalooming oluline tänapäeva inimesele. (Bobõlski, Puksand 2006: 35, Lisa 2)

Mõistatusi esines mitmetes lauseõpetuse ülesannetes, peale selle kasutati mõistatust keeleülesandes lihtsalt traditsioonilises küsimus-vastus võtmes:

Kirjuta mõistatuste vastused! Vastuse algustäht ja tähtede arv sõnas on antud .

Üks saks, sada mantlit seljas

K _ _ _ _ _

Õues mäena, toas veena

L _ _ _

Ilma tuleta põleb. (Bobõlski, Puksand 2012: 18, Lisa 2)

Mõistatamist kasutati ka näiteks lihtsalt meelelahutuseks mingi teema lõpetamiseks või esitati mõistatusi mingi teema kohta, mida käsitleti keelega seonduvalt. Mõistatuste esitamisel võis täheldada mõne teema rohkemat esinemist (riietus, loodus, ilm, nädalapäevad ja kellaajad). Esines ka lihtsalt igapäevaeluga seonduvaid mõistatusi (*Üks vaat, kahesugune õlu sees* (Bobõlski, Puksand 2006: 22, Lisa 2)).

Ülesanded, kus mõistatusi kasutati:

- Vihjete abil mõistatuse vastuse äraarvamine (kas pilt või vihjeks antud esitäh).
- Projektõpe (mõistatuste kogumine, salvestamine, avaldamine kas koolilehes või klassis).
- Konteksti asetatud mõistatused (riietuse, looduse, nädalapäevade jm kohta käivad mõistatused).

Järeldan, et mõistatused olid abistava vahendina ja teema värvikamaks muutmisel õppematerjali arvestatav osa. Kuigi mõistatusi kasutati ka teiste keeleteemade juures, oli eraldi jaotus vajalik selleks, et paigutada ühte kohta ka teised, peajaotusesse mittemahtuvad ülesanded.

Sageduselt järgmisena kasutati lühivorme mingi lause või ütluse ümbersõnastamise ülesannetes. Neid ülesandeid kohtas sõnavara ja tekstiõpetuse teemades. Lausete ümbersõnastamise ülesannetes kasutati kõnekäände ning õpilane pidi piltlikud väljendid ümber sõnastama, nii et lause mõte ei muutuks:

Marjul oli suu kõrvuni

Isa lasi leiba luusse

Varsti hakkas vend meile sappa

See üritus läks meil küll metsa

Ta oleks nagu vihma käes räästa alla sattunud

Need teadmised küll mööda külgi maha ei jookse. (Bobõlski, Puksand 2006: 5, Lisa 2)

Kõnekäände kasutati selles ülesandes arvatavasti selleks, et kõnekäändude tähendus selgub kui need mingisse konteksti, antud juhul lausesse asetada ning õpilase ülesandeks on jäänud mõista lausetes kasutatud kujundeid, et need siis ümber muuta.

Õppematerjale uurides jäid silma ka lühivormi moodustamise ülesanded ning nende peamine sisu oli järgmine:

- Ette antud sõnadest lühivormi moodustamine.
- Õige lühivormi alguse ja lõpu ühendamine.
- Lühivormi ja sobiva olukorra ühendamine.
- Sarnase tähendusega lühivormide ühendamine.

Kõige rohkem kasutati ülesannetes vanasõnu ning mõistatusi ei kasutatud üldse. Ka lühivormide moodustamise ülesanded kuulusid pigem teksti- ja lauseõpetuse teemadesse. Osaliselt peab seega paika Piret Voolaiu (2011: 133–134) väide, mille kohaselt on emakeeleõpetajate seas populaarne suunata õpilasi keele ja kirjanduse tundides ise lühivorme looma.

Eesti keele ülesannetes oli ka jutu koostamise harjutus, mis oli lisatud tekstiõpetuse peatükki. Ülesandes oli esitatud seitse eriteemalist vanasõna ning õpilase ülesandeks sai valida nende seast üks ning selle põhjal koostada jutt, mille õpetus ehk moraal peitaks vastavas vanasõnas:

Vali üks järgmistest vanasõnadest ja koosta õpetlik jutt, mille õpetus ehk moraal peitub vastavas vanasõnas.

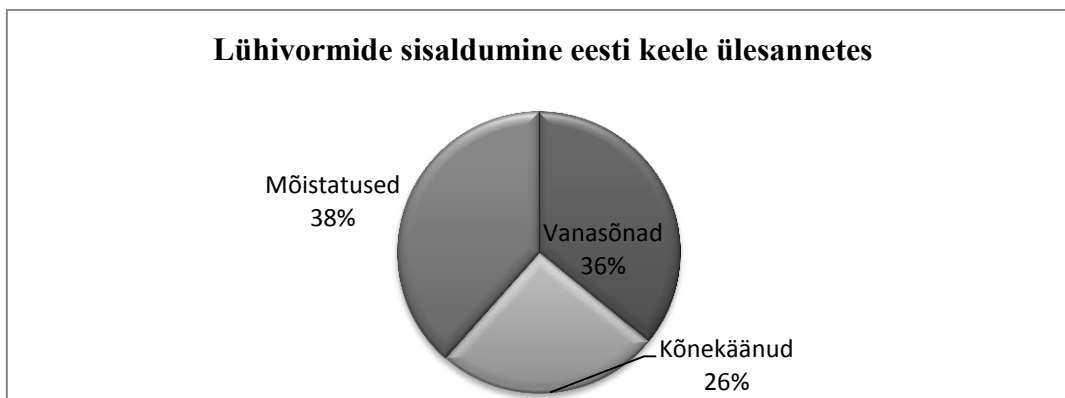
1. *Kuidas töö, nõnda palk*
2. *Mis täna tehtud, see homme hooleta.*
3. *Kes teisele auku kaevab, see ise sisse kukub.*
4. *Valel on lühikesed jalad.*
5. *Üheksa korda mööda, üks kord lõika.*
6. *Parem varblane pihus kui vares katusel.*
7. *Kaks pead on ikka kaks pead.* (Bobõlski, Puksand 2006: 30, Lisa 2)

On näha, et eesti keele õppematerjalides on mõistatused kõige populaarsem vahend lühivormide lõimimiseks keelde ning võib ka järeldada, et mõistatustega on kõige efektiivsem ja kergem eesti keele grammatikat mängulisel teel edasi anda. Mõistatusi kasutati erinevates ülesannetes, tekstides, definitsioonides, teema kohta käivates küsimustes 15 korral. Mõistatuste kaudu saab rakendada küsimus-vastus metoodikat ning peale selle saab neid ka süntaktilises analüüsis kasutada, sest neis puuduvad sageli tegusõnad, neis esineb komasid, nad on lühikesed ning ei ole nii palju sõltuvad kontekstist kui näiteks kõnekäänud. Mõistatused on hea abivahend kultuurilise kompetentsi omandamisel, sest lastele meeldib mõistatamisega kaasnev meelelahutuslik osa. Mõistatustel ei ole juures ranget pedagoogilist maiku. Peale kultuurilise kompetentsi on mõistatusi võimalik rakendada grammatika teenistusse, mistõttu omandab lühivorm multifunktsionaalse rolli, seda on võimalik kasutada erinevates kontekstides.

Koguseliselt teisel kohal on vanasõnade kasutamine ülesannetes. Vanasõnu kasutati eesti keele materjalides esinenud ülesannetes, definitsioonides, tekstides, küsimustes 14 korral. Järeldan siinkohal, et vanasõnad nõuavad süvenemiseks rohkem aega ning on tihtipeale subjektiivsema tulemusega (nagu ka piltlikud väljendid), mistõttu võiksid nad pigem esineda kirjanduse õppematerjalide tipus. Vanasõnade puhul on oluline ka taasloomeprotsess, kujundlikkuse mõistmine.

Magistritöö esimeses osas rääkisin ka sellest, et kõnekäändu iseloomustab sõltuvus kontekstist, mistõttu ei anna see niivõrd kindlaid juhiseid nagu vanasõna ega ole ka nii selgesti määratletav. Kõnekäände kasutati mõnevõrra vähem kui vanasõnu ja need esinesidki peamiselt tekstiõpetuse ülesannetes, kus oli vajalik piltliku väljendi taga peituvat mõtet aimata. Keeleülesannetes kasutati kõnekäände samuti, aga siiski kuuluvad nad siinkirjutaja arvates pigem kirjandustundide juurde. Kõnekäändudega seotud ülesandeid, definitsioone, küsimusi temaatilisi tekste lugesin materjalides kokku 10. Kokku sisaldas lühivorme või oli seotud lühivormidega 39 eesti keele ülesannet. Esitades lühivormide kolme põhiliigi jagunemist protsentidena, saan järgmise tulemuse (vt joonis 1): Mõistatusi kasutati ülesannete koguhulgas (numbrid esinevad ümardatuna) 38% ulatuses. Vanasõnu sisaldas 36% ülesannetest ning kõnekäändudega oli seotud 26% analüüsitud harjutustest. Sellise jagunemise puhul võib väita, et traditsioonilised lühivormide liigid esinesid eesti keele õppematerjalides suhteliselt võrdsel määral. Suurem vahe oli mõistatustel ja vanasõnadel kõnekäändudega.

Joonis 1. Lühivormide sisaldumine eesti keele ülesannetes.

Kui vaadata õppematerjalides käsitletud lühivorme folkloori muutumise seisukohalt, näen, et ka eesti keele materjalides on lühivormid mingil määral seotud sotsiokultuuriliste muutustega. Vanasõnu on kasutatud õpilasele mingi tuttava olukorra iseloomustamiseks, tõlgendamiseks ning õpilane on ülesande kaudu pidanud aru saama, millist olukorda vanasõna iseloomustab, see tähendab, millises kontekstis oleks igapäevaelus seda paslik kasutada (*Julge hundi rind on rasvane – Õpetajaga vaidlema minnes, Valel on lühikesed jalad – Spikerdamisega vahele jäädes* (Urmet, Vanamõlder 2012: 57, Lisa 2)). Folkloori muutumist iseloomustavad ka vanasõnade ja kõnekäändude loomise ülesanded. Folkloorikandja, antud juhul õpilane peab mingi grammatikaülesande raames looma kas ette antud sõnadest lühivormi või mõtlema ise mingi teema kohta lühivormi välja, aga sõnad on antud silmas pidades grammatikaõpetuse konteksti (näiteks otsima lühivormi nimi- või omadussõna) ehk loomeprotsess on teisejärguline. Enne ülesande loomeprotsessi osa juurde asumist on õpilasel vaja ära lahendada eeldus – grammatika osa (näiteks esmalt sooritada kokku- ja lahkukirjutamise osa, seejärel muutuvatest ja muutumatutest sõnadest moodustada vanasõna. Teisel korral sama teema juures lause ümber konstrueerida ja seejärel piltliku väljendi ehk kõnekäänuga asendada või vastupidi, mõistatusesse komad lisada, seejärel need lahendada). Kohati esines ka vastupidiseid ülesandeid, kus esmaseks funktsiooniks oli mõistatamine ning seejärel rakendati mõistatus ise grammatikaõppe konteksti :

Omamoodi tekstiliik on mõistatused, sest lauses puudub sageli tegusõna. Püüa lahendada järgmised mõistatused.

Susi nurgas, suu ammuli?

Üks vaat, kahesugune õlu sees?(Bobõlski, Puksand 2006: 22, Lisa 2)

Mis pöördes on enamasti tegusõna, kui ta siiski mõistatuses on?

Käib tööl ööd ja päevad, ära ei väsi?; Käsita rätsep kärstab riidet. (Bobõlski, Puksand 2006: 22, Lisa 2)

Või häälikuülesannetes mõistatuses aru saamine ja seejärel vastava hääliku lünka asetamine:
Ninake nirs....is, karvakesed kärs....is.

Kes on is....tudes pikem kui seistes? (Piits jt, 2012: 37, Lisa 2)

Niisiis esines lühivorme ka nende traditsioonilises funktsioonis – mõistatuste puhul mõistatamises, vanasõnade puhul tähenduse mõistmises, moraali teatavaks tegemises ning kõnekäänude puhul nende tähenduse mõistmises lauses. Asetades lühivormide käsitlemise dünaamika eesti keele ja kirjanduse materjalides pedagoogilisse konteksti saan järeldada, et ühelt poolt lühivorme lihtsalt esitletakse (*Vali kaks vanasõna ja seleta, kuidas nendest aru saad; Seleta kõnekäändude tähendust; Mõistata* (Piits jt, 2012: 29; Bobõlski, Puksand 2006: 22, Lisa 2)), teisalt rakendatakse neid mingi muu ülesande teenistusse. Eesti keele õppematerjalides rakendatakse neid grammatikaülesannetes harjutust ilmestavate vahenditena ja selle kaudu arendatakse lisaks keelealastele teadmistele ka lühivormide kujundlikkuse ja seoste mõistmist. Keele õppematerjalides kasutatud lühivormid olid traditsioonilised, st pedagoogilisse konteksti ei rakendatud lühivormide uuemaid arenguid. Seega keele õppematerjalides olid fookuses tüvitekstilised lühivormid (vanasõna, mõistatus ja kõnekäänd) ning nende uuemad arengud jäeti ilmselt kirjanduse teenistusse. Õppematerjalides oli kasutatud kõiki kolme lühivormi, mis õppekava uut läbivat teemat „Kultuuriline identiteet“ toetavad. Lühivormidega tutvumine keeletundides toetab väärtuskasvatust ja aitab näiteks folkloori muutumise dünaamikale tähelepanu juhtida.

3.2. Kirjanduse ülesannete analüüs

Ka kirjanduse õppematerjale lugedes selgus, et lühivorme kasutatakse erinevate teemade illustreerimiseks ja värvikamaks muutmiseks: „Inimene ja meri“, „Kangelasi läbi aegade“, „Vana aja lood ja laulud“, „Vanasõnades peitub rahva tarkus“, „Tänapäeva rahvaluule“. Õppematerjalidest leidsin kokku üheksa erineva sisuga ülesannete kogumit, milles oli lühivorme kasutatud.

Kõige rohkem leidus kirjanduse õppematerjalides mõistatustega seonduvaid ülesandeid ning nende peamiseks eesmärgiks ja sisuks oligi mõistatamine. Õpilast suunati ka ise mõistatust koostama ning erinevate mõistatusliikidega tutvuma (piltmõistatus, keerdküsimus). Ülesannetes võis täheldada erinevaid viise, kuidas mõistatamisele läheneti:

- Vihjetega mõistatused (*Arva ära, mis on mis ja kes on kes. Kõik siinsed mõistatused on seotud merega: Suur katel, ilma kaaneta; Hobu ohjata, mees piitsata, tee tolmuta*). (Vardja M. ja K. 2006: 59, Lisa 2)
- Erinevate mõistatuste/keerdküsimuste äraarvamine:
Nuputa!
Millal hakkavad pardid ujuma?
Kellele annad tuppa tulles esimesena kätt?
Põleb kolm küünalt, üks neist puhutakse ära. Mitu küünalt jääb järele? (Urmet, Vanamölder 2004: 86, Lisa 2)
- Mõistatuste esitamine ja väljamõtlemine (*Esitage klassis üksteisele mõistatusi!; Kas vanasõnu võib ka ise välja mõelda? Tee proovi*). (Urmet, Vanamölder 2004: 82, 86, Lisa 2)
- Mõistatuste koostamine ette antud pildimaterjali toel (*Koosta piltidel olevate esemete kohta mõistatusi. Esita need klassikaaslastele (pildil mobiil ja jalgpall)*). (Varblane jt, 2012: 15, Lisa 2)
- Piltmõistatuste lahendamine.
- Mõistatuste lühendamise ümbersõnastamine kaudu (*Kes see kõnnib kõrta mööda, astub aiaääri mööda, piirab pilliroogu mööda? Mõistatus: Kes kõnnib kõrtes, aia ääres ja pilliroos?*) (Vardja M. ja K. 2007: 4, Lisa 2)

Tähelepanu väärib ka see, et piltmõistatused ja keerdküsimused kui uuemad arengud on kooliõpikutes sees. Nimetatud lühivormide osad olid siiski sees vaid uuemates õpikutes, mis on koostatud uue õppekava järgi ning esinesid peatükis „Tänapäeva rahvaluule“. Õppekavas ja ka õpitudemustes pole neid lühivormide osasid mainitud.

Võib arvata, et lühivormide tänapäevased vormid on õpikutesse sisse toodud õpilaste silmaringi avardamiseks ning näitamaks, et folkloor ei ole tingimata midagi minevikulist, vaid kasvab ja areneb erinevatesse suundadesse nagu muud kultuurivormidki. Folkloori muutumist rõhutavad ka tänapäevased folkloristlikud uurimused, mis keskenduvad pärimuse loojale, kandjale.

Kirjanduse õppematerjalidest kasutati kõige rohkem traditsioonilise mõistatuse abi. Üheksast esinemiskorrast viiel oli esindatud küsimus-vastus dialoogiga mõistatus. Kahes ülesandes kasutati keerdküsimusi ning piltmõistatusi. Õppematerjalides oli keerdküsimuste kohta esitatud ka eraldi definitsioon: *Keerdküsimused on mitmesugused konksuga küsimused ja altvedamise ülesanded. Neid on hakatud uuemal ajal mõistatamiseks andma ning on tänapäeval veelgi populaarsemad kui mõistatused.*

- *Millal hakkavad pardid ujuma?*
- *Kellele annad tuppa tulles esimesena kätt?*
- *Mis vahe on koeral ja kirbul?* (Urmet, Vanamõlder 2012: 62–63, Lisa 2)

Omaette kogumi moodustasid väljendi selgitamisega seonduvad ülesanded. Nende seas oli mitmete erinevate ülesehitustega ülesandeid:

- Vanasõna tähenduse ja kasutuskonteksti selgitamine.
- Kõnekäänu tähenduse ja kasutuskonteksti selgitamine.
- Vanasõnaga teksti iseloomustamine (teksti tähenduse edastamine vanasõna abil).

Väljendi selgitamisega seonduvates ülesannetes mõistatusi ei leidunud ning kõige rohkem kasutati selles ülesandetüübis vanasõnu. Väljendi selgitamise ülesannetes kasutati ka vanasõnaparoodiaid. Õpilasele oli esitatud kaks tabelit – ühes traditsiooniline vanasõna, teises vanasõnaparoodia ning ülesandeks oli arutleda õpetlikkuse ja humoorikuse üle. Seega lühivormi funktsioon ülesandes oli erinevates kasutuskontekstide võimalikkuse näitamine ning õpilaste kujundliku mõtlemise ning seoste loomise oskuse arendamine.

Eraldi ülesanded olid lühivormi moodustamisega seonduvad harjutused, milles tuli õpilasel teha järgmist:

- Lühivormi alguse ja lõpu ühendamine:
Leia vanasõnadele õige lõpp ja jooni see alla
1. valel on.....
-lühike nina
-lühikesed jalad
-punased põsed (Varblane jt, 28–29: 2012, Lisa 2)
- Ette antud pildi põhjal mõistatuse koostamine või lühivormi põhjal pildi joonistamine.
- Joonistatud pildi pealkirjastamine lühivormiga.
- Näited erinevate lühivormide kohta ja nende väljamõtlemine.

Neis ülesannetes oli oluline õpilase oskus luua seoseid ning osata vanasõna ära tunda ning visuaalse materjali abil luua lühivormi ja materjali vahel mingi tõlgenduslik side. Ka käesolevates harjutustes olid esindatud tänapäeval elujõulised lühivormide alaliigid – vanasõnaparoodiad ja killud. Killud on osa tänapäeva lastefolkloorist ning kui vaadata 2007. aasta koolipärimuse kogumisvõistlusi, on kildudel kasvav osatähtsus, kuna enamik neist nähtustest pärinevad reklaamist, filmidest ja meediast, mis on praegusel ajal mitmete meediumite vahendusel kättesaadavad pea kõigile. Õpikutes kohtas ülesandeid, kus õpilane kui folkloori looja ja kandja pidi ise vanasõnaparoodia või killu tuletama:

Killud on laused kõigile tuntud, populaarsetest filmidest. Selliseid kilde on tore sobivas olukorras pruukida. Eesti kõigi aegade armastatumatest filmidest, nagu „Mehed ei nuta“, „Siin me oleme“, „Noor pensionär“, „Kevade“ ja „Viimne reliikvia“ on rahvasuhu jõudnud kümneid ja kümneid kilde. Kilde võetakse üle ka poplauludest, telesaadetest ja reklaamidest. Kust tulevad keelde killud? Too kildude kohta nii palju näiteid, kui oskad; Proovi ise ka mõnest traditsioonilisest vanasõnast naljakas vanasõna teha. (Vardja M. ja K. 2012: 62–63, Lisa 2)

Taoline taastootmisprotsess peaks õpilasel aitama tunnetada enda olulisust folkloori looja ja kandjana ning muutma ta teadlikumaks folkloori muutumisprotsessidest. Ülesandeid, kuhu lisatakse värvi andmiseks informatsiooni kildudest ning nende tekkest, leidis samuti uue õppekava järgi koostatud õpikutes.

Lühivormi moodustamise ülesannetes esines kõige enam vanasõnu. Sellele järgnesid killud ning seda tüüpi ülesandeks kohtas ka vanasõnaparoodiaid. Õpilase ülesandeks oli traditsioonilisest vanasõnast paroodia moodustamine. Mõistatuse puhul ei olnud ülesande eesmärgiks mitte mõistatamine, vaid mõistatuse koostamine, kasutades visuaalset abimaterjali.

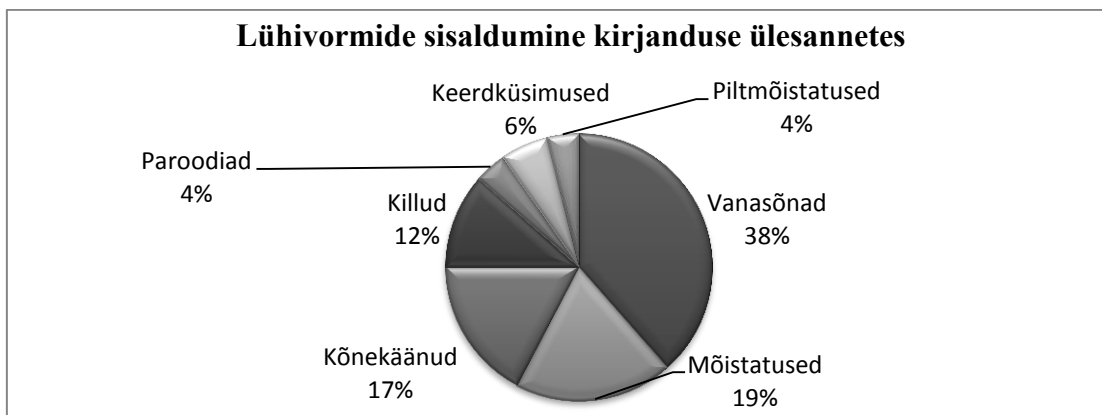
Ka lühivormide võrdlemisega seonduvad ülesanded olid õpikus esindatud:

- Rahvaluule tabelite võrdlused (uuem ja vanem rahvaluule kolmikjaotus, vt Lisa 2).
- Vanade lugude/ütluste ning kirjanduse ja muusika võrdlemine. Ehk tõlgendusseoste loomine mineviku ja tänapäeva vahel.
- Rahvaluule esinemine tänapäeval.
- Vanemad ja uuemad lühivormid – näidete toomine.

- Lühivormide endi võrdlused (*Mille poolest erineb kõnekäänd vanasõnast? Tee võrdlev skeem: ühele poole märgi kõnekäänu, teisele poole vanasõna tunnused, keskele märgi nende ühised tunnused*) (Urmet, Vanamölder 2004: 86, Lisa 2).

Uuema ja vanema rahvaluule ning vanade lugude ja kirjanduse ning muusika võrdlusi esines kahes 2012. aastal välja antud kirjanduse õpikukomplektis. Võrdluse esinemine näitab, et tahvaluule muutumise aspekt on õppematerjalidesse üha enam kaasatud ning õpilane saab võrdluse teel oma tõlgendusoskusi rakendada. Kahel juhul esines lühivormi mõiste defineerimise ülesandeid ning vanasõna kasutamise kohta jutu kirjutamist (*Meenuta juhtumeid, kus oled kasutanud või kuulnud kasutatavat vanasõnu. Kirjuta mõnest juhtumist jutt*). (Urmet, Vanamölder 2012: 56–57, vt Lisa 2)

Kirjanduse õppematerjalides leidunud ülesannete hulgas sisaldas lühivorme või oli seotud lühivormidega 52 ülesannet. Kõige enam leidis vanasõnadega seonduvat materjali (20 ülesannet), järgnesid mõistatuste käsitlemine (10) ja kõnekäändudega seonduv (9). Kirjanduse õppematerjalides kasutati vähemal määral ka piltmõistatusi (2), vanasõnaparoodiaid (2), keerdküsimusi (3) ning kilde (6). Protsendiliselt jaotusid kõik kasutatud lühivormid (ümardatult) järgnevalt:

Joonis 2. Lühivormide sisaldumine kirjanduse ülesannetes.

Nagu öeldud, on vanasõnadel materjalis kõige suurem osakaal ning mõistatused esinevad sageduselt teisena. Võrreldes eesti keele materjaliga on mõistatused ja vanasõnad vahetanud kohad ning lühivormiliikide kasutamine on mitmekesisem. Kaasatud olid ka uuematesse arengutesse kuuluvad lühivormid: killud, keerdküsimused, piltmõistatused ja vanasõnaparoodiad.

Vaatamata sellele, et lühivormide värskematesse arengutesse kuuluvad liigid olid uuematesse õppematerjalidesse kaasatud on tendents selline, et jätkuvalt eelistatakse minevikust tänapäeva liikumist. See tähendab, et kirjanduses liigutakse õpilasele vähem tuntud ajastutelt ja kirjandusmaterjalidelt järjest uuematele. Tulevikus võiks katsetada vastupidist lähenemist. Õpilane saaks ehk rahvaluule dünaamikast paremini aru ning mõistaks rahvaluule muutumist ja püsimist ajas. Ühtlasi oskaks luua rohkem seoseid ning tõlgendustasandeid. Samas on kirjanduse õpikud vastavuses Tiiu Jaago käsitlusega, mille kohaselt on rahvaluule pidevalt muutuv nähtus ning kuulub mitte ainult minevikku, vaid on täies elujõus ka tänapäeval.

Rahvaluulele kui pidevalt muutustes olevale nähtusele pöörati õppematerjalides palju tähelepanu ning illustreeriti seda mitmete traditsiooniliste kui uuemate lühivormide arengutega (*Nagu juba korduvalt rõhutatud, pole rahvaluule midagi vana ja kauget, vaid elab jõuliselt edasi tänapäeval ja tulevikus; Rahvaluule on alati olemas olnud, on praegu ja ka tulevikus. See muutub pidevalt.*). (Urmet, Vanamölder 2012, 62–63; Urmet, Vanamölder 2012: 36–37)

Kirjanduse õpikutes olid ülesannete sisu pedagoogilise konteksti seisukohalt samuti kaheks jagunenud (nagu eesti keele õpikuteski): lühivormide esitlemine ja lühivormi rakendamine mingis ülesandes abistava materjalina. Abistava materjalina kasutati teatud ülesannetes mõistatusi ja vanasõnu (eelkõige mingi teksti või luuletuse sisu iseloomustamiseks) ning kõnekäänud jäidki pigem esitlemise staadiumisse, st eelkõige oli nende funktsioon mingit lauset moodustades või selles olles suunata selle kaudu õpilast kujundlikust väljendist mõtet otsima. See tulenes ka sellest, et õpikutes defineeriti kõnekäände kui nähtusi, mis ei sisalda elutarkust ega ole iseseisvad nagu lause või vanasõna. Selle tähendus selgub lauses, mistõttu kasutati kõnekäände näiteks lausete moodustamisel – õpilane pidi kõnekäändudele ise konteksti looma ning seejärel kujundi tähendust seletama:

Mille kohta kasutatakse järgmisi kõnekäände?

Teritab kõrvu; Ei näe sõrmegi suhu pista; Ei tea maast ega ilmast; Nagu koera kaelas vorst; On pigis; Käib nagu kass ümber palava pudru. (Urmet, Vanamölder 2004: 86, Lisa 2)

Nagu eesti keele materjalides, nii kasutati kirjanduse õpikutes-töövihikutes lisaks tarkuse-, õppimis- ja tööteemalistele vanasõnadele ja kõnekäändudele muudesse valdkondadesse kuuluvaid vanasõnu, mis peamiselt olid rakendatud mingi üldise peatüki teema konteksti („Laste maailm“, „Kangelasi läbi aegade“, „Vana aja lood ja laulud“, „Vanasõnades peitub

rahva tarkus“, „Inimene ja meri“). Kirjanduse õppematerjalides olid kõige enam eristatavad õppekava õpitulemustes välja toodud temaatikaga vanasõnade kasutamine. Tööteemalised vanasõnad olid eristatavad eraldi blokina:

Mida tähistavad ja mõistavad hukka järgmised vanasõnad?

Töö kiidab tegijat; Kes ei tööta, see ei söö; Kuidas töö, nõnda palk; Kus tööd, seal leiba; Mis täna tehtud, see homme hooleta; Magajale kassile ei jookse hiir suhu; Inimene saab palka töö eest, lind laulu eest; Tee tööd töö ajal, aja juttu jutu ajal; Mida külvad, seda lõika ; Uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki; Ükski meister ei kuku taevast; Kauga tehtud kaunikene; Kes kõrt ei korja, see koormat ei saa. (Urmet, Vanamölder 2004: 82, Lisa 2)

Seega oli kirjanduse õppematerjalides kajastatud vanasõnade suundumus otseselt õpitulemustega vastavuses, kuigi kasutati ka näiteks aususe, perekonna, armastuse ja sõprusega seonduvaid vanasõnu:

Valel on lühikesed jalad; Laps on perekonna peegel; Armastus ei väsi iial ära; Kuidas sõber mulle, nõnda ma sõbrale. (Bobõlski, Puks: 2006: 30; Vardja M. ja K. 2007: 57; Piits, Varul 2012: 49, Lisa 2)

Ka mõistatuste kasutamises võis täheldada teatud temaatilisi suundumusi nagu merega ja loodusega seonduvad mõistatused. Lisaks oli läbivalt ka muude eluvaldkondadega seonduvaid mõistatusi, mis suuremate rühmadena välja ei tulnud.

Nagu eespool mainitud, käsitleti kõige põhjalikumalt folkloori uuemaid arenguid uue õppekava järgi koostatud kirjanduse õpikus ja töövihikus (ilmunud 2012. aastal). Nimetatud õppematerjalides esitleti lisaks traditsioonilistele lühivormidele ka uuemaid arenguid (vanasõnaparoodiaid, keerdküsimusi, piltmõistatusi ja kilde) ning neid oli käsitletud eraldi peatükis „Tänapäeva rahvaluule“. Teistes õppematerjalides niivõrd süsteemset ja ülevaatlikku käsitlemist ei leidunud, teemad olid pigem hajutatult.

Põhiline vanema ja uuema aja lühivormide käsitlemise moodus oli võrdlus kahe lühivormi vahel. Seda kasutati nii vanasõnaparoodiate ja vanasõnade käsitlemisel (*Kes teisele auku kaevab, see ise sisse langeb – Kes teisele auku kaevab, see teeb teise eest töö ära või Kes viimasena naerab, naerab paremini – Kes viimasena naerab, sellel on pikad juhtmed* (Urmet, Vanamölder 2012, 62–63, Lisa 2)) kui keerdküsimuste ja mõistatuste võrdluses (*Kanda jõuad, lugeda ei jõua? – Põleb kolm küünalt, üks neist puhutakse ära. Mitu küünalt jääb järele?* (Urmet, Vanamölder 2012, 62–63, Lisa 2)). Õpilasele anti võimalus paroodiaid ja traditsioonilisi vorme võrrelda ja tõlgendada kaasaegsest vaatepunktist.

Õpikus käsitleti ka kildude temaatikat ning neid määratleti materjalides samamoodi, nagu on seda teinud Anneli Baran. Õppematerjali uurides selgus, et killud on küll dünaamilised nähtused ning muutuvad, aga teema näitlikustamiseks oli kasutatud vihjeid tuntud vanadele eesti filmidele („Mehed ei nuta“, „Siin me oleme“, „Viimne reliikvia“). Näiteid tuuakse filmidest, mis on õpilastele kauged, need on vana klassika, mis võib-olla ei kõneta tänapäeva 5. ja 6. klassi õpilasi ja õpilane ei pruugi nende taustalt iseseisvalt osata tänapäevaga seoseid luua. Siiski on nende näidete abil võimalik killu olemust tutvustada.

3.3. Järeldused

Eesti keele õppematerjalides kasutati põhilise lühivormina mõistatusi, nendele järgnesid vanasõnad ning kõnekäänud. Kirjanduse õppematerjalides kasutati kõige enam vanasõnu ning järgnes mõistatuste kasutamine ning killud. Eesti keele õppematerjalides jagunes lühivormide kasutamine tasakaalukamalt, kirjanduse materjalides oli vahed suuremad. Kirjanduse materjalides kasutatud lühivormide hulk oli märksa mitmekesisem. Eesti keele õppematerjalides kasutati vaid kolme suuremat lühivormi liiki, kirjanduse materjalides kasutati lisaks kolmele põhivormile veel nelja erinevat alaliiki (piltmõistatused, killud, keerdküsimused, vanasõnaparoodiad).

Suurem osa kasutatud õppematerjalidest oli koostatud vanemat õppekava (2002) järgides ning kaks eesti keele õppekomplekti ning üks kirjanduse kahest raamatust ja töövihikust koosnev õppekomplekt olid välja antud uut õppekava (2010) järgides.

Eesti keele õppematerjalides esines lühivormide kasutamist 11 keeleteema juures, mis tõestab, et lühivorme on võimalik kasutada väga eriilmelistes keeleharjutustes. Eesti keele õppematerjale lähemalt analüüsid sai selgeks, et mõistatuste kasutamine näib olevat kõige populaarsem ja hõlpsam viis keeleülesannete lahendamiseks olukorras, kui keeleõppesse proovitakse lõimida ka lühivorme. Mõistatusi kasutati peale esmase funktsiooni (mõistatamine) ka lauseõpetuse, häälikuühendite, käänamise ja pööramise harjutustes. Vanasõnu ja kõnekäände võidi grammatika õppematerjalidesse vähem integreerida seetõttu, et neile on omane kujundlikkus tihti peale ka sõltuvus kontekstist, mistõttu erinevate subjektiivsete arusaamade tõttu võib nende kasutamine näiteks lauseanalüüsis tekitada õpilases segadust. Mõistatuste küsimus – vastus motiiv peaks õpilases tekitama huvi tulemuse vastu, mistõttu võib tulemuse lähedus motiveerida õpilast grammatika osa kiiremini läbi lahendama. Samuti võis mõistatuste rohke kasutamine olla tingitud ealistest eripäradest.

Mängulisus aitab õpilasi erksana hoida ning hajuma hakkavat tähelepanu paremini kontsentreerida. Vanemas eas toimub rahunemine ja tasakaalustumine. Mõistatuste üks funktsioone on mängimine ning neid kasutatakse ka kommunikatsiooni hõlbustamiseks. Kuigi õpikutes on mõistatused asetatud pedagoogilisse konteksti, nad on osa õppematerjalidest, annab nendes sisalduv mängulisus võimaluse ühendada õppimine ning meelelahutus. Märkisin mõistatuste alapeatüki juures, et kultuuriline kontekst mängib mõistatuste kognitiivses protsessis märkimisväärset osa, kuna need võivad olla olulisel kohal asjaosaliste sotsialiseerumisprotsessis. Seega aitavadki mõistatused, mis on asetatud mingisse konteksti (antud juhul pedagoogilisse ümbrusesse), õpilasel aine omandamist kergemaks teha, samas säilib mõistatustel pedagoogilises kontekstis mängulisus ja kommunikatsiooni hõlbustav funktsioon.

Meenutades, et mõistatusi kasutati eesti keele õppematerjalides kõige rohkem, tekib vastuolu 6. klassi lõpetajale suunatud õpitulemustega. Riikliku õppekava õpitulemuste järgi on 6. klassi lõpetaja käsitlenud süvendatult vanasõnu ja kõnekäände ning teinud nendega seoses erinevaid harjutusi ja õppinud mõistete tähendust. Mõistatusi pole riikliku õppekava õpitulemustes välja toodud. Võib järeldada, et õpikutes on eeldatud seda, et mõistatust on juba varasemas kooliastmes käsitletud või on seda tehtud lasteaias.

Vaadates lühivormide tõlgendusseoseid ja käsitluskontekste eesti keele õppematerjalides võib järeldada, et vanasõnu ja kõnekäände on lisaks õpitulemustes nimetatud teemadele (tarkus, töö ja õppimine) kasutatud ka muudes teemavaldkondades ja tõlgendusseostes nagu näiteks headus, keele olulisus, sõnavara ja sõnumi tähtsus kultuuris ning vanasõnu kasutati ka mingi igapäevaelu aspekti iseloomustamiseks. See tähendab, et õpilane kui folkloori kandja pidi enda jaoks vanasõna tähendus- ja kasutusolukorrad läbi mõtlema ning sobivasse konteksti asetama. Loomisülesanded aitavad õpilasel lühivorme ümber tõlgendada (ka kõnekäändude mingisse konteksti asetamine soodustab kujundlikku mõtlemist ning õpilane peab end mingisse konteksti mõtlema, kus väljendit kasutada võiks). Lisaks eespool nimetatud lühivormide kontekstidele kasutati ka mõistatuste esitlemisel ja rakendamisel erineva temaatikaga vanasõnu (loodus, ilm, riietusega seotud mõistatused).

Pedagoogilist konteksti silmas pidades jagunes lühivormide käsitlemine kaheks – lühivormi esitlemine või selle mingi muu ülesande teenistusse rakendamine ilmestava abivahendina. See tähendab, et lühivormi kasutati õppematerjalides selle traditsioonilises funktsioonis – mõistatuse mõistatamiseks, vanasõnu moraalide edastamiseks, kõnekäände lause

kujundlikumaks muutmiseks, aga teisalt rakendati neid ka mitmete eri tüüpi grammatikaülesannete teenistusse.

Uurides kirjanduse õppematerjale, leidsin üheksa erineva sisuga ülesandetüüpi, mis olid esindatud erinevate kirjandusteemade juures („Inimene ja meri“; „Peatükk headusest“; „Hoiu oma tervist“ ja muu). Teemades esines erinevaid ülesandeid, mis samuti kokkulugemisel moodustasid teatud ülesandegrupid või liigid (mõistatamine, väljendi selgitamine, lühivormi moodustamine, võrdlemine, funktsiooni selgitamine, minevik ja tänapäev, mõiste defineerimine, joonistamine, jutu kirjutamine)

Kirjanduse õppematerjalides leidis kõige enam mõistatustega seonduvaid ülesandetüüpe ja nende peamiseks eesmärgiks ja sisuks oligi traditsiooniline mõistatamine, vähem oli kasutatud keerdküsimusi. Ka kirjanduse õppematerjalides puudutati kõige vähem piltmõistatusi ja vanasõnaparoodiaid. Lisaks sellele jäi keerdküsimuste osakaal lühivormide käsitlemise puhul võrdlemisi väikeseks. Kirjanduse õppematerjalides ei olnud kasutatud liitsõnamänge, mis on samuti üks osa folkloori uuematest arengutest. Liitsõnamängud esinesid vaid kahe küsimusena teiste mõistatuste seas (*Missugune mari ei kasva põõsas või maas? Missuguse võrguga ei püüta kala?* (Vardja M. ja K. 2006: 59, Lisa 2)). Kuna liitsõnamängud arendavad lisaks taibule ka keelelisi oskusi, annaks liitsõnamängude lõimimine kirjanduse tundi aine mitmekesistamisele kaasa. Kildude osakaal kirjanduse õppematerjalides oli väiksem kui näiteks kõnekäändudel.

Kuigi mõistatustega seonduvaid ülesandetüüpe oli kõige rohkem, jäi protsendiliselt peale ikkagi vanasõnade kasutamine. Kui mõistatusi rakendati pigem selle traditsioonilises funktsioonis – mõistatamises, siis vanasõnad leidsid kasutust läbivalt kogu õppematerjali jooksul ning olid asetatud täitma erinevaid funktsioone. Nõustun sellega, et vanasõnu on võimalik nende kujundlikkuse tõttu kasutada väga erinevates teemades.

Seega oli rahvaluulele, sealhulgas lühivormidele kui pidevalt muutuses olevatele nähtustele pööratud palju tähelepanu. Uuemates kirjanduse õpikutes rõhuti rahvaluule pidevale arengule. Ka kirjanduse õppematerjalides jagunes lühivormide esitlemine pedagoogilist konteksti silmas pidades kaheks – esitlemine ja teisalt lühivormi mingi muu ülesande teenistusse rakendamine (tekstianalüüs, idee avamine). See annab veelkord tõestust lühivormide multifunktsionaalsusest.

Eesti keele ja kirjanduse õppematerjalide kohta käivaid järeldusi kokku võttes arvan, et lühivormide uuemate arengute eesti keele õpikutesse integreerimine aitab hoida aega kokku

näiteks kirjanduse tundides ja vastupidi. Seda näitab ka lühivormide pedagoogilises kontekstis esitlemine. Täheledata sai kahte suunda, nii esitlemist kui abivahendina rakendamist.

Temaatilisel kasutati lühivorme lisaks õpitulemustes esitletud teemadele ka mitmetes muudes kontekstides, mis olid väärtuskasvatustlikku laadi – headus, loodus, armastus, sõprus. Lühivormid rakenduvad niisiis õpikutes kui esitletavat folkloori osad, ja teistes ülesannetes kui multifunktsionaalsed üksused, mis toetavad mingi muu eesmärgi saavutamist. Lühivormid olid väärtuskasvatuse vahendid ja tüvitekstid, sest oma olemuselt on tüvitekstid kanoonilised seosed, mis on siirdunud tervesse kultuuri ning mida on võimalik kasutada nii väärtuskasvatuses, grammatikaõpetuses, kirjanduses, kujundliku mõtlemise arendamises kui ka kasvatusprotsessis üldisemalt. Samuti toetavad siinsetes teemades kasutatud lühivormid teisi riikliku õppekava läbivaid teemasid („Kultuuriline identiteet“, „Väärtused ja kõlblus“). Lühivormide kasutamine uuemates õpikutes langes kokku tänapäevaste folkloristlike käsitlustega, mille kohaselt on folkloor dünaamiline, pidevalt muutuv nähtus. Lühivorme paigutati erinevatesse kontekstidesse, teemadesse, võrreldi minevikku ja tänapäevaseid situatsioone, rakendati muutumist võrdlevates ülesannetes, mis aitasid õpilasel folkloori dünaamikat ja levikut vahetult kogeda.

3.4. Informatsioon töölehtede kohta

Võttes arvesse eesti keele ja kirjanduse õppematerjalide analüüsi tulemusi ja järeldusi, pakun välja viis töölehte täiendavaks lühivormide käsitlemiseks kas keele või kirjanduse tundides. Töölehtede idee on innustada huvilisi teemaga lähemalt tegelema ning pakkuda õpetajale välja lisamaterjal, mida vajadusel kasutada. Iga töölehe juurde kuulub õpetaja jaoks ka võti, mis töölehte käsitleda aitab.

Töölehtede ideedega ei taotle ma ainuvõimalikke käsitlusvõimalusi, vaid annan esialgsed ideed mingi teema ja lühivormi ühendamiseks. Samuti ei ole töölehtedel määratud klassid lõplikud, vaid õpetaja võib neid kasutada kas 5. või 6. klassis olenevalt sellest, millist teemat parajasti käsitletakse ja kas tööleht vastavasse konteksti ka sobiks. Viiel töölehel kasutan järgmisi lühivorme: vanasõna, vanasõnaparoodia, keerdküsimus, killud, kõnekäänd, mõistatus, piltnõistatus ja liitsõnamäng

3.4.1. Töölehe nr 1 informatsioon

Klass: 5. või 6.

Eesmärgid: õppida vahet tegema vanasõnal ja paroodial nende praktilise moodustamise kaudu

Tegevuse kirjeldus: õpilane peab kahest sõnapilvest leidma lause algustele lõpud. Ühes sõnapilves on vanasõnade originaalsed lõpud, teises sõnapilves vanasõnaparoodiate lõpud. Vanasõnade algused, millele lõpud leitakse, on samad. Mõnda pilves esinevat (side)sõna võib vaja minna rohkem kui üks kord.

Pärast lõppude leidmist peab õpilane põhjendama oma valikuid ning võrdlema tulemusi pinginaabriga.

Võti õpetajale:

Vanasõnad

- Tänasida toimetusi ära viska homse varna.
- Julge hundi rind on rasvane.
- Kuidas töö, nõnda palk.
- Head lapsed, need kasvavad vitsata.
- Kes teisele auku kaevab, see ise sinna sisse kukub.
- Kes viimasena naerab, naerab paremini.

Vanasõnaparoodiad

- Tänasida toimetusi ära viska homse varna, ülehomme on ka päev.
- Julge hundi rind on haavleid täis.
- Kuidas *copy*'d, nõnda *paste*'id.
- Kes teisele auku kaevab, selle käes on labidas.
- Kes viimasena naerab, sellel on pikad juhtmed.

3.4.2. Töölehe nr 2 informatsioon

Klass: 5. või 6.

Eesmärgid: folkloori muutumise õppimine, õppida tundma keerdküsimust ja moodustada sellest vanasõnu. Tutvumine vanasõnade andmebaasi otsingumootoriga. Moodustatud vanasõnade olemasolu kontrollimine vanasõnade andmebaasist – <http://www.folklore.ee/rl/date/robotid/leht1.html>. Leidmata jäänud vanasõna moraali selgitamine.

Tegevuse kirjeldus: keerdküsimuste äraarvamine, hiljem keerdküsimuse ja selle vastuse põhjal vanasõna moodustamine. Vanasõna olemasolu kontrollimine vanasõnade andmebaasist.

Võti õpetajale:

- Kes on kõige parem kokk? – Tühi kõht

Tühi kõht on kõige parem kokk.

- Mis on kõige parem leivakõrvane? – Tühi kõht

Tühi kõht on kõige parem leivakõrvane.

- Mis on koledam kui vargus? – Surm

Surm on koledam kui vargus.

- Miks on leib nii kõva? – Ta on vanem kui meie

Leib on vanem kui meie.

➔ Andmebaasis ei leidunud vanasõna „Surm on koledam kui vargus.“

3.4.3. Töölehe nr 3 informatsioon

Klass: 6.

Eesmärk: tutvustada (või tuletada meelde) killu mõiste, leida killu päritolu (kas kild on pärit televisioonist, filmist või reklaamist). Mõista killu olemust ja levimist erinevates meediumites.

Tegevuse kirjeldus: õpilasele on antud ette kogum kildude helifaile ning tema ülesandeks on mõelda killu algse päritolu üle ning paigutada kild enda arvates õigesse kasti. Seejärel peab õpilane erinevate küsimuste abil kildude üle arutlema.

Võti õpetajale: killud 1–5 on pärit filmidest („Viimne reliikvia“, „Suvi“, „Nukitsamees“, „Siin me oleme“. Killud 6–7 ning 10 on pärit telesaadetest („Rooside sõda“ ja „Maamees otsib naist“ ning killud 8 ja 9 on pärit reklaamidest „Elioni digiTV“.

3.4.4. Töölehe nr 4 informatsioon

Klass: 5. või 6.

Eesmärk: ühendada lühivormid ning samuti II kooliastmes käsitletav valm. Panna õpilasi märkama lühivormide erinevaid kasutusfunktsioone ning kontekste, kuhu neid on võimalik paigutada. Soodustada õpilaste omavahelist koostööd.

Tegevuse kirjeldus: keskmiselt on klassis 24 õpilast ning käesoleva töölehe koostamisel olen seda silmas pidanud. Kokku moodustatakse 6 rühma ning igas rühmas on seega 4 inimest. Iga rühm saab kätte järgmise jaotuse:

Loomad (2-3 looma)

Kasutatav lühivorm

Moraal

Õpilaste ülesandeks on välja mõelda kas jutu või proosavormis valm, milles sisalduks 3 etteantud looma, üks etteantud lühivorm, mis sobiks ka konteksti ning loo lõpus peaks sisalduma mingi õpetlik järeldus ehk moraal, mis on vormistatud vanasõna näol. Käesolev ülesanne on ka põhistatud ehk seda on reaalses koolisituatsioonis katsetatud.

Võti õpetajale:

RÜHM I	RÜHM II	RÜHM III	RÜHM IV	RÜHM V	RÜHM 6
karu, kass, sipelgas	hunt, kits, tigu	põder, luts (kala), siil	rebane, tihane	jänes, harakas, mutt	kana, kanakull, kärbes
kild	kõnekäänd	mõistatus	keerdküsimus	vanasõnaparoodia	piltmõistatus
„Kuidas töö, nõnda palk.“	„Tasa sõuad, kaugele jõuad.“	„Kel janu, sel jalad.“	„Üheksa korda mõõda, üks kord lõika.“	„Hooletus ees, õnnetus taga.“	„Enne mõtle, siis ütle.“

3.4.5. Töölehe nr 5 informatsioon

Klass: 5. või 6.

Eesmärk: tutvustada õpilastele ühte lühivormide alaliiki – liitsõnamänge, arendada keelelisi oskusi.

Tegevuse kirjeldus: õpilane loeb läbi õpetaja koostatud tutvustava lõigu liitsõnamängude kohta ning seejärel teeb jutust märksõnalise kokkuvõtte. Seejärel proovib õpilane pinginaabritele koostada 5 erinevat liitsõnamängu, mille järel vahetatakse omavahel vihikud ning püütakse üksteise liitsõnamängud lahendada.

Võti õpetajale:

Liitsõnamängulised mõistatused algavad küsisõnaga *missugune?* või *milline?*, kuid ei nõua vastuseks tavapäraselt neile küsisõnadele vastavat omadussõna, vaid hoopis liitnimisõna (*Missugust vorsti ei sööda? Laiskvorsti*). Liitsõna viimane moodustusosa on põhiosa ning selle järgi on meie tavalisemate liitsõnamängude allikaks kehaga seonduvad metafoorid.

(katkend on kokku pandud Piret Voolaiu artikli *Liitsõnamängud – põnev nähtus folkloori ja keele piirimaolt* (2002) põhjal)

Näiteid õpilastele:

Missugune suu ei räägi – Kotisuu

Missugune kael on ilma peata? – Pudelikael

Missugune jalg on ilma kehata? – Sõnajalg

Liitsõnamängu küsimuses olev sõna võib anda vastajale juba vihje oodatava vastuse kohta.

Rohkem infot õpilastele leheküljelt <http://www.folklore.ee/Sonamang/>, kust õpilane võib otsingusse küsimusi sisestades saada oma ülesande koostamiseks abi.

Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö eesmärk oli anda ülevaade folkloori lühivormidest 5. ja 6. klassi emakeele ja kirjanduse õppematerjalides. Folkloristlike uurimismeetodite (nt kontekstianalüüs) abil vaatlesin, millistes õpiku- ja töövihikuharjutustes lühivorme kasutatakse, missugune on nende funktsioon ülesannetes ning millistes tõlgendusseostes need esinevad. Ühtlasi näitasin, kuidas langeb lühivormide käsitlemine õpikutes ja töövihikutes kokku praeguseaegsete folkloristlike käsitlustega ning analüüsitulemuste põhjal pakkusin välja lisaülesanded.

Analüüsi tulemusena selgus, et eesti keele õppematerjalides kasutati kõige enam mõistatusi (38%) ning kirjanduse materjalides vanasõnu (38%). Keeleõpetuse materjalides käsitleti kolme traditsioonilist ehk klassikalist lühivormiliiki, kirjanduses peale traditsiooniliste lühivormide ka uuemaid arenguid. Seda tehti peamiselt uuemates õpikutes. Pärimuskultuuri, sh folkloorõpetuse seisukohast on lühivormide kasutamine õppematerjalides aktuaalne ning need ühendavad tänapäevases koolikeskkonnas vanemad ja uuemaid rahvatarkused ja arusaamad maailma toimimisest.

Riikliku õppekava õpitulemustes oli sätestatud ainult vanasõnade ja kõnekäändudega seonduv, ilmselt seepärast kasutati mõistatusi erinevates ülesannetes isegi rohkem kui kõnekäände. Järeldasin, et keeleõpetuse materjalides kasutati mõistatusi kõige enam nende lühiduse, earühmale sobivalt mängulisuse, meelelahutuslikkuse ja vähese sõltumatuse tõttu situatsioonikontekstist. Mõistatuste mänguline funktsioon võib soodustada aine omandamist ning tekitada II kooliastme õpilastes huvi, tõmmata tähelepanu. Vanasõnade rohkel kasutamisel kirjanduse õppematerjalides on väärtuskasvatulik efekt, vanasõnade kaudu soodustatakse õpilase eneseanalüüsi ning kujundliku mõtlemise arengut. Vanasõnadele on omane moraliseeriv sisu ning lai kasutusareaal, mistõttu rakendati neid paljudes erinevates kontekstides ja nende funktsioon ülesannetes oli varieeruv. Lisaks II kooliastme õpitulemustes sätestatud töö-, õppimis- ja tarkuseteemalistele vanasõnadele ja kõnekäändudele kasutati õpikutes keele olulisuse, sõnavara, sõnade ja sõnumi tähtsuse ning headuse teemalisi eespool nimetatud lühivorme. Seega on vanasõnadele ja kõnekäändudele omane tüvitekstilisus, sest tüvitekst aitab kinnistada identiteeti, mille üks osi keel kindlasti on. Ühtlasi esitleti vanasõnu ja kõnekäände eri teemades nagu headus, armastus ja sõprus, mis on

väärtuskasvatuslikud ning mida võib paigutada õppekava läbivasse teemasse „Väärtused ja kõlblus.“

Keele ja kirjanduse õppematerjalide pedagoogilist konteksti silmas pidades jagunes lühivormide kasutus nende esitlemiseks või mingis ülesandes rakendamiseks. Nii näiteks kasutati neid käänd- ja pöördõnade häälikuühendite, sõnavara, kokku- ja lahkukirjutamise harjutustes. Lühivorme leidis õpikutes nii folkloori õpetamise eesmärgil folkloorinäidetena kui keele- ja kirjanduse ülesannetes multifunktsionaalsete üksustena, mis toetavad mingi muu õppe-eesmärgi (nt grammatilised, süntaktilised oskused) saavutamist.

Lühivormide kasutamine uuemates õpikutes langes kokku tänapäevaste folkloristlike käsitlustega, mille kohaselt on folkloor dünaamiline, nii sisult kui vormilt avatud loomeprotsess, pidevalt muutuv nähtus. Lühivormid esinesid õppematerjalides erinevates kontekstides, teemades, nende abil võrreldi minevikku ja tänapäeva, neid rakendati folkloori muutumist käsitletavates ülesannetes, mis aitasid õpilasel folkloori dünaamikat ja levikut vahetult kogeda. Lisaks leidis lühivorme grammatika õpetamises teenistuses ning neid kasutati mingi üldisema eesmärgi saavutamisel, nagu nt liht- ja liitsõna, koma, häälikuühendite või käänamise ja pööramise õppimine.

Töö põhjal võib järeldada, et õpikute ja töövihikute autorid üritavad pidevalt folkloristide tööde ja uuringutega sammu pidada. Kaasajal sündinud uued folkloorivormid jõuavad mõningase (mõistetava) hilinemisega keele ja kirjanduse õpikutesse ja töövihikutesse. Õppematerjalides kasutatakse lühivormide esitlemisel jätkuvalt traditsioonilist kronoloogilist lähenemist, mis võib õpilase huvi teema vastu vähendada. Uuemates õpikutes on tänapäeva rahvaluulele pühendatud peatükid, vanemates õpikutes esinevad lühivormid pigem hajutatult. Folkloori õpetamist sobib alustada tänapäeva ainese tutvustamisega, see on õpilase igapäevaelu osa, mille kaudu on hea liikuda ajas tagasi vanema rahvaluule juurde. Õppematerjalide analüüsi põhjal pakkusin välja viis töölehte, millesse on kaasatud lühivormide uuemad alaliigid.

Kasutatud kirjandus

- Baran, Anneli** 2010. Tulnukad ja internetilapsed. – Uurimusi laste- ja noortekultuurist (Toim. Eda Kalmre). Fraseologismide rollist Eesti koolinoorte keelekasutuses 2007. aasta koolipärimuse kogumisvõistluse põhjal. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 95–124.
- Baran, Anneli** 2012. Visuaalne huumor internetis. – Mäetagused: Hüperajakiri nr 52, lk 123–140.
- Ben-Amos, Dan** 2009. Kommunikatsioon ja folkloor. – Kommunikatsioon ja folkloor. Sator 9.. EKM Teaduskirjastus, lk 9–54.
- Ben-Amos, Dan** 2009. „Kontekst“ kontekstis. – Kommunikatsioon ja folkloor. Sator 9. lk 27 – 45. <http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator9/kontekst.pdf> (viimati külastatud 13.05.2013).
- Folkloorinõukogu = Eesti Rahvusliku Folkloorinõukogu kodulehekül.** – <http://www.folkloorinoukogu.ee/> (viimati külastatud 13.05.2013).
- Granbom-Herranen, Liisa** 2012. Vanasõnad pedagoogilises kõnes. – Mäetagused: Hüperajakiri nr 51, lk 81–100.
- Hennoste, Tiit** 2011. Herosim ja eksistentsialism. Mõttevahetus: Eesti eksistentsiaalsusest. – Looming 8/2011. http://www.looming.ee/?archive_mode=article&articleid=719 (viimati külastatud 24.01.2013).
- Honko, Lauri** 1998. Folklooriprotsess. – Mäetagused: Hüperajakiri nr 6, lk 56–84. <http://haldjas.folklore.ee/tagused> (Vaike Sarve tõlge L. Honko artiklist *Folkloreprosessi. - Sananjalka* 32, 1990, lk 93–119).
- Honko, Lauri** 1988. Folklooriprotsess. – Mäetagused: Hüperajakiri nr 6. <http://www.folklore.ee/tagused/nr6/honko.htm> (viimati külastatud 13.05.2013).
- Hussar, Anne; Krikmann, Arvo; Sarv, Ingrid** 1984. Vanasõnaraamat. Tallinn: Eesti Raamat.
- Iisis Laur, Kristiina** 2012. Tarkus tuleb tagantjärele ehk tasemetöö õppetunnid õpetajatele. – Õpetajate Leht nr 5. http://opleht.ee/arhiv/?archive_mode=article&articleid=6849 (viimati külastatud 13.05.2013).
- Irbo, Maris** 2011. Kohaliku pärimuskultuuri õpetamise võimalusi üldhariduskoolis Setomaa I ja II kooliastme õpetajate hinnangul. Tartu Ülikooli klassiõpetaja õppekava. Magistritöö.

- Jaago, Tiiu** 1999. Rahvaluule mõiste kujunemine Eestis. – Mäetagused: Hüperajakiri nr 9, lk 70–91.
- Jaago, Tiiu** 2005. Folkloristika alused. – Lisamaterjale. <http://lepo.it.da.ut.ee/~tjaago/075lisa.htm> (viimati külastatud 13.05.2013).
- Jakobson, Roman** 2012. Lõppsõna: lingvistika ja poeetika. <http://lepo.it.da.ut.ee/~silvi11/jakobsonlingvjapoeetika.htm> (viimati külastatud 24.01.2013).
- Krikmann, Arvo** 1995. Lipitud-lapitud "Kommunaari" king: Mõistatused tänapäeva koolipärimuses. – Lipitud-lapitud. Tänapäeva folkloorist. Toim. Mare Kõiva. Tartu: Eesti Keele Instituut, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 33–58.
- Krikmann, Arvo** 1997a. Sissevaateid folkloori lühivormidesse I. – Põhimõisteid, žanrisuhteid, üldprobleeme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Krikmann, Arvo** 1997b. Sissevaateid folkloori lühivormidesse I. – Põhimõisteid, žanrisuhteid, üldprobleeme. Loengukursuse materjal. <http://www.folklore.ee/~kriku/PARINTRO/> (viimati külastatud 20.05.2013).
- Laugaste, Eduard** 1977. Eesti rahvaluule. Tallinn: Valgus.
- Merilai, Arne** 2007. Ilukirjanduslikkus. – Poeetika, lk 9–10. <http://kodu.ut.ee/~amerilai/Luule%20poeetika.pdf> (viimati külastatud 24.01.2013).
- Mieder, Wolfgang** 2004. Proverbs: A Handbook. London: Greenwood Press
- Mihkelev, Anneli** 2011. Kõnetav kultuur. – Kultuuriidentiteet ja kirjandus. Vastastikmõjud ja muutumised. Koost. Rein Veidemann Tallinn: Tallinna Ülikool, Eesti Humanitaarinstituut, lk 102.
- Normann, Erna** 1955. Valimik Eesti vanasõnu. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Põhikooli riiklik õppekava** 2010. – <https://www.riigiteataja.ee/akt/13273133> (viimati külastatud 24.01.2013)
- Rüütel, Ingrid** 1999. Laps ja folkloor. Toim. M. Vikat Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, lk 7–21
- Rüütel, Ingrid** 2000. Pärimus pärijaile. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakond.
- Saks, Jakob** 2012. Uus kool 2. osa. Õppida ja õpetada on vaja kõige olulisemat. Viies olulisus: väärtused. Tallinna Raamatutrükikoda, lk 207–212.
- Seljamaa, Elo-Hanna** 2012. Rahvaluulest folkloristikas, koolis ja ühiskonnas. – H. Harro-

Loit, M. Tasa (toim.). Õpetaja kui kultuurimälu vahendaja. Kultuurilise identiteedi mõtestamise ja tõlgendamise võimalusi. Tartu: Kultuuriteooria tippkeskus, lk 71–78.

Sutrop, Margit 2011. Kirjanduslikke kirjanditeemasid võiks rohkem olla. <http://koolielu.ee/info/readnews/118746/margit-sutrop-kirjanduslikke-kirjanditeemasid-voiks-rohkem-olla> (viimati külastatud 24.01.2013).

Soome riiklik õppekava 2004. Põhiõpetuse õppekava peatükid 7, 7.1.–7.3. http://www.oph.fi/download/47675_POPS_net_new_2.pdf (viimati külastatud 13.05.2013).

Särg, Taive 2005. Rahvamuusika mõiste ja kontseptsiooni kujunemisest Eestis. T. Ojamaa, T. Särg, K. Labi (toim.). Pärimusmuusikast populaarmuusikani. Töid etnomusikoloogia alalt 3. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Etnomusikoloogia osakond, lk 13–48.

Zuniga, Maria E 1992. Using Metaphors in Therapy: Dichos and Latino Clients. Social Work, volume 37 number 1, p 55–60.

Taylor, Archer 1931/1962. The Proverb. Arvo Krikmanni loengukonspekt. <http://www.folklore.ee/~kriku/PARINTRO/taylor.htm> (viimati külastatud 24.01.2013).

Tohv, Annela 2012. „Kalevipoja“ - tekstid koolis. – Horisontaalse lõimingu võimalusi. Tartu Ülikooli eesti keele ja kirjanduse õpetaja õppekava. Magistritöö.

Undusk, Jaan 1994. Rahvaluuleteksti lõppematus – Felix Oinas, Surematu Kalevipoeg. Keele ja kirjanduse raamatusari 1. Tallinn: Keel ja Kirjandus, lk 147–174.

Veidemann, Rein 2006. Tuikav tekst. – Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 59–73.

Voolaid, Piret 2002. Piltmõistatused kui vaimukas koolifolkloor. Traditsioonid ja improvisatsioon. – Oma Keel nr 1, lk 21–28.

Voolaid, Piret 2004. Liitsõnamängud – põnev nähtus folkloori ja keele piirimailt. – Oma Keel nr 2, lk 27–33.

Voolaid, Piret 2010a. Miks põrand naksab? Sest targem annab järele: Keerdküsimuste suhetest vanasõnade ja kõnekäändudega. – Oma Keel nr 2, lk 27–36. http://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2010_2/OK_2010-2_04.pdf (viimati külastatud 01.05.2013).

Voolaid, Piret 2010b. Mõistatusžanri uuemaid arengusuundi 1992. ja 2007. aasta koolipärimuse kogumisvõistluse taustal. – Tulnukad ja internetilapsed: Uurimusi laste- ja noortekultuurist. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 125–161.

Voolaid, Piret 2011. Eesti mõistatused kui pärimusliik muutuvus kultuurikontekstis. Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 16. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Doktoritöö.

Kasutatud õpikud ja töövihikud

Bobõlski, R., Puksand, H. 2006. Pesapuud. – VI klassi eesti keele õpik. Tallinn: Koolibri.

Bobõlski, R., Puksand, H. 2006. Pesapuud. – VI klassi eesti keele töövihik I ja II osa. Tallinn: Koolibri .

Bobõlski, R., Puksand, H. 2007. Keelekillud. – VI klassi eesti keele õpik. Tallinn: Koolibri.

Bobõlski, R., Puksand, H. 2007. Keelekillud. – VI klassi eesti keele töövihik II osa. Tallinn: Koolibri

Bobõlski, R., Puksand, H. 2012. Koma. – V klassi eesti keele õpik. Tallinn: Koolibri.

Bobõlski, R., Puksand, H. 2012. Koma. – V klassi eesti keele töövihik I ja II osa. Tallinn: Koolibri.

Maanso, V., Vardja, V., Vardja, K. 2002. Sõnasõber. – V klassi emakeeleõpik. Tallinn: Koolibri.

Piits, L., Sarapuu, K., Varul, T. 2012. Eesti keele õpik V klassile. Tallinn: Avita.

Piits, L., Sarapuu, K., Varul, T. 2012. Eesti keele töövihik VI klassile I ja II osa. Tallinn: Avita.

Sarapuu, Kaja 2004. Eesti keele õpik V klassile. Tallinn: Avita.

Sarapuu, K., Piits, L. 2005. Eesti keele õpik VI klassile. – Keeleõpetus. Tallinn: Avita.

Sarapuu, K., Piits, L. 2005. Eesti keele töövihik VI klassile I ja II osa. – Keeleõpetus. Tallinn: Avita.

Urmet, J., Vanamõlder, L. 2004. Kirjanduse I ja II raamat. Tallinn: Avita.

Urmet, J., Vanamõlder, L. 2005. Kirjanduse I ja II raamat. Tallinn: Avita.

Urmet, J., Vanamõlder, L. 2012. Kirjanduse õpik V klassile I ja II osa. Tallinn: Avita.

Varblane, M., Leemets, M., Külv, R-A. 2012. Kirjanduse töövihik V klassile I ja II osa. Tallinn: Avita.

Vardja, M., Vardja, K. 2006. Tuulepesad. – V klassi kirjanduse õpik. Tallinn: Koolibri.

Vardja, M., Vardja, K. 2006. Tuulepesad. – V klassi kirjanduse töövihik. Tallinn: Koolibri.

Vardja, M., Vardja, K. 2007. Kivikillud. – VI klassi kirjanduse õpik. Tallinn: Koolibri.

Vardja, M., Vardja, K. 2007. Kivikillud. – VI klassi kirjanduse töövihik. Tallinn: Koolibri.

Töölehtedes kasutatud allikad

Indrek Valdre videohelide server. – <http://www.valdre.com/indrek/sounds/> (viimati külastatud 14.05.2013).

Vanasõnade elektrooniline andmebaas. – <http://www.folklore.ee/ri/date/robotid/leht1.html> (viimati külastatud 14.05.2013).

Liitsõnamängude elektrooniline andmebaas. – <http://www.folklore.ee/Sonamang/> (viimati külastatud 14.05.2013).

Kätlin Kase heliserver internetis. – <http://hmekk.com/k2tlin/> (viimati külastatud 14.05.2013)

Summary

The use of folklore short forms in 5th and 6th grade Estonian language and literature materials

The objective of my study is to provide an overview of folklore short forms based on native language and literature study materials for 5th and 6th grade by using qualitative folkloristic model for the research. By using this model I analyze the usage of short forms in assignments, functional analysis of short forms in assignments and in which interpretation forms they appear. In addition I will show how the usage of short forms coincide in study materials and workbooks with current folkloristic scope and analyze the need of additional assignments.

My study composes of three main chapters. The first chapter consist of theoretical analyze of proverbs, paroemias, essence of riddles and their subforms according to current research and studied how folklore allocates in folk culture. In second chapter I focused to proverbs, paroemias, essence of riddles and subforms according to current research. Third chapter is the analysis where I observed the usage and representation of proverbs and paroemias in Estonian language and literature books by using qualitative model. At the end of the study I propose some additional exercises to help teach short forms in language and literature classes to add multifariously to current educational materials.

Outcome of the analysis shows that mainly riddles (38%) were used in Estonian language materials and proverbs (38%) in literature materials. In Estonian language materials three main short forms were handled but in literature materials newer development forms were also used. In language teaching materials riddles were most widely used due to the ease, playfulness, entertainment and lack of context of situation. The playfulness of riddles may ease the acquisition of subject and generate interest in students. Abundant use of proverbs in literature materials enforces value based education, encourages self-analysis and develop figurative thinking.

In consideration of pedagogical context the short forms divided into the usage of short forms or implementation of in exercises. Short forms implemented as part of folklore and as multifunctional parts in other exercises that support achieving another objective.

Usage of short forms in newer textbooks coincide with present-day folkloristic usage, which states that folklore is dynamic and constantly changing phenomenon. Short forms were placed into different context and subjects, past and present situations were compared and implemented into exercises where short forms changed that helped students to understand the dynamics and distribution of folklore. In addition short forms were used grammar exercises to achieve more general objective such as primary and compound word, comma, phonetics and in definition of short forms concept.

As outcome of the analysis I have proposed five exercise sheets that implement newer developments in short forms assignments.

Lisa 1 – Lisaülesanded õpilastele

Tööleht nr 1

Leia sõnapilvedest lausete algustele sobivad lõpud. Esimesest pilvest leitud sõnade abil moodustub vanasõna.

Teisest pilvest leitud sõnade abil proovi moodustada ülesande esimeses osas olevate vanasõnade paroodiad.

Põhjenda oma valikuid ja võrdle neid pinginaabriga! Kõik sõnad peab ära kasutama ja mõnda sõna võib kasutada ka mitu korda.

vanasõna	lõpp	paroodia lõpp
Tänasida toimetusi Julge hundi rind Kuidas töö, Head lapsed, Kes teisele auku kaevab, Kes viimasena naerab,		

Tööleht nr 2

Leia ette antud keerdküsimustele vastused ja seejärel moodusta keerdküsimusest ja leitud vastusest vanasõna. Otsingul võid kasutada interneti abi.

Kontrolli vanasõna olemasolu elektroonilisest andmebaasist (<http://www.folklore.ee/r1/date/robotid/leht1.html>) ning kirjuta välja, milline vanasõna jäi andmebaasist leidmata. Seejärel arutle vanasõna moraali üle.

1. Kes on kõige parem kokk? – .....

Vanasõna:

2. Mis on kõige parem leivakõrvane? – .....

Vanasõna:

3. Miks on leib nii kõva? – .....

Vanasõna:

4. Mis on koledam kui vargus? – .....

Vanasõna:

5. Millal laps rääkima peab? – .....

Vanasõna:

Milline vanasõna jäi andmebaasist leidmata? Kirjuta see välja ja arutle kolme lausega selle moraali ehk õpetliku sisu üle.

.....
.....

Proovi ise välja mõelda üks keerdküsimus, millest saaks hiljem moodustada õpetliku vanasõna. Pane keerdküsimus kirja ja anna pinginaabrile äraarvamiseks ning vanasõna moodustamiseks. Kas pinginaaber lahendas ülesande õigesti?

.....
.....

Tööleht nr 3

Paiguta helifailidest kuulnud killud õigesse lahtrisse vastavalt sellele, kust nad pärit võiks olla! Kirjuta kuulnud helifailidest välja need osad, mis sinu jaoks killuna tundusid.

Helifaili avamiseks vajuta parema hiireklõpsuga lingi peal ning vali menüüst *open hyperlink*.

[Kild1](#) ; [Kild2](#) ; [Kild3](#) ; [Kild4](#) ; [Kild5](#) ; [Kild6](#) ; [Kild7](#) ; [Kild8](#) ; [Kild9](#) ; [kild10](#)

TELEVISIOON	FILM	REKLAAM

Minu jaoks tundusid killuna järgmised laused:

.....
.....

Kas oskad nimetada filme, reklaame või telesaateid, kust on eesti keelde kilde tulnud? Millistest? Too näiteid!

.....
.....

Miks leiavad killud sageli tee meie igapäevasesse keelekasutusse? Kas sinu perekonnas või sõprade hulgas kasutatakse kilde? Milliseid? Too näiteid.

.....
.....

Tööleht nr 4

Moodustage ette antud loomadest, lühivormist ja moraalist õpetlik jutu või luulevormis valm. Pea meeles, et valmis peavad olema Sinu rühmale määratud tegelased, valmis peab sisalduma lühivorm, mis on määratud iga rühma lahtris ning ka vanasõna, mis on samuti igal rühmal erinev. Valm kirjutage tabeli alla! Ärge unustage valmi pealkirjastamast!

RÜHM I	RÜHM II	RÜHM III	RÜHM IV	RÜHM V	RÜHM 6
karu, kass, sipelgas	hunt, kits, tigu	põder, luts (kala), siil	rebane, tihane	jänes, harakas, mutt	kana, kanakull, kärbes
kild	kõnekäänd	mõistatus	keerdküsimus	vanasõnaparoodia	piltmõistatus
„Kuidas töö, nõnda palk.“	„Tasa sõuad, kaugele jõuad.“	„Kel janu, sel jalad.“	„Üheksa korda mõõda, üks kord lõika.“	„Hooletus ees, õnnetus taga.“	„Enne mõtle, siis ütle.“

Meie rühma valm:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tööleht nr 5

Loe läbi õpetaja koostatud tekst liitsõnamängude kohta ja tee tekstist märksõnaline kokkuvõte. Seejärel küsi õpetajalt näiteid liitsõnamängude kohta ning kirjuta need enda kokkuvõtte juurde.

Ülesande teises osas kasuta liitsõnamängude andmebaasi abi (<http://www.folklore.ee/Sonamang/> - avamiseks vajuta *open hyperlink* või trüki otsingusse) ning katseta erinevaid küsimusi. Seejärel moodusta oma pinginaabrile viis erinevat liitsõnamängu ning vahetage omavahel küsimused. Mõistatage ning leidke vastused!

Liitsõnamängud – põnev nähtus keele ja rahvaluule piirimailt

Liitsõnamängulised mõistatused algavad küsisõnaga *missugune?* või *milline?*, kuid ei nõua vastuseks tavapäraselt neile küsisõnadele vastavat omadussõna, vaid hoopis liitnimisõna (*Missugust vorsti ei sööda? Laiskvorsti*). Liitsõna viimane moodustusosa on põhiosa ning selle järgi on meie tavalisemate liitsõnamängude allikaks kehaga seonduvad metafoorid.

(katkend on kokku pandud Piret Voolaiu artikli *Liitsõnamängud – põnev nähtus folkloori ja keele piirimailt* (2002) põhjal)

Minu kokkuvõte::

.....
.....

Liitsõnamängud pinginaabrile:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

NB! Pinginaaber kirjutab Sinu küsimuse taha enda vastuse

Lisa 2 – Kasutatud keele ja kirjanduse õppematerjalide ülesanded

Eesti keel

Maanso, V., Vardja, V., Vardja, K. 2002. Sõnasõber. – V klassi emakeeleõpik. Tallinn: Koolibri

Lehekülg: lk 78

Teema: „Oska olla“ (viisakus)

Vanarahvas on loonud hulganisti mõistatusi riietuse, hooldustarvete ja ehete kohta. Kas oskad mõistatuste vastused õigesti ära arvata (Sisuliselt on nii, et enne seda osa oli pikk tekst inimeste riietumiskommete kohta läbi aegade)

Üks hani, kaks kaela?

Vihma kardab, külma ei kard?

Üks hiir, kaks saba?

Mis on mehest kõrgemal?

Viis venda, igal vennal ise kamber?

Ei ole lukk ega riiv, aga kinni peab?

Pisike poisike, raudsed juuksed?

Ise klaasist, inimese nägu peal?

Tünder toorest liha täis, mõlemad otsad lahti?

Vanale abiks, lapsele mänguks?

Mis on mõistatus?

Mõistatus on rahvaluule lühivorme. Esemel või nähtuse äraarvamiseks esitatakse selle lühike, mõistukõneline kirjeldus. Et mõistatamist keerukamaks teha, on kirjeldus üsnagi kaudne, Vastus on tavaliselt ühe- või kaheõnaline.

Lehekülg: 240

Teema: „Peatükk headusest“

Mis on vanasõna?

Vanasõna on lühike ja õpetlik ütlus, mis on võrsunud rahva kogemustest ning väljendab rahva elutarkust piltlikult. Vanasõna on rahvaluule lühivorm, mis nagu rahvalauludki on osa suulisest pärimusest.

Vanasõnu headusest

Headus võidab kõik

Enam saab heaga kui kurjaga

Heategu ei roosteta

Nõua head ja jäta kurja

Ega kahte head või korruga saada

Talve järel tuleb kevad

Ei ole halba ilma heata

Igäihel on oma head ja vead

Kes head ei tee, see hakkab kurja tegema

Kuri süda tunneb hirmu

Sarapuu, Kaja 2004. Eesti keele õpik V klassile. Tallinn: Avita

Lehekülg: 59 harjutus 3

Teema: „Mida väljendame lausega?“

Moodusta antud sõnadest neli eesti vanasõna ja kirjuta need vihikusse! Üks sõna kordub igas vanasõnas.

- *Ei laidab ajal juttu tegijat enne kuidas aja palk teota igamees kiidab ajal siis nõnda tööd kedagi laiskust tee jutu tants töö*

Lehekülg: 40

Teema: Lihtlause

Lisa vanasõnadesse puuduv sõna. Mis küsimusele see sõna vastab?

1. Kass ja _____ ei lepi iial kokku.
2. Siil ajab _____ pesast välja
3. Karu kõige kangem, _____ kõige kavalam.
4. Ega _____ kotis osteta.
5. Üks _____ teist ei murra.

Eesti keele töövihik I osa 5 klassile.
Lühivormidele pühendatud ülesandeid ma ei täheldanud
Eesti keele töövihik II osa
Lühivormidele pühendatud ülesandeid ma ei täheldanud

Sarapuu, K., Piits, L. 2005. Eesti keele õpik VI klassile. – Keeleõpetus. Tallinn: Avita
Lühivormide kasutamist ei esinenud.

Sarapuu, K., Piits, L. 2005. Eesti keele töövihik VI klassile I ja II osa. – Keeleõpetus. Tallinn: Avita
I osa

Lehekülg: 10-11

Teema: „Käändsõnad: nimi- ja omadussõnad“

Lisa vanasõnadesse puuduvad omadussõnad. Millises olukorras sobib neid vanasõnu kasutada? Ühenda vanasõna sobiva olukorraga.

Hommik on õhtust.....	Kui lähed õppimata kooli
.....hundi rind on..... .	Õpetajaga vaidlema minnes
Kaks.....kivi ei jahvata .....jahu .	Kui tahad õhtul õppimise asemel telerit vaadata
Valel on.....jalad	Spikerdamisega vahele jäädes
	Kui pead pinginaabriga koos ülesannet lahendama

Lehekülg: 36

Teema: „Tegusõnade kokku- ja lahkukirjutamine“

Ühenda sarnase tähendusega väljendtegusõnad

Silma paistma	Otsaette kirjutama
Jalga laskma	Prügi silma ajama
Jõudu katsuma	Nahka pistma
Keha kinnitama	Vinklisse viskama
Haneks püüdma	Mõõtu võtma
Kõrva taha panema	Putku panema
Põhku pugema	Tähelepanu äratama

Lehekülg: 36

Teema: „Tegusõnade kokku- ja lahkukirjutamine“

Kirjuta lüünkadesse õiged sõnad, nii et saad kokku tuntud vanasõnad.

Nimisõnad: sarv, jutt, kord, aeg, töö, kord, aeg, mees, sõna, auk, koer.

Tegusõnad: mõõtma, lõikama, saama, kukkuma, tegema, ajama, saama .

Asesõnad: kes, teine see, ise.

Muutumatud sõnad: sise, üle, üle, ka.

1. Üheksa ..... , ... , ...
2. .... tööd ..... , ... juttu .....
3. .... kaevab, ...
4. .... , härga .....
5. Kes ..... , ... hanna .....

II osa

Lehekülg: 55

Teema: „Lause. Koondlause“

A)

Tõmba vanasõnades öeldisele joon alla. Sulgudesse kirjuta, kas see on liht- (L) või liitlause (LL).

Kui sa oma nahka armastad, siis ära teist löö. ( )
Iga punane mari ei ole maasikas. ( )
Mida katel keedab, seda suu sööb. ( )
Tark on see, kes tunneb, et ta alles rumal on. ( )
Narr saab narri palka. ( )

B)
Rumal teeb kahju, kui tuld läheb näitama. ( )
Uudishimu teeb ruttu vanaks. ( )
Seal on hea, kus meid ei ole. ( )
Parem käsi seletab, vasak käsi valetab. ( )
Küll toit sööjaid leiab. ( )

Bobõlski, R., Puksand, H. 2006. Pesapuud. – VI klassi eesti keele õpik. Tallinn: Koolibri
Lehekülg: 23

Teema: „H- täht sõna alguses ja sees“

Tee vihikusse teksti põhjal väike mõistekaart: esita lühidalt, mida said tekstist teada.

Rahvasuus levinud mõistatused on osa suulisest rahvaloomingust, mida on põlvest põlve edasi antud. Mõistatuste loojaks olid talupojad. Mõistatuses iseloomustati ilmeka, piltliku ümberjutustuse kaudu kõike seda, mis igapäevases elus oli vajalik ja oluline. Rohkesti on mõistatusi tööriistadest, koduloomadest, elamust ja muust. Need mõistatused aitavad veel tänapäevalgi meie esivanemate eluolu ja kõnepruuki tundma õppida. Vanasti arvati, et mõistatamisel teatud ajavahemikul on imejõud. Nii mõistatati näiteks sügistalvel. Usuti, et siis sünnib lammastel tähniliisi tallekesi ja lehmadel kirjusid vasikaid. Selleks pidid mõistatusi hästi lahendama just naised. Veel usuti, et mõistatamine võib ära hoida „lusikate kadumise“, see tähendab toidu lõppemise.

Bobõlski, R., Puksand, H. 2006. Pesapuud. – VI klassi eesti keele töövihik I ja II osa. Tallinn: Koolibri
I osa

Lehekülg: 22

Teema: „Kokku- ja lahkukirjutamine“

Mõistata. Kui hätta jääd, vaata eelmist harjutust (eelmine harjutus: Mida tähistavad järgmised lühendid? Kõik need tähistavad aega.

T-_____; A-_____; ÖÖP-_____; MIN-_____; NÄD-_____, S-_____.)

Mees kaheteistkümne näoga

Ühel emal seitse last

Eile uus, täna vana

Üks tamm, kaksteist haru, igas harus neli linnupesa, igas pesas seitse mina

Lehekülg: 35

Teema: „H- täht sõna alguses ja sees“

Loe tekst läbi ja vasta küsimustele selle lõpus. Seejärel täienda oma mõistekaarti vihikus.

Mõnikord esitati mõistatusi lauldes. Mõistatuslaulus annab üks laulja küsimuse ja vastulaulja(d) lahenduse. Ka rahvajuttudes tuleb ette mõistatamist. Sageli vastab üks tegelane teise küsimusele mõistatusega. Taiplikuks vastajaks osutub karjapoiss, talupoja tark tütar jne.

Mõistatamine oli ka tarkuse proovikiviks ja meeldivaks ajaviiteks. Mõistatati kergemaid töid tehes või puhkehetkedel, kui rohkem inimesi koos oli: talveõhtuti rehetoas kedrates ja kududes, enne tule süütamist videvikku pidades, talgutel, pulmas ja mujal. Mõistatasid ka teolised kui nad mõisatöö lühikestel vaheaegadel puhkama istusid. Mõistatuste kaudu tutvustati lastele neid ümbritsevat maailma ja arendati nende taiplikkust. Rahva suuline sõnalooming asendas kooliharidust ja kirjandust. (Vilma Metsak „Mõista, mõista...“)

5. Millal tavatsesid vanad eestlased mõistatada?
6. Kuidas mõistatatakse lauldes?
7. Kes olid rahvajuttudes nutikad mõistatustele vastajad?
8. Miks oli suuline rahvalooming oluline minevikus?

Arutage klassis, miks on rahvalooming oluline tänapäeva inimesele.

II osa

Lehekülg: 5

Teema: „Sõna kohta küsimuse esitamine“

Sõnasta lause ümber: asenda piltlik väljend nii, et lause mõte ei muutu

Marjul oli suu kõrvuni

Isa lasi leiba luusse

Varsti hakkas vend meile sappa

See üritus läks meil küll metsa

Ta oleks nagu vihma käes räästa alla sattunud

Need teadmised küll mööda külgi maha ei jookse

Lehekülg: 22

Teema: „Pööramine“

Omamoodi tekstiliik on mõistatused, sest lauses puudub sageli tegusõna. Püüa lahendada järgmised mõistatused. Abi otsi harjutuste lõpust.

Susi nurgas, suus ammuli?

_____

Üks vaat, kahesugune õlu sees?

_____

Tüdruk, ühe silmaga?

_____

Kehata nähtav?

_____

Magusam kui mesi, tugevam kui lõvi?

_____

Puust piirid, klaasist põllud?

Mis pöördes on enamasti tegusõna, kui ta siiski mõistatuses on?

Näiteks: 7. Käib tööol ööd ja päevad, ära ei väsi? _____

2. Käsita rätsep käristab riiet? _____

Aken, kell, uni, ahi, nõel, vari, käärid, muna

Lehekülg: 30

Teema: „Tekstiõpetus. Teksti ülesehitus“

Vali üks järgmistest vanasõnadest ja koosta õpetlik jutt, mille õpetus ehk moraal peitub vastavas vanasõnas.

8. *Kuidas töö, nõnda palk*

9. *Mis täna tehtud, see homme hooleta.*

10. *Kes teisele auku kaevab, see ise sisse kukub.*

11. *Valel on lühikesed jalad.*

12. *Üheksa korda mööda, üks kord lõika.*

13. *Parem varblane pihus kui vares katusel.*

14. *Kaks pead on ikka kaks pead.*

Meenutage klassis vanasõna mõistet.

Bobõlski, R., Puksand, H. 2007. Keelekillud. – VI klassi eesti keele õpik. Tallinn: Koolibri

Lühivormide ülesandeid ja tekstikatkeid ei esinenud.

Bobõlski, R., Puksand, H. 2007. Keelekillud. – VI klassi eesti keele töövihik II osa. Tallinn: Koolibri

Lehekülg: 4

Teema: „Liitlause“

Pane mõistatusesse puuduvad komad. Seejärel lahenda mõistatused.

Tõsta jõuab visata ei jõua?
Käib kõik maailma läbi aga seisab ühe koha peal?
Susi nurgas suu ammuli?
Jookseb ööd ja päevad aga ei väsi kunagi?
Üks uks, viis tuba?
Ise klaasist kuid inimese nägu peal?
Üks hani neli nina?
Koor all koor peal liha keskel?

Tee, sõrmkinnas, sulg, jõgi, pähkel, peegel, ahi padi.

Bobõlski, R., Puksand, H. 2012. Koma. – V klassi eesti keele õpik. Tallinn: Koolibri

Lehekülg: 4

Teema: „Liitlause“

Kuidas mõistad vanasõna?

Kui pillad maha tüki kulda ja raamatud, siis võta enne üles raamatud ja alles seejärel kuld.

Lehekülg: 93

Teema: „Häälikute liigid“

*Loe läbi mõistatuse definitsioon ning seejärel mängi mõistatusmängu. Kes teab vastuseid kõigile küsimustele?
NB! Harjutuses on küsimusi, millel võib olla mitu õiget vastust.*

*Missugune silm ei näe? ; Missugune kell ei näe? ; Missugune seen ei kasva metsas? ; Missugune suu ei räägi? ;
Missugune jalg ei käi? ; Missugune keel ei ole suus? ; Missugune hammas ei valuta? ; Missugust muna ei
sööda? ; Missugune kõrv ei kuule?*

- ➔ *Seleta mõistatuse sisu ja olemust oma sõnadega!*
- ➔ *Esitage klassis üksteisele veel selliseid küsimusi.*

Bobõlski, R., Puksand, H. 2012. Koma. – V klassi eesti keele töövihik I ja II osa. Tallinn: Koolibri

I osa

Lehekülg: 62

Teema: „Teksti ülesehitus“

Kirjuta, mida tähendavad need piltlikud väljendid. Kuidas ütleksid teisiti?

ihus hammast, leiba luusse laskma, tegi sääred, võttis jalad selga, hinge heitma, kihva keerama

II osa

Lehekülg : 18

Teema: „Koma“

Kirjuta mõistatuste vastused! Vastuse algustäht ja tähtede arv sõnas on antud .

Üks saks, sada mantlit seljas

K _ _ _ _ _

Õues mäena, toas veena

L _ _ _

Ilma tuleta põleb

P _ _ _ _

Jaluta jookseb, käeta kisub, kõrita karjub, valuta vingub

T _ _ _

Lehekülg: 56 harjutus 5

Teema: „Lause sõnastamine, piltlike väljendite muutmine“

Sõnasta lause teisiti. Asenda piltlik võrdlus, nii et mõte ei muutuks

Liivo tundis end kui kõrvust tõstetud.

Nüüd näis neile, nagu oleks meil koorem õlgadelt vajunud

Selle jutu peale oli poisikese nutt kui noaga lõigatud.

Mees tormas, nagu oleks tuli lahti.

See laps on kui tulesäde.

Piits, L., Sarapuu, K., Varul, T. 2012. Eesti keele õpik V klassile. Tallinn: Avita

Lehekülg: 21

Teema: „Keel suhtluses ja sõnavara“

1. *Seleta kõnekäändude tähendust:*
2. *Keel läheb valla*
3. *Keel läheb sõlme*
4. *Keel on vesti peal*
5. *Keelelt libisema*
6. *Keelt hammaste taga hoidma*
7. *Keelt peksma*

Mõtle ise veel juurde meenutama, milliseid kõnekäände keelest veel tead!

Lehekülg: 43

Teema: „Häälikühendid“

Millised vanasõnad vastavad nendele tingimustele?

- a) *Esimeses sõnas on kaashäälikuühend,*
- b) *Viimases sõnas on diftong,*
- c) *Kolmandas sõnas on kolmest kaashäälikust koosnev kaashäälikuühend*

Vanasõnad, millega tegeleme - >

Hea sõna võidab võõra väe

Silmad selged ja suu lahti, siis on kätel kerge,

Karu õpetatakse tantsima, siis inimeseloomast ei saa jagu

Lehekülg: 49

Teema: „Algustäht, lugude keskel“

1. Seleta kõnekäändude tähendus

Lasi jutu lahti, tühja juttu ajama, jutt või asi, kahe otsaga juttu rääkima, jutu sabast kinni võtma, jutt ei pea vett

Milliseid jutuga seotud kõnekäände veel tead?

2. Kas oled vanasõnaga nõus või mitte? Põhjenda.

Küll hea lugu laseb end kaks korda laulda, Kuula teiste juttu, aga tee oma tahtmise järele, Targa mehe sõna on rohkem väärt kui albi mehe päeva jutt, Sooja leiba antakse hea külajutu eest.

Lehekülg: 79

Teema: „Kirjeldamine. 14 käänet“

1. Seleta kõnekäändude tähendust

Sõna alla neelama, sõna andma, sõna suust saama, sõnal sabast kinni saama, sõnu peale lugema, sõnu sööma.

Milliseid sõnaga seotud kõnekäände veel tead?

2. Kas oled vanasõnaga nõus või mitte? Põhjenda.

Üks sõna köidab, üheksa ei päästa, Õige sõna õigel ajal on kallim kui kuld, Mees ütleb mehe sõna, Ega hea sõna konti riku

Lehekülg: 107

Teema: „Lausest arutluseni“

1. Seleta kõnekäändude tähendus

Ei lausu musta ega valget, musta valgeks rääkima, auku pähe rääkima, nagu seinale rääkima, sirgeks rääkima, taga rääkima

Milliseid rääkimisega seotud kõnekäände veel tead?

2. Kas oled vanasõnaga nõus või mitte? Põhjenda

Kes virk sööma, see virk kõnelema, Kes virk kõnelema, see virk töid tegema, Kes kõneleb, see külvab, kes külvab, see lõikab ; kaks kotti ei kõlba korraga jahvatava ; ega õpetaja kaht korda kurdi pärast jutlust ei pea.

Piits, L., Sarapuu, K., Varul, T. 2012. Eesti keele töövihik V klassile I ja II osa. Tallinn: Avita

I osa

Lehekülg: 37

Teema: „Kaashäälikuühendidi erandid“

Kui vaja, lisa lünka üks kaashäälik. Lahenda mõistatused. Abiks on juures olevad pildid (piltideks: kindad, koer, siil, kirp, verivorst, kasukas).

Ülesanne:

- * *Ninake nirs....is, karvakesed kärs....is.*
- * *Kes on is....tudes pikem kui seistes?*
- * *Viis ven....da, igal vennal ise kam....ber.*
- * *Vih....ma kar....dab, kül....ma ei kar....da.*
- * *Kes kar....gab tuhat korda kõr...gemale, kui ta ise on?*
- * *Nah...kott, odraivad sees?*

II osa

Lehekülg: 29

Teema: „Sõnade käänamine“

Määra paksemas kirjas olevate sõnade arv ja kääne

- *Esimest VIIULIT mängima*
- *Lahtiste KAARTIDEGA mängima*
- *Pükse JALAST mängima*
- *NÄRVIDEL mängima*

Lehekülg: 49

Teema: „Õpime arutlema“

Ühenda vanasõna algus ja lõpp

<i>Kuidas ema, Kuidas kaup, Kuidas külvad, Kuidas lükkad, Kuidas töö, Kuidas sõber mulle, Kuidas nooruses külv,</i>	<i>Nõnda hind Nõnda palk Nõnda tütar Nõnda ma sõbrale Nõnda lõikad Nõnda vanaduses vili Nõnda läheb</i>
---	---

Vali kaks vanasõna ja seleta, kuidas nendest aru saad.

Kirjandus

Urmet, J., Vanamölder, L. 2004. Kirjanduse I ja II raamat. Tallinn: Avita

I osa

Lehekülg: 36-37

Teema: „Vana aja lood ja laulud“

Ülesanne:

Maailmas on lugematu arv jutte. Suur osa neist on ilmunud raamatuna ja neil on olemas kindel autor. Näiteks teame, kes on välja mõelnud Pipi Pikksuka ja karupoeg Puhhi lood. Harvem on autoreid kaks või kolm, ent alati teame neid nimepidi.

Kuid peale nende on ka jutte, mis levivad suusõnal ja mille autor ei ole teada. Heaks näiteks on anekdoodid ja kuulujutud, mis kanduvad suust suhu ja keegi ei tea, kes on need välja mõelnud. Selliste juttude autoriks on KOGU RAHVAS. Jutte, laule ja teisi sõnakunsti vorme, mis levivad suusõnal ning millel puudub kindel autor, nimetatakse rahvaluuleks.

Rahvaluule on alati olemas olnud, on praegu ja on ka tulevikus. Nagu inimesed, nii on ka rahvaluule aja jooksul muutunud. Tänapäevane rahvaluule on teistsugune kui mõnisada aastat tagasi.

Eesti rahvaluule jaguneb kolme suurde rühma. Esimesse kuuluvad rahvajutud, teise rahvalaulud ja kolmandasse vanasõnad, mõistatused ja kõnekäänud.

	EESTI RAHVALUULE	
RAHVAJUTUD	RAHVALAULUD	LÜHIVORMID
Muinasjutud	Regilaulud	Vanasõnad
Muistendid	Lõppriimilised rahvalaulud	Mõistatused
Pajatused		Kõnekäänud
Naljandid		

Eesti rahvaluulekogusse kuulub ligikaudu

3700000 rahvalaulu

105000 rahvajuttu

110000 mõistatust

Lehekülg: 82

Teema: „Vanasõnades peitub rahva tarkus“

Ülesanne:

A)

Vanasõnad, mõistatused ja kõnekäänud on rahvaluule lühivormid, mille pikkus ulatub mõnest sõnast lauseni.

Vanasõna on lühike, ilmikas ja õpetliku sisuga ütlus. Neisse on kogutud meie esivanemate elutarkus –

tähelepanekud elust ja teadmised loodusest. Vanasõnad õpetavad, manitsevad ja hoiatavad. Vanasõnu on eesti rahvaluulekogus väga palju. Suurt osa sellest rikkusest kasutame ka meie tänapäeval. Vanasõnale lähedane on aforism, mis on lühidalt ja vaimukalt sõnastatud elutarkus. Erinevalt vanasõnadest on aforismide autorid teada.

Mida tähistavad ja mõistavad hukka järgmised vanasõnad?

Töö kiidab tegijat// Kes ei tööta, see ei söö// Kuidas töö, nõnda palk// Kus tööd, seal leiba// Mis täna tehtud, see homme hooleta// Magajale kassile ei jookse hiir suhu// Inimene saab palka töö eest, lind laulu eest// Tee tööd töö ajal, aja juttu jutu ajal// Mida külvad, seda lõikad// Uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki// Ükski meister ei kuku taevast// Kaua tehtud kaunikene// Kes kõrt ei korja, see koormat ei saa.

B)

Küsimusi kordamiseks

- 1. Mis on vanasõna? Too näiteid*
- 2. Millist tarkust tavaliselt vanasõnad jagavad? Mida need tähistavad, mida hukka mõistavad?*
- 3. Leia õpiku vanasõnade seast paar sellist, millest võiks sulle elu lõpuni abi olla? Miks just need?*
- 4. Kas vanasõnu võib ka ise välja mõelda? Tee proovi!*
- 5. Meenuta juhtumit, kus oled kasutanud või kuulnud kasutatavat vanasõnu.*
- 6. Osa vanasõnu on nagu veidi poolikud laused (nt „Kuidas töö, nõnda palk“). Selgita, mispärast selline poolik mulje jääb, ehk mis tavalises lauses alati on, aga selles ütluses pole?*
- 7. Millisest teatmeteosest võib leida eesti vanasõnu?*

Lehekülg: 86

Teema: „Tänapäeva rahvaluule“

A)

Mõistatusi esitati lõbusaks ajaviiteks ja kaaslaste taibukuse proovilepanemiseks. Mõistatuses antakse mingist asjast – olendist, esemest, nähtusest vms – rida tundemärke, mille põhjal tuleb see asi ära mõistatada. Mõistatus koosneb küsimusest ja vastusest.

Mõista, mõista, mis see on?

1. Lipp lipi peal, lapp lapi peal, ilma nõela pistmata?
2. Pada keeb metsas, ei ole puid ega tuld all?
3. Harakas aidas, saba väljas?
4. Õues mäena, toas veena?
5. Teist närib, ise kisendab?
6. Üks teeb timp-tamp, teine teeb timp- tamp, kolmas teeb timp-tamp, neljas teeb timp-tamp, viies teeb karviuhti?
7. Kanda jõuad, lugeda ei jõua?
8. Hääletu tumm, aga räägib palju?

Uemal ajal on hakatud mõistatamiseks andma ka mitmesuguseid konksuga küsimusi ja altvedamise ülesandeid. Need keerdküsimused on tänapäeval veelgi populaarsemad kui mõistatused.

B)

Nuputa!

Millal hakkavad pardid ujuma?

Mida teeb vares, kui kolm aastat vanaks saab?

Kellele annad tuppä tulles esimesena kätt?

Põleb kolm küünalt, neist üks puhutakse ära. Mitu küünalt jääb järele?

Mis läheb äravõtmisega suuremaks ja jääb juurdepanemisega vähemaks?

Mis vahe on koeral ja kirbul?

Miks pigistab kukk lauldes silmad kinni?

Kus on mees enne kui poisike ja haud enne kui surm?

Kui kaugele jänes metsa jookseb?

Missugust naela ei saa haamriga lüüa?

C)

Kõnekäänd on piltlik ja kujundlik ütlus, mis iseloomustab mõnda olukorda, nähtust, eset, isikut. Kõnekäänd ei sisalda elutarkust ega ole iseseisev lause nagu vanasõna, vaid selle tähendus selgub lauses. Kõnekäände kasutame iga päev lugematul hulgal, need muudavad keele ilmekamaks.

Mille kohta kasutatakse järgmisi kõnekäände?

Teritab kõrvu	Käib peale nagu uni
Ei näe sõrmegi suhu pista	Jäi kahe silma vahele
Ei tea maast ega ilmast	Vesi ahjus
Nagu koera kaelas vorst	Pane hambad varna
On pigis	Nagu hane selga vesi
Käib nagu kass ümber palava pudru	Ei lausu musta ega valget
Ei salli silma otsaski	Võttis jalad selga
Nagu viies ratas vankri all	Võta näpust
Kops läheb üle maksa	On ajast ja arust

D)

Kõnekäändude hulgas kohtame hulganisti vaimukaid võrdlusi: „Nagu koera kaelas vorst“, „Nagu viies ratas vankri all“; „Käib nagu peale nagu uni“, „Nagu hane selga vesi“ jne. Leidub kõnekäände (nagu ka mõistatusi ja vanasõnu), mis kajastavad vanarahva ellu kuulunud asju ja olukordi, mida meie tänapäeval enam ei tunne. Nii vihjab levinud kõnekäänd „vitsad on soolas“ ammusele karistusviisile. Vanasti peksti mõisas suuremaid süüdlasi soolveite kastetud vitstega.

Tänapäeval on mõistatuste ja vanasõnade kõrval meie keelekasutusse lisandunud KILLUD ehk laused kõigile tuntud, populaarsetest filmidest. Selliseid kilde on tore sobivas olukorras pruukida. Eesti kõigi aegade armastatuimatest filmidest nagu „Mehed ei nuta“, „Siin me oleme“, „Noor pensionär“, „Kevade“ ja „Viimne reliikvia“, on rahvasuhtu jõudnud kümneid ja kümneid kilde. Kilde võetakse üle ka poplauludest, telesaadetest ja reklaamidest.

Siim on kloostri taga metsas// Ma süön oma mütsi ära kui üks neist pole naine// Tegelikult olen mina Liivimaa parim ratsutaja//

E)

Uuri rahvaluule kolmikjaotust

	TÄNAPÄEVA RAHVALUULE	
RAHVAJUTUD	RAHVALAULUD	LÜHIVORMID
Pajatused	Poplaulude paroodiad	Mõistatused, keerdküsimused
Kulujutud	Salmikuluule	Kõnekäänud
Linnalegendid	Lugemissõnad	Killud
Anekdoovid	Valuvõtmisõnad	

Nagu on juba korduvalt rõhutatud, pole rahvaluule midagi vana ja kauget, vaid elab jõuliselt edasi tänapäeval ja tulevikus. Kuniks on rahvast, seniks on ka rahvaluulet. Tänapäevaste eestlaste rahvaluulesse kuuluvad pajatused, kuulujutud, linnalegendid, anekdoovid, poplaulude paroodiad, salmikuluule, lugemissõnad, valuvõtmisõnad, mõistatused, keerdküsimused, kõnekäänud, killud ja paljud muud sõnakunstivormid. Kogu meie elu on tihedalt läbi põimunud rahvaluulest. Rahva vanadest lugudest, lauludest ja pillimängust said alguse kirjandus ja muusika. Vanadest rahvatantsudest ja mängudest said alguse teater ja filmikunst.

Kui vanadel Euroopa rahvastel, muu hulgas eestlaste sugulashõimudel, poleks olnud nende lugusid ja laule, poleks J. R. R. Tolkien kunagi saanud kirjutada hiilgavat muinasjutu kääbikutest ja võlusõrmusest. Ilma inglise rahvaluuleta poleks olemas Harry Potterit. Ilma põhjala vanade rahvalugudega poleks Astrid Lindgren saanud kirjutada „Röövlitütar Ronjat“ ega „Vendasid Lõvisüdameid.“

Näed siis, millest kõigest oleksid ilma, kui poleks olnud rahvaluulet!

F)

Kordavaid küsimusi

1. Mis on mõistatus?
2. Esitage klassis üksteisele mõistatusi
3. Mille poolest erineb kõnekäänd vanasõnast? Tee võrdlev skeem: ühele poole märgi kõnekäändu, teisele poole vanasõna tunnused, keskele märgi nende ühised tunnused
4. Milleks on kõnekäänd vaja?
5. Mida tähendab kõnekäänd „laskis sõba silmale?“ Uuri „Eesti keele sõnaraamatust“ või murdesõnastikust järele, mis on „sõba“
6. Kust tulevad keelde killud? Too kildude kohta nii palju näiteid, kui oskad.
7. Milliseid kilde sina kasutad? Nimeta, kust need pärit on
8. Too näiteid, kuidas ja millisel kujul esineb rahvaluule tänapäeval
9. Kuidas on rahvaluule mõjutanud „päris“ kirjandust ja muusikat?
10. Miks on emakeeles alati kõige parem väljenduda ning miks võib välismaalasele võõras keeles siiski ühteist selgusetuks jääda, kuigi keelt ta valdab?
11. Võrdle rahvaluule tabeleid Nimeta erinevusi.

II osa

Lühivormide kasutamist ei esinenud.

Urmet, J., Vanamõlder, L. 2005. Kirjanduse I ja II raamat. Tallinn: Avita

I osas lühivorme puudutavaid ülesandeid ei esinenud.

II osas oli õpiku lõpus toodud registritäis sõnu, mida õpilane peab klassi lõpuks teadma. Nende hulgas oli vaid kõnekäändu definitsioon.

Vardja, M., Vardja, K. 2006. Tuulepesad. – V klassi kirjanduse õpik. Tallinn: Koolibri

Lühivormide kasutamist ei esinenud.

Vardja, M., Vardja, K. 2006. Tuulepesad. – V klassi kirjanduse töövihik. Tallinn: Koolibri

Lehekülg: 59

Teema: „Inimene ja meri“

Arva ära, mis on mis ja kes on kes. Kõik siinsed mõistatused on seotud merega.

Suur katel, ilma kaaneta? –

Hobu ohjata, mees piitsata, tee tolmuta? –

Kes ei pane magades silmi kinni? –

Seitsesada väravat, üks uks välja minna? –

Liivatera ei kanna, maja kannab? –

Missugust passi ei tohi meremees koju jätta? –

Missugusse panka ei pane keegi raha? –

Missugune mari ei kasva põõsas või maas? –

Missuguse võrguga ei püüta kala? –

Vardja, M., Vardja, K. 2007. Kivikillud. – VI klassi kirjanduse õpik. Tallinn: Koolibri
Lühivormide kasutamist ei esinenud.

Vardja, M., Vardja, K. 2007. Kivikillud. – VI klassi kirjanduse töövihik. Tallinn: Koolibri
Lehekülg: 3

Teema: „Kangelasi läbi aegade“

Tähista markeriga vanasõnad, mis väljendavad luuletuse „Esimene koolipäev“ mõtet.

Esimene koolipäev

*Jälle koos on koolisõbrad
Üle pika aja.
Värske värvi järgi lõhna laotab
Vana armas maja.*

*Suvi läks kui unenägu
Mängides ja joostes.
Nüüd on üsna mitmel mehel
Suled paksus roostes.*

*Algame kõik värske jõuga,
Nõnda pea ei väsi.
Õppides ja harjutades
Kindlamaks saab käsi.*

*Laiseldes võib ainult Muri
Oma aega viita.
Aga kes meist, sõbrad, tahaks koera põlve kiita?*

*Ja kui poegi vanad linnud
Lõunamaale viivad,
Meeles pea, et sulle ainult
Tarkus annab tiivad.*

August Sang

*Kes algab, peab lõpetama. // Üle koera saab, aga üle saba ei saa. // Tarkus teeb tugevaks, laiskus lahjaks. //
Lind ei või kõrgemale lennata, kui tiivad kannavad. // Iga algus on raske. // Kui tahad targaks saada, siis pead
õppima. // Ega lind pesas lendama õpi. // Harjutamine teeb meistriks. // Ära enne lendu mine, kui sul veel tiibu ei
ole. // Pärast on igati tark.*

Võrdle tulemust pinginaabriga, hiljem arutage klassis. Otsustage, miks sobivad just need.

Lehekülg: 4

Teema: „Kangelasi läbi aegade“

Sõnasta Hiiglataadi antud mõistatused tavaliste lühikeste küsilausekena ja vasta ühe sõnaga.

NB! Mõistatused pärinevad tekstikatkendi „Teekond maailma otsa“ juurest.

Mõistatused tekstist:

Hiiglataat tahtis meeste tarkust ja kavalust proovida ning andis neile mõistatuse:

„Kes see kõnnib kõrta mööda, astub aiaääri mööda, piirab pilliroogu mööda?“

Keeletark kostis kohe vastu:

„Mesilane, linnukene, see p see kõnnib kõrta mööda, astub aiaääri mööda, piirab pilliroogu mööda.“

Andis Hiiglataat meestele teisegi mõistatuse:

„Mis sealta jõesta jooneb, katsub küla kaevudesta, kivikildude keskelta?“

Keeletark jälle kostma:

„Vikerkaar jooneb jõesta, katsub küla kaevudesta, kivikildude keskelta.“

Andis Hiiglataat veel kolmandagi mõistatuse:

„Mõistke, mõistke, mehikesed, mis tuleb ammudes arusta, singudes sinisalusta?“

Keeletark teadis sellegi mõistatuse vastust: „Vihm tuleb ammudes arusta, sirgudes sinisalusta.“

Sõnasta Hiiglataadi antud mõistatused tavaliste lühikeste küsilausetena ja vasta ühe sõnaga.

Mõistatus: Kes kõnnib kõrtes, aia ääres ja pilliroos?

Vastus:

Mõistatus:

Vastus:

Mõistatus:

Vastus:

Lehekülg: 45

Teema: „Laste maailm“, „Märgist tähenduseni“

Tee ülesanded. (Võite need teha ka rühmatööna või klassis)

A) Kui asetad silbid õigesse järjekorda, saad tuntud vanasõna.
vi, lai, näed, ta, kus, tu, ga, ta, seal, ja, ai, le

Re, le, ki, va, vee, vi, kas, le, va, ei malt, sam

B) Vasta peamurdmisküsimustele
Mitu tähte on piiblis?

Ta on sinu vanemate laps. Ometi ei ole ta sinu õde ega vend. Kes see on?

Laul põleb 6 küünalt. 4 kustutati ära. Mitu jäi järele?

Kes kõneleb vaikides?

Millistelt taldrikutelt ei saa süüa?

Paadimees peab üle jõe viima hundi, kitse ja kapsapea. Ta ei tohi üle ühe peale võtta. Samuti ei tohi jääda kaldale korraga hunt ja kits ega kits ja kapsapea, sest hunt võiks kitse murda ja kits võiks kapsapea ära süüa. Kuidas täidab paadimees oma ülesande?

C) Mõttele nüüd ise üks mis tahes tüüpi peamurdmisülesanne ja kirjuta see siia.

- Anna ülesanne naabrile lahendamiseks. Pinginaaber kirjutab vastuse.....
- Koostage pärast klassi ülesandekaust ja saatke koolilehes või- kogumikus avaldamiseks.

Urmet, J., Vanamölder, L. 2012. Kirjanduse õpik V klassile I ja II osa. Tallinn: Avita

I osa

Lehekülg: 56-57

Teema: „Vana aja lood ja laulud“

Ülesanne:

Rahvaluule kolmikjaotus

	EESTI RAHVALUULE	
RAHVAJUTUD	RAHVALAULUD	LÜHIVORMID
Muinasjutud	Regilaulud	Vanasõnad
Muistendid	Lõppriimilised rahvalaulud	Mõistatused
Naljandid		Kõnekäänud
Pajatused		anekdoodid

Fakte:

Eesti rahvaluulekogusse kuulub ligikaudu

370 000 rahvalaulu
105 000 rahvajuttu
110 000 mõistatust
250 000 vanasõna ja kõnekäändu

Lehekülg: 57

Teema: „Vana aja lood ja laulud“

Ülesanne:

A)

Vanasõnad, mõistatused ja kõnekäändud on rahvaluule lühivormid, mille pikkus ulatub mõnest sõnast lauseni. Vanasõna on lühike, ilmikas ja õpetliku sisuga ütlus. Neisse on kogutud meie esivanemate elutarkus – tähelepanekud elust ja teadmised loodusest. Vanasõnad õpetavad, manitsevad, hoiatavad. Vanasõnu on eesti rahvaluulekogus väga palju. Suurt osa sellest rikkusest kasutame ka meie tänapäeval.

Küllap oled sinagi kuulnud neid vanasõnu:

Üheksa korda mõõda, üks kord lõika.

Hooletus ees, õnnetus taga.

Õnnetus ei hiiüa tülles.

Iga algus on raske.

Häda ajab härja kaevu.

Igauks on oma õnne sepp.

Kes ees, see mees.

Ära hõiska enne õhtut.

B)

Loe järgmisi vanasõnu tähelepanelikult ja püüa selgusele jõuda, mida on nendega öelda tahetud. Lisa vanasõnu, mida oled kuulnud.

Valel on lühikesed jalad.

Õige hõlma ei hakka keegi.

Raha on hinge varas.

Mis noorelt haritud, sest vanadus ei võõrdu.

Laps on perekonna peegel.

Veri on paksem kui vesi.

Armastus ei väsi iial ära.

Kuidas tali, nõnda suvi.

Kes metsas käib, see hoidku silmad lahti.

Metsal ei ole taba ees.

Ega raamatus üksi tarkus ei ole.

Ühenduses on jõud.

Kaks meest on ikkagi kaks meest.

Libe keel – tige meel.

C)

Mõistatusi esitati lõbusaks ajaviiteks ja kaaslaste taibukuse proovilepanekuks.

Mõistatuses kirjeldatakse mõnd eset, olendit, nähtust vms, mille tundemärkide põhjal tuleb see asi ära mõistatada. Mõistatus koosneb küsimusest ja vastusest.

Mõista, mõista, mis see on!

- 1. Lipp lipi peal, lapp lapi peal, ilma nõela pistmata?*
- 2. Pada keeb metsas, ei ole puid ega tuld all?*
- 3. Harakas aidas, saba väljas?*
- 4. Õues mäena, toas veena?*
- 5. Teist närib, ise kisendab?*
- 6. Kanda jõuad, lugeda ei jõua?*
- 7. Hääletu tumm, aga räägib palju?*
- 8. Vihma kardab, külma ei kardada?*

D)

Kõnekäänd on piltlik ja kujundlik ütlus, mis iseloomustab mõnda olukorda, nähtust, eset või isikut. Kõnekäänd ei sisalda elutarklust ega ole iseseisev lause nagu vanasõna, vaid selle tähendus selgub lauses. Kõnekäände kasutame iga päev lugematul hulgal, need muudavad keele ilmekamaks.

Mille kohta kasutatakse järgmisi kõnekäände?

teritab kõrvu// ei näe sõrmegi suhu pista// ei tea maast ega ilmast// nagu koera kaelas vorst// on pigis// käib nagu kass ümber palava pudru// ei salli silma otsaski// nagu viies ratas vankri all// kops läheb üle maksa// käib peale nagu uni// jäi kahe silma vahele// vesi ahjus// pane hambad varna//

Kõnekäändude hulgas kohtame hulganisti vaimukaid võrdlusi: „nagu koera kaelas vorst“, „nagu viies ratas vankri all“, „käib peale nagu uni“, „nagu hane selga vesi“ jne. Leidub kõnekäände (nagu ka mõistatusi ja vanasõnu), mis kajastavad vanarahva ellu kuulunud asju ja olukordi, mida me tänapäeval enam ei tunne. Nii vihjab levinud kõnekäänd „vitsad on soolas“ ammusele karistusviisile: vanasti peksti mõisas suuremaid süüdlasi soolvette kastetud vitstega. Kiiret külaskäiku tähendav kõnekäänd „käs nagu tuld toomas“ viib aga tagasi aega, mil tuld oli raske teha ning võimaluse korral käidi naabritelt nartsu või poti sees hõõguvaid süsi toomas. Muidugi polnud siis tuletoojal aega maha istuda ja lobiseda, vaid oli tarvis kähku tagasi tõtata.

E)

Küsimused kordamiseks

1. Mis on vanasõna? Too näiteid!
2. Millist tarkust tavaliselt vanasõnad jagavad? Mida need tähistavad, mida hukka mõistavad?
3. Meenuta juhtumeid, kus oled kasutanud või kuulnud kasutatavat vanasõnu. Kirjuta mõnest juhtumist jutt.
4. Kas vanasõnu võib ka ise välja mõelda? Tee proovi
5. Leia õpiku vanasõnade seast paar sellist, millest võiks sulle elu lõpuni abi olla. Miks valisid just need?
6. Millisest teatmeteosest võib leida eesti vanasõnu?
7. Mis on mõistatus?
8. Esitage klassis üksteisele mõistatusi?
9. Milleks on kõnekäände vaja?
10. Mida tähendab kõnekäänd „laskis sõba silmale“? Uuri „Eesti keele sõnaraamatust“ või murdesõnastikust järele, mis on „sõba“.

Lehekülg: lk 62-63

Teema: „Tänapäeva rahvaluule“

Ülesanne:

A)

Uuri uuema rahvaluule jaotust!

	EESTI RAHVALUULE	
RAHVAJUTUD	RAHVALAULUD	LÜHIVORMID
Pajatused	Poplaulude paroodiad	Mõistatused
Kuulujutud	Salmikuluule	Keerdküsimused
Linnalegendid	Lugemissõnad	Kõnekäänud
anekdoodid	valuvõtmisõnad	Killud

Nagu juba korduvalt rõhutatud, pole rahvaluule midagi vana ja kaugel, vaid elab jõuliselt edasi tänapäeval ja tulevikus. Kuniks eestlaste rahvaluulesse kuuluvad pajatused, kuulujutud, linnalegendid, anekdoodid, poplaulude paroodiad, salmikuluule, lugemissõnad, valuvõtmisõnad, mõistatused, keerdküsimused, kõnekäänud, killud ja paljud muud sõnakunstivormid.

Kogu meie elu on tihedalt läbi põimunud rahvaluulest. Rahva vanadest lugudest, lauludest, pillimängust said alguse kirjandus ja muusika. Vanadest rahvatantsudest said alguse teater ja filmikunst.

Kui vanadel Euroopa rahvastel, muu hulgas ka eestlaste sugulashõimudel, poleks olnud nende lugusid ja laule, poleks J. R.R. Tolkien kunagi saanud kirjutada hiilgavat muinasjuttu kääbikutest ja võlusõrmusest. Ilma inglise rahvaluuleta ei oleks olemas Harry Potterit. Põhjala vanade rahvalugudeta poleks Astrid Lindgren saanud kirjutada „Röövlitütar Ronjat“ ega „Vendasid Lõvisüdameid“.

Näed siis, millest kõigest oleksid ilma, kui poleks olnud rahvaluulet.

B)

Ümbertehtud vanasõnad ehk naljasõnad
Loe alljärgnevaid traditsioonilisi ning parodeeritud vanasõnu ning arutlege klassis, kummad on tõepärasemad, õpetlikumad, kummad aga naljakamad.

Traditsiooniline vanasõna	Parodeeritud vanasõna
Kes teisele auku kaevab, see ise sisse langeb Kes viimasena naerab, naerab paremini Tänasida toimetusi ära viska homse varna Kes tasa sõuab, see kaugemale jõuab Oma silm on kuningas	Kes teisele auku kaevab, see teeb tese eest töö ära Kes viimasena naerab, sellel on pikad juhtmed Tänasida toimetusi ära viska homse varna, sest sa ei viitsi neid nagunii homme teha. Lükka parem ülehomsse varna Kes tasa sõuab, sel mädanevad aerud ära Oma silm in ikka – prillide taga.

C)

Keerdküsimused on mitmesugused konksuga küsimused ja altvedamise ülesanded. Neid on hakatud uuemal ajal mõistatamiseks andma ning on tänapäeval veelgi populaarsemad kui mõistatused.

Nuputa! Millal hakkavad pardid ujuma? Kellele annad tuppa tulles esimesena kätt? Põleb kolm küünalt, üks neist puhutakse ära. Mitu küünalt jääb järele? Mis vahe on koeral ja kirbul? Kui kaugemale metsa jänes jookseb? Missugust naela ei saa haamriga lüüa?
--

Mõni selline küsimus-vastus on lausa ajuvaba, kuuludes poolenisti anekdootide hulka.

Mida ütles kukk kana oodates?

Tule juba, kaua sa muned!

Kuidas on lõige parem tuvisid püüda?

Heida künniteele ja tee nägu, et oled saiatükk.

Kuidas on kõige parem jäneseid püüda?

Peida end puu taha ja tee porgandi häält.

Killud on laused kõigile tuntud, populaarsetest filmidest. Selliseid kilde on tore sobivas olukorras pruukida. Eesti kõigi aegade armastatumatest filmidest, nagu „Mehed ei nuta“, „Siin me oleme“, „Noor pensionär“, „Kevade“ ja „Viimne reliikvia“ on rahvasuhtu jõudnud kümneid ja kümneid kilde. Kilde võetakse üle ka poplauludest, telesaadetest ja reklaamidest.

Küsimused kordamiseks

1. Proovi ise ka mõnest traditsioonilisest vanasõnast naljakas vanasõna teha.
2. Kust tulevad keelde killud? Too kildude kohta nii palju näiteid, kui oskad.
3. Milliseid kilde sina kasutad? Nimeta, kust need pärit on.
4. Too näiteid, kuidas ja millisel kujul esineb rahvaluule tänapäeval
5. Kuidas on rahva vanad lood mõjutanud kirjandust ja muusikat?
6. Võrdle rahvaluule tabeleid. Nimeta erinevusi.

II osa

Lühivormide kasutamist ei esinenud.

Varblane, M., Leemets, M., Külv, R-A. 2012. Kirjanduse töövihik V klassile I ja II osa. Tallinn: Avita

I osa

Lehekülg: 28

Teema: „Vanasõnades peitub rahva tarkus“

Ülesanne:

Loe järgmisi vanasõnu tähelepanelikult ja püüa selgusele jõuda, mida on nendega öelda tahetud. Kirjuta iga vanasõna järele selle tähendus.

*Tänasida toimetusi ära viska homse varna.....
Julge pealehakkamine on pool võitu.....
Targaks ei sünnita, targaks õpitakse.....*

Lehekülg: 28-29

Teema: „Vanasõnades peitub rahva tarkus“

Ülesanne:

Leia vanasõnadele õige lõpp ja jooni see alla

1. vael on.....

-lühike nina

-lühikesed jalad

-punased põsed

2. õige hõlma

-hakkavad kõik

-hakkab kohtumik-

-ei hakka keegi

3. Oma silm on ikka

-prillide taga

-printsess

-kuningas

4. hommik on õhtust

-laisem

-valgem

-targem

5. hea laps kasvab

-kingituseta

-vitsata

-arvutita

7. kes otsib, see

-leiab

-on midagi ära kaotanud

-ei leia

8. ära vala õlu

-pannile

-põrabndale

-tulle

9. kus suitsu, seal

-tikud

-tuletõrjujad

-tuld

Lehekülg: 15

Teema: „Vanasõnades peitub rahva tarkus“

Ülesanne:

A)

Joonista pilt ühe vabalt valitud vanasõna kohta ning lase hiljem klassikaaslastel ära arvata, millise vanasõna valisid. Kõige viimasena kirjuta pildile pealkirjaks vanasõna, mille valisid.

B)

Koosta pildidel olevate esemete kohta mõistatusi. Esita need klassikaaslastele (pildil mobiil ja jalgpall)

C)

Lahenda piltmõistatused.

D)

Kordavad küsimused

1. Mille poolest erineb kõnekäänd vanasõnast?

2. Kirjuta kasti vanasõna, millest võiks sulle elu lõpuni abi olla. Võrrelge pinginaabriga ja arutlege, miks valisid just selle.

II osa

Lühivormide kasutamist ei esinenud

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kätlin Kask (06.10.1988)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Folkloori lühivormid 5. ja 6. klassi eesti keele ja kirjanduse õppematerjalides“, mille juhendajad on Piret Voolaid ja Maigi Vija
  - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 20.05.2013